

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΛΙΑΠΗΣ

ΑΝΤΙΓΟΝΗ

Η ΑΝΤΑΡΤΙΣΣΑ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

Μύθος και ιστορία

ΜΑΥΡΙΔΗΣ 1999

Ο Βαγγέλης Π. Λιάπης γεννήθηκε στην Ελευσίνα το 1914. Σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθήνας και άσκησε το επάγγελμα του δικηγόρου. Παρακολούθησε μαθήματα ψυχολογίας, φιλοσοφίας και λογοτεχνίας στο ελεύθερο πανεπιστήμιο ΑΘΗΝΑΙΟΝ. Από νεαράς ηλικίας μελετάει και ερευνάει την ιστορία της Ελευσίνας και τον παραδοσιακό δίο των Κουντουριωτών. Κυκλοφορεί ικανός αριθμός βιβλίων του. Μέλος του Σωματείου «Ελληνικοί χοροί Δώρα Στράτου». Τακτικός συνεργάτης του επίσημου οργάνου της Ακαδημίας Επιστημών της Αλβανίας «KULTURA POPULLORE». Μετέχει σε Διεθνή Συνέδρια. Τίτλος διδάκτορα «Τιμή ένεκεν» από την Ακαδημία Επιστημών της Αλβανίας. Χρυσό μετάλλιο «ΝΑΪΜ ΦΡΑΣΕΡΙ» από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας της ίδιας χώρας. Έκφραση τιμής από τον Δήμο Ελευσίνας. Εκδίδει το περιοδικό «ΑΙΣΙΟΔΟΞΙΑ».

Έργα του ίδιου

ΕΛΕΥΣΙΝΑ αρχαία εποχή εκδ. 1975 του ίδιου.
ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ 1941 - 1944 εκδ. 1978 του ίδιου.
ΑΡΒΑΝΙΤΙΚΟΣ ΓΑΜΟΣ 1980, Β' έκδ. 1988 ΔΩΔΩΝΗ.
ΑΡΒΑΝΙΤΙΚΟ ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ έκδ. 1985 ΔΩΔΩΝΗ.
Ο ΧΟΡΟΣ ΣΤΟΥΣ ΚΟΥΝΤΟΥΡΙΩΤΕΣ έκδ. 1987 IFESTIA.
ΑΡΒΑΝΙΤΙΚΑ ΖΑΚΟΝΙΑ έκδ. 1988 ΔΩΔΩΝΗ.
ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ γεν. επιμέλεια εκδ. 1989 Β' ΚΑΠΗ Ελευσίνας.
Η ΕΛΕΥΣΙΝΑ στα νεότερα χρόνια, εκδ. 1993 του ίδιου.
ΔΗΜΗΤΡΑ Θεατρικό, εκδ. 1995 του ίδιου.
ΛΑΪΚΕΣ ΠΑΡΑΔΟΣΕΙΣ & ΠΑΡΑΜΥΘΙΑ εκδ. 1995 του ίδιου.
ΠΑΙΔΙΚΑ ΠΑΙΧΝΙΔΙΑ εκδ. 1995 Α' ΚΑΠΗ Ελευσίνας.
ΕΛΕΥΣΙΝΑ, συμπληρωματικά στοιχεία εκδ. 1997 του ίδιου.
ΠΑΛΙΕΣ ΕΙΚΟΝΕΣ εκδ. 1997 του ίδιου.
ΠΑΡΑΙΝΕΣΕΙΣ εκδ. 1997 του ίδιου.
ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΜΟΥ εκδ. 1997 του ίδιου.
ΛΑΪΚΑ ΕΘΙΜΑ ΚΑΙ ΔΟΞΑΣΙΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΕΥΣΙΝΑ
 έκδ Δήμου Ελευσίνας 1998
ΘΡΙΑΣΙΟ 1998 του ίδιου.
ΜΑΓΟΥΛΑ 1999 έκδ. Κωιν. Μαγούλας

Βαγγέλης Π. Λιάπης
Μαγούλα Αττικής 196 00
Τηλ. 5550444
Εξώφυλλο του συγγραφέα

Στοιχειοθεσία - Εκτύπωση:
Γ. Μαυρίδης
Πατράκου 19 - Αθήνα
Τηλ. 5242.182 - FAX 5234.713

ISBN: 960-347-061-9

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΛΙΑΠΗΣ

ΑΝΤΙΓΟΝΗ

Η ΑΝΤΑΡΤΙΣΣΑ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

Μύθος και ιστορία

ΜΑΥΡΙΔΗΣ 1999

Ο άνδρας μου με προτρέπει να γράψω κάτι, τώρα που δεν κυκλοφορώ. Μήπως, γράφοντας, περιορίζω την μοναξιά; Μήπως θα μου δώσει την χαρά της επικοινωνίας;

Αν γράψω παράπονα για τη ζωή μου, εύλογα θα με ρωτήσει κάποιος: «Μα, υπάρχει απαραπόνετος άνθρωπος; Απαραπόνετη εποχή; Το σωστό είναι να πω ότι έζησα την καλή και την ανάποδη όψη της ζωής. Γιατί αυτή είναι.

Χρέος μας είναι να διατηρούμε την πίστη μας στον άνθρωπο. Να μη χάνουμε το θάρρος μας. Κάποτε, ποιος ξέρει ύστερα από χιλιάδες χρόνια, θα παύσουν να είναι άγριοι οι άνθρωποι.

Αισθάνομαι περίεργα. Ένα απλό γεγονός της ζωής μου, θέλει να γίνει κυρίαρχο. Δυσκολεύομαι να βάλω μια τάξη, μια ιεράρχηση. Μήπως είναι λίγος ο χρόνος που μου μένει και διάζονται όλα να μιλήσουν;

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Όταν περάσουν κάμποσα χρόνια, επιθυμούμε ν' αναφερθούμε στο παρελθόν. Να ταξιδέψουμε πρὸς τα πίσω.

Αυτή η επιθυμία έγινε αιτία να γραφτεί τούτο το βιβλίο. Κάτι που ξεκίνησε σαν ανώνυμο, μετά από χρόνια, παίρνει άλλη μορφή. Γίνεται ιστόρημα.

Αρκετές φορές δυσκολευόμαστε να πιστέψουμε ότι υπήρξαμε μάρτυρες κάποιου γεγονότος ιστορικού. Το μυθοποιούμε ανάλογα με την ατομική μας μυθολογία.

Η ατομική ιστορία αγκαλιάζει τον μύθο και γεννιέται ένα μυθ-ιστόρημα με σημασία.

Ιστορία και μύθος αγαπούν να βαδίζουν μαζί. Ζωντανεύει η πορεία και ιστοριοποιείται ο μύθος. Πρόκειται για ένα γλυκό άθροισμα με ανθρώπινη ουσία.

Βαγγέλης Π. Λιάπης
Φεβρουάριος 1999

Έτσι γνώρισα τη ζωή

Ο πατέρας μου περπατούσε στα δεκάξι όταν πέθαναν οι γονείς, από χιτικό, κοντά κοντά.

Σαν μεγαλύτερος, έπρεπε να φροντίσει τα δύο μικρότερα αδέρφια του, που ήσαν και αρρωστιάρικα.

Τους περιμάζεψε η γειτονιά. Από ψυχικό. Είχε κι αυτή τα βάσανα της. Δέν άντεχε στο βάρος.

Από μικρός, έκανε θελήματα. Κάτι του έδιναν. Μόνο για ένα κομμάτι ψωμί. Τώρα έγιναν τρία τα στόματα.

Ανοίχτηκε για δουλειά. Δέν τον ήξεραν, χτυπούσε πόρτες, παρακαλούσε. Πλοτα. Και να πεις πως δεν έβγαινε στο μπλόι; Γερό παλικαρόπουλο. Έπιαναν τα χέρια του. Κάποιος του είπε.

– Τράβα στις σούδες. Εκεί έχει δουλειά.

Ήταν εκεί που άνοιγαν κανάλια και οδηγούσαν τα νερά του ποταμιού να ποτίζουν τον κάμπο.

Έπιασε δουλειά. Καλό μεροκάματο. Κάθε μέρα η πληρωμή. Αλλά, ξεθεωμός. Ψυχοβγάλτικη δουλειά. Ολημερίς στο

λασπόνερο ίσαμε το λαϊμό.

Έλεφετε πρόθυμος στα δύσκολα. Το είδε ο επιστάτης. Του έδινε κάτι παραπάνω.

Δουλειά, σπίτι, σπίτι, δουλειά. Ψώνιζε, μαγειρεύε, έτρωγαν ένα ζεστό φαΐ. Καθάριζε έπλενε τα ρούχα, άναβε το καντήλι. Είχαν να το κάνουν στη γειτονία. Νοικοκύρης από μικρός, του έμεναν και λίγα για τις κακές μέρες.

Κάτι συγγενήδες, που φροντίζουν μόνο για τα εύκολα, έβαλαν στο μυαλό τους, πως ήταν καλό να παντρευτεί. Να μπει γυναίκα στο σπίτι. Να μην είναι εργένηδες. Να νοικοκυρευτούνε.

Βρήκαν μια κοπέλα από το γειτονικό χωριό, Τον πάντρεψαν. Κι έγιναν τέσσερις.

Μπήκε η χαρά στο σπίτι. Μαντζουράνες και βασιλικά φύτεψαν στην αυλή.

Άρχισαν να μην του αρέσουν οι σούδες. Είχε το δικίο του: Ωστόσο θα έτρωγε τη λάσπη με το φτυάρι; Να βρισκόταν άλλη δουλειά, δικιά του δουλειά. Κι ας δούλευε μερόνυχτα. Τ' αφεντικό δεν το έχει σε τίποτα, σου δίνει μια και σε πετάει. Δεν ήξερε από τέχνη. Μόνον τσάπα ήξερε.

Μια νύχτα είδε όνειρο: Του χαμογελούσε η τσάπα. Σα να του είπε: «Έλα παρέα μου» Και χάθηκε. Ύστερα, σα να βρέθηκε μέσα σ' ένα περιβόλι. Ν' άφηνες εκεί τα μάτια σου. Παράδεισος σωστός. Εκεί ξύπνησε.

Φως φανάρι τ' όνειρο. Θα γινόταν περιβολάρης. Είχε κι ένα γερό κομπόδεμα. Το είπε στους φίλους. Μαθεύτηκε.

Του χτύπησε την πόρτα ένας γέρος.

— Έμαθα, ζητάς περιβόλι. Πάρε το δικό μου. Γέρασα.

Έλεσε με τα μούτρα στη δουλειά. Ξεκούραστο το χωράφι. Ο γέρος του έγινε δάσκαλος. Τα γερά μπράτσα πρασίνισαν τη γη. Τώρα πατούσε στα πόδια του. Όταν γύριζε στο σπίτι, τον περίμενε η τρυφεράδα της γυναίκας του.

Πήρε άλλο δρόμο η ζωή.

Τις Κυριακές, οι τέσσερις, ντυμένοι στα καλά τους, πήγαιναν στην εκκλησία. Το βράδυ έβγαινε στο παζάρι. Έκλεινε συμφωνίες, πουλήματα, αγορές, κέρδος.

Είχε μπει στους νοικοκυραίους.

Στα 1916 ήρθαν τ' απάνω κάτω. Βασιλικοί και Βενιζελικοί έγιναν λυσσασμένα σκυλιά να φάνε ο ένας τον άλλο. Ο αδερφός τον αδερφό. Ρήμαξαν όλα.

Του χτύπησαν την πόρτα οι υποκόπανοι. Ήταν νύχτα.

– Άνοιξε. Διατάζει η Πατρίς

Τους άνοιξε.

– Το πρωί να δώσεις παρόν στην Πατρίς.

Του έλεγαν να πέσει μέσα στον αδερφοσκοτωμό. Σήμερα ετούτοι. Αύριο οι άλλοι. Είχε τρεις ψυχές στη ράχη του. Περιρίμενε τέταρτη. Μόνο σ' αυτόν κρεμόντουσαν. Ν' αφήσεις τέσσερις ψυχές στο έλεος του διαβόλου; Αποφάσισε να μη δώσει το παρόν στην Πατρίς.

Αγκάλιασε τη γυναίκα του.

– Να προσέχεις τον εαυτό σου. Να ξεοδεύεις για τα χρειζούμενα. Όχι τσιγκουνιές. Το σημάδι μας είναι: τρία χτυπήματα στο βορινό παράθυρο. Θα βρω τρόπο. Θα μας βοηθήσει ο Θεός.

Φώναξε τ' αδέρφια

– Τη γυναίκα μου και τα μάτια σας. Είναι σε ανάγκη.

Φιλήθηκαν. Ένα μάτσο οι τέσσερις

Έκανε το σταυρό του. Χάθηκε μέσα στην νύχτα..

Τον οδηγούσε η ευθύνη για τέσσερις ανθρώπους. Η πιο

μεγάλη ήταν αυτή που ερχόταν στη ζωή.

Πάλι την άλλη νύχτα οι υποκόπανοι.

– Εν ονόματι του Βασιλέως των Ελλήνων. Διατάζει η Πατρίς.

Τους άνοιξε η γυναίκα

– Πού κρύβεις τον λιποτάχτη;

Την έσπρωξαν, μπήκαν, έψαξαν παντού.

– Θα υλοστεί τας συνεπείας του νόμου

Έφυγαν.

Περπάτησε όλη τη νύχτα. Τον βρήκε το χάραμα σ' ένα ριζοβούνι Άκουσε γαυγίσματα. Φοβήθηκε τους ανθρώπους. Λόξεψε. Έπεσε μέσα σ' ένα σκίνο. Ώσπου νύχτωσε. Έβλεπε από ψηλά, τα φώτα της μεγάλης πολιτείας.

Κατηφόριζε. Έπιασε το ίσιωμα. Δεν του πήγαιναν τα πόδια. Έπεσε δίπλα σ' έναν τοίχο μέσα σε ξερόχορτο. Ξημέρωσε. Θα περνούσαν άνθρωποι. Δρασκελίσε το μαντρότοιχο. Για καλό του; Για κακό του; Δεν ήξερε.

Όταν μου τα ιστορούσε αυτά ο πατέρας μου, θυμάμαι που σταματούσε εδώ. Έκανε το σταυρό του: «Με βοήθησε ο Θεός». Η κυρά του κήπου ήταν Γερμανίδα. Τον προστάτεψε. Τον πήρε να δουλεύει τον κήπο.

Έπεσε στη δουλειά. Ο κήπος έγινε αγνώριστος. Είδαν ότι δεν ήταν άνθρωπος της αράδας. Τακτικός, εργατικός. Σαν νοικοκύρης,

Έμενε στο σπιτάκι, στην άκρη του κήπου. Πέρασαν μερικές ημέρες.

– Είμαι πολύ ευχαριστημένη. Τι σε έκανε κι έφτασες ίσαμε δω; Γιατί δε φαίνεσαι για συνηθισμένος. Σε τούτες τις δύσκολες μέρες που περνάμε όλα μπορούν ν' αναποδογυρίσουν.

Της άνοιξε την καρδιά του. Της μίλησε για την ορφάνια,

τ' αδέρφια, τις σουδες, το περιβόλι, για τη γυναίκα του και γιατί έφυγε.

– Αυτός είμαι κυρά. Αν έφταιξα παράδωσε με. Αν δεν έφταιξα προστάτεψε με. Τρομάζω μόνον που έχω τη γυναίκα μου σε ανάγκη. Αυτό μ' έκανε να μην πάω. Τι θα γίνει μια γυναίκα στην ανάγκη της χωρίς βοήθεια;

– Κατάλαβα. Σε κατάλαβα από την πρώτη στιγμή. Κουβέντισσα με τον άντρα μου. Έχεις πέσει σε καλά χέρια. Παίρνω απάνω μου τη γυναίκα σου. Πάρε χρήματα. Πήγαινε να την δεις. Πες της πού βρίσκεσαι. Πρόσεξε μη σε πιάσουν.

Ακούστηκαν τα σημαδιακά χτυπήματα στο βορινό παράθυρο.

Έμεινε όλη μέρα κρυμμένος στο σπίτι. Τα είπαν. Πήρε θάρρος η γυναίκα του.

– Μας βοήθησε ο Θεός. Είναι ένα παλάτι. Κάθε βράδυ έχουν κόσμο. Τους πάω λουλούδια. Υπερέτες, υπερέτριες. Πλούτος. Ο άντρας της είναι σπουδαίος. Δεν έχουν παιδιά. Αυτή κάνει κουμάντο σ' όλα. Και τα ξέρει όλα.

Όταν νύχτωσε καλά δρασκέλισε το παράθυρο. Τώρα ήξερε.

Κανένας από τη γειτονιά δεν πήρε χαμπάρι.

Πήγαν μαστόροι να συμμαζέψουν το σπιτάκι. Του είπαν ότι θα έμενε μια οικογένεια. Η κυρία Λίζα πήγε κι' έδωσε εντολές, είδε τον κηπουρό της. Του χαμογέλασε.

– Όλα πάνε καλά. Για τη γυναίκα σου είναι τακτοποιημένα όλα.

Ήθελε κάτι ακόμα να του πει.

Την πήραν τα κλάμματα κι έφυγε...

Στη βίλα είχαν μεγάλη δεξίωση. Ο πατέρας μου, έβλεπε τα φώτα από το σπιτάκι. Θαύμαζε. Ακουγόταν μουσική. Το μυαλό του ταξίδευε στο σπίτι του, στο περιβόλι, στο γέρο, στη χαμένη προκοπή, στη γυναίκα του. Σαν να μην ήταν εκεί.

Η νύχτα ήταν γεμάτη αρώματα. Είχε πιαστεί χέρι χέρι με τη γυναίκα του και περπατούσαν ανάμεσα σ' ανθισμένες λεμονιές.

Σαν να ερχόταν ένα άσπρο αερικό από το σκοτάδι.

Του έπιασε τα χέρια. Συνήλθε. Ήταν η κυρά.

– Να μας ζήσει η κόρη. Να την χαιρόμαστε.

Πήγε να πει κάτι. Δέν του βγήκε φωνή.

Η κυρία Λίζα ήταν διασπικη.

Όταν ξεμάκρυνε λίγο, μπόρεσε και φώναξε: «Ο Θεός να σ' έχει καλά κυρά μου». Το άκουσαν γύρω τα δένδρα. Τα λουλούδια χαμογελούσαν.

Γεννήθηκα σ' ένα μαιευτήριο. Στο χωριό θα ξεγεννούσε την μάνα μου η μαμή.

Στό σπιτάκι του κήπου κατάλαβα τον εαυτό μου. Έπαιζα με τα λουλούδια. Κάθε πρωϊ ερχόταν, μ' έπαιρνε η κυρία Λίζα και με γύριζε το βράδυ. Τα πρώτα μου λογάκια ξεκίνησαν με δυό γλώσσες. Διαφορετικές.

Με βάφτισε η κυρία Λίζα. Με είπαν Καλίνα. Τ' όνομα της γιαγιάς μου. Ζούσα μέσα σε δυό σπίτια, πολύ διαφορετικά. Μεγάλωσα με δυο μανάδες, πολύ διαφορετικές. Δεν ήξερα ποιά με γέννησε. Μου άρεσε περισσότερο το σπίτι της νουνας. Με αγαπούσε. Με φιλούσε στα μάτια. Γράφτηκε μέσα μου η αγάπη της.

– Πράσινο λειβάδι με γαλάζια λουλούδια τα μάτια σου χρυσό μου. Μου έλεγε. Τα φιλούσε κι έκλαιγε.

- Γιατί κλαις νουνά μου; Σ' αγαπάω πολύ.

Και τότε ξέσπαγε περισσότερο

Ρώτησα τη μαμά μου:

- Γιατί κλαίει η νουνά όταν με κρατάει αγκαλιά;

- Είχε ένα κοριτσάκι σαν κι' εσένα και της το πήραν.

- Γιατί της το πήραν;

- Δε μου είπε. Θα μάθω όμως και θα σου πω.

Όταν μεγάλωσα, μου είπε η νουνά, ότι η κόρη της είχε ολόδια μάτια σαν τα δικά μου.

Έλεγαν να μαζευτούμε στο σπίτι μας.

- Μαμά, ετούτο δεν είναι το σπίτι μας;

- Έχουμε κι ένα άλλο. Θα πάμε σ' αυτό.

Έπαιρνα απαντήσεις που δεν τις καταλάβαινα. Δε μου άρεσε που θα φεύγαμε. Δεν ήθελα να φύγω από τη νουνά.

Μ' αγαπούσε πολύ.

Φόρτωναν τα πράγματα μας σ' ένα αμάξι

Η νουνά Λίζα μου χάρισε μια λαστιχένια κουκλίτσα.

- Πώς θα την λές;

- Δεν ξέρω. Να την βαφτίσετε εσείς

- Να την πούμε Λιλή; Σου αρέσει;

- Πολύ ωραίο.

Και πάλι δάκρυσε η νουνά. Αργότερα έμαθα ότι Λιλή έλεγαν την κόρη της.

Περπατούσα στα πέντε. Μιλούσα δυο γλώσσες

Ξεκινούσαμε

Με κρατούσε στην αγκαλιά της. Με φιλούσε. Της σκούπισα τα δάκρυα. Μου είπε στη γλώσσα της.

- Θα με θυμάσαι αγάπη μου;

Την έσφιξα, την φίλησα.

- Είσαι μέσα στην καρδιά μου. Είσαι η μαμά μου.

Έκλαιγε.

– Σε παρακαλώ, Γιάννη, να μου φέρνεις τη μικρή. Την έχω ανάγκη.

Μου φάνηκε σα να με ξερίζωναν. Δεν μπορούσα να θγάλω νόημα. Ένωθα ότι δε θα μου άρεσε εκεί που πηγαίναμε.

Το αμάξι σταμάτησε στην αυλή ενός σπιτιού. Το σπίτι στον κήπο ήταν πιο ωραίο. Το αμάξι το τραβούσε ένα κόκκινο ουγκαρέζικο άλογο, από αυτά που τραβούσαν φορτωμένα βαγόνια.

Έδλεπα γύρω σαστισμένη. Όλα ήταν διαφορετικά. Δε μ' άρεσε. Εκεί που μέναμε ήταν πολύ καλύτερα. Μαζευτήκαν η γειτονια. Ρωτούσαν. Κρυφομιλούσαν. Τους έκαιγε η περιέργεια. Φαινόταν από το πρόσωπο τους, ότι κάτι τις είχε ενοχλήσει. Δε μου άρεσε τίποτα εκεί.

– Γιατί φύγαμε μαμά από το σπίτι μας;

Ετούτο είναι το σπίτι μας. Δεν μπορούσα να καταλάβω.

Έτρεξε στο περιβόλι ο πατέρας μου. Όλα γύρω ρημαδιό τα βρήκε. Ο μπάριμπα Δήμος κοιμόταν σε κάτι ξερόχορτα.

– Ήρθα. Ξεκινάμε μπάριμπα-Δήμο.

– Κύριε των δυνάμεων. Έκανε το σταυρό του ο γέρος.

Έπεσε στη δουλειά. Τώρα είχε γερό άλογο, αμάξι, και όρεξη.

Η νουνά φρόντισε και μας ήρθαν αγελάδες από την Ολλανδία. Δύο εισοδήματα. Το περιβόλι έδινε τις μισές τροφές στα ζώα. Η προκοπή φάνηκε από τις πρώτες μέρες.

Η μάνα γεννοβολούσε κάθε χρόνο. Έφτασε στα έξι παιδιά. Χάθηκε το ένα και μείναμε πέντε. Δεν πρόφτανε στο σπίτι. Είδε που είχα ξετσουμίσει, ήμουνα και καλοθρεμένη, τροφαντή. Μ' έβαλε στις δουλειές. Παιδιά, σπίτι, λάτρα. Τα

κατάφερα. Της καλάρεσε. Δεν της άρεσαν τα φερσίματα μου. Την ρωτούσαν.

– Από πού ξεφύτρωσες τούτη τη Γαλλίδα;

Είχε βρει κάτι και το έλεγε σαν έξυπνο χωρατό.

– Είχαν έρθει κάτι καράβια με Αγγλογάλλους και την έπιασα μ' ένα ναύτη.

Ήμουνα μεγαλύτερη από την ηλικία μου. Σοβαρή. Μετρημένη.

Δεν άρεσε στη μάνα μου το φέρσιμό μου «Της το έριξε στο λάδι η τρελογερμανίδα». Μονολογούσε. Και συνέχεια τα ίδια. «Αμ' έννοια σου θα στα τραθήξω τα γκέμια εγώ».

Ήταν αναλφάβητη η μάνα μου. Χρησιμοποιούσε την εξουσία στο σπίτι για να επιβληθεί. Αν και τα έκανα όλα μου φερόταν σαν σε κουτή υπηρέτρια. Δεν τολμούσα ν' ανοίξω το στόμα μου να πω κάτι κι ήταν έτοιμη «πάψε' λες κουταμάρες πήγαινε να πλύνεις τις σκουτίνες του μωρού». Δεν πρόφταινα να τελειώσω κι είχε έτοιμη άλλη δουλειά. Φαινόταν καθαρά ότι τα είχε μαζί μου. Την βασάνιζε το ότι ήμουν διαφορετική. Και μου το έλεγε καθαρά.

– Να γίνεις όπως εμείς. Όπως ο πατέρας σου. Άστα τα μεγαλεία. Είναι γι άλλους αυτά.

Δεν έπαιξα με κούκλες με άλλα κοριτσάκια. Μου άρεσε πολύ το σχολείο. Η νουνά με είχε φορτώσει με παιδικά βιβλία, όλα στα γερμανικά, κι' αυτό το είδε στραβά η μητέρα μου.

– Πετάξέ τα, μωρή, θ' αποκουτιαθείς.

Είχα πεισμώνει. Ό,τι έλεγε το έβλεπα στραβό. Και κάθε μέρα πηγαίναμε στο χειρότερο.

Και τραβούσε έτσι ο κατήφορος. Δεν άντεχα άλλο.

Μια μέρα τακτοποιούσα τα βιβλία μου. Μου έβαλε τις φωνές. Όρμησε να μου τ' αρπάξει, πήρε μερικά.

– Θα στα κάψω στο φούρνο. Είσαι κόρη μου. Όχι εκείνης της τρελής.

Μου ανέβηκε το αίμα στο κεφάλι.

– Άστα κάτω γιατί θα σου κόψω τα χέρια.

Αυτή τη στιγμή μπορούσα να την στραγγαλίσω.

Φοβήθηκε. Μυξόκλαιγε.

– Αχ, η κακούργα η τρελογερμανίδα, μου το έφαγε το κορίτσι.

Ήταν ο πρώτος κανγάς με τη μάνα μου. Δε θέλω να πω ότι την μισούσα. Δεν την αγαπούσα όμως. Είχα στερηθεί τα χάρδια της μάνας. Καιγόταν η καρδιά μου όταν την έβλεπα κι αγκάλιαζε και φιλούσε τ' αδέρφια μου. Μπορεί αυτό να μ' έκανε σκληρή. Δεν καταλάβαινε ότι ξεπερνούσαν τις δυνάμεις μου όλα αυτά που μ' έβαζε να κάνω. Μου φερόταν σαν να μην ήμουνα κόρη της. Σαν παρακατιανή.

Δεν ξεχνάω κάποτε, που είχε ζυμώσει μια πινακοτή ψωμιά. Μου τα φόρτωσε στον ώμο για το φούρνο. Ήταν μεγάλο το βάρος. Κουραζόμουν. Δεν άντεχα. Ξεφόρτωνα το βάρος στις ξερολιθιές να πάρω ανάσα.

Με είδε ένας γνωστός.

Άρπαξε θυμωμένος την πινακοτή και την έφτασε στο φούρνο.

– Να πεις της μάνας σου, ότι δεν κάνουμε παιδιά να τα ξεκάνουμε.

Δεν της είπα τίποτα γιατί γνώριζα τι θα έλεγε. Ίσως μάλιστα να γινόταν και κανένas καυγάς.

Αγαπούσα πολύ τον πατέρα μου. Ήθελα να του μιλήσω. Ντρεπόμουνα. Επιτέλους, ποθούσα ένα χάρδι, κάποιο ενδιαφέρον για το σχολείο μου.

Κάθε βράδυ του είχα έτοιμη την αλλαξιά. Ζεστό νερό να πλυθεί. Το απαραίτητο φασκόμηλο του βουνού. Τότε μπορούσα να του πω κάτι.

Μιλούσε όμως με τη μάνα μου για τις δουλειές του περι-

βολιού. Δεν μπορούσα να μπω στη μέση. Και κάθε μέρα η ίδια ανεκπλήρωτη επιθυμία. Και κάθε μέρα ο ίδιος πόνος. Της ερημιάς.

Ο πατέρας μου καλλιεργούσε τις γνωριμίες του, προπά-ντος με τη νουνά. Κάθε χρόνο, στη γιορτή του νουνού μου (τον έλεγαν Κώστα), ήταν απαραίτητο ένα αρνί. Άλλο ένα με την πρωτοχρονιά και το Πάσχα. Εκτός από τα πολλά άλλα, που έστελνε με καλάθια.

Ήξερε ότι δεν είχαν κηπουρό. Πάνω από δυο χρόνια έλει-παν στη Γερμανία. Θα ξεραινόταν ο κήπος. Κατάφερε και βρήκε ένα συμπατριώτη που δούλευαν μαζί στις σούδες. Είχε χάσει τη γυναίκα του. Έρημος. Τον πήρε, τον έβαλε στη δουλειά. Όταν γύρισαν τον βρήκαν εκεί: χάριξαν τον κήπο, που τους υποδέχτηκε με λουλούδια.

Με πήρε ο πατέρας μου και πήγαμε να τους δούμε.

Η νουνά έμεινε έκθαμβη. Δε μου μίλησε ελληνικά.

– Μα εσύ μούγινες κομψή δεσποινίδα. Με ρώτησε για το σχολείο της απαντούσα στη γλώσσα της.

– Στο Βερολίνο γεννήθηκαν παιδιά μου;

Ο πατέρας πήγε να δει τον κηπουρό.

– Όταν τελειώσεις το σχολείο εκεί, θα σε αναλάβω εγώ.

Σαν να με πέρασε ηλεκτρικό ρεύμα. Με πήρε το παράπονο.

Τρόμαξε.

– Τι συμβαίνει; Μίλησέ μου.

Της μίλησα για την μητέρα μου. Ήμουν ξένη στο σπίτι, ότι δε με λογάριζε κανείς, ότι ήμουνά μόνο για χαμαλοδουλειές. Σκεπτόμουν να φύγω.

– Λατρεύω τον πατέρα μου, αυτός όμως είναι ερωτευμένος με τις ντομάτες του. Πείτε μου, τι πρέπει να κάνω;

– Είσαι λίγο υπερβολική. Δέχομαι ότι είναι όπως τα λες. Μην αξιώνεις να σε καταλάβουν. Δεν είναι ότι δε σε θέλουν. Στάσου στη θέση σου. Απόφυγε τις συγκρούσεις. Είσαι ξεχωριστή περίπτωση. Χρειάζεται να τα ξαναπούμε.

Είδε ότι ερχόταν ο πατέρας μου και σταμάτησε.

Τα Χριστούγεννα που ακολούθησαν, τα πέρασα στη νουνά. Στο σπίτι της μαζεύονταν κάθε βράδυ άνθρωποι του πνεύματος και της τέχνης. Άκουγα αχόρταγα αυτό τον κόσμο. Μάθαινα, ρωτούσα. Μ' αγαπούσαν. Μούφερναν βιβλία. Μόνο βιβλία της ηλικίας μου. Αρχικά στα γερμανικά. Μου ανέλυαν πράγματα με απλόν τρόπο, τόσο, που αμέσως γίνονταν κτήμα μου. Είχα γίνει το κέντρο του ενδιαφέροντός τους. Πρέπει να το σημειώσω: Είχα καταλάβει ότι τους είχε κατατοπίσει η νουνά σχετικά. Ακόμα και με τη ζωή μου στο σπίτι. Αυτό το συμπεραίνω, όχι μόνον από το ενδιαφέρον τους, που το άφηναν να εκδηλώνεται αβίαστα, αλλά, περισσότερο, από τις συμβουλές τους και τις γνώμες τους γύρω από τις σχέσεις γονιών με τα παιδιά τους. Μ' έβαλαν σ' ένα δρόμο, που ενώ μ' έκανε να διατηρώ τον εαυτό μου, δεν ήταν εντελώς ανεξάρτητος από το σπίτι. Ομολογώ ότι σ' αυτούς χρωστάω το ότι κρατήθηκα και δεν έκανα τότε κάτι, που θα το μετάνιωνα αργότερα. Θέλω να προσθέσω ακόμα κάτι που μου είπε ένας καθηγητής και γράφτηκε μέσα μου.

– Πρέπει ο καθένας μας να διατηρήσει τον εαυτό του, αυτός που είναι. Όχι όπως τον θέλει κάποιος άλλος. Τότε δεν είσαι εσύ. Αυτό δε σημαίνει σπάσιμο των σχέσεων με τους δικούς μας.

Κάθε τόσο με φόρτωναν βιβλία. Και κάθε φορά, φεύγοντας, με φιλούσαν με τη σειρά.

– Να μας ξαναρθείς. Είσαι η δροσιά γύρω μας.

Έβλεπε τα βιβλία η μάνα μου και στράβωνε τη μούρη!

Φοβόμουν εκρηξείς, αλλά δε μου πήγαινε να υποταχθώ. Είχα
δα και σχηματιστεί. Έπρεπε να το καταλάβει.

– Μην ξεχνάς αυτό που σου έχω πει: Εσύ ανάβεις το
καντήλι στα εικονίσματα. Καλά κάνεις. Αφού έτσι σου πάει
καλά, δεν πέφτει λόγος στον άλλο. Το ίδιο, δε σου πέφτει
λόγος στα διβλία μου. Η καθεμιά στα δικά της. Για να μη
μαλώνουμε.

Δεν είπε τίποτα. Δεν της άρεσε, προσπάθησε να το πνίξει.

Δεν τα πρόφταινε όλα ο πατέρας μου. Έπρεπε να λιγο-
στέψει το περιδόλι, τις αγελάδες. Πλήρωνε εργάτες και δε
γινόταν η δουλειά του. Ο μπάμπια-Δήμος του έλεγε ότι δε
δίνει διάφορο η δουλειά του εργάτη.

Στεναχωριόταν. Τα κουβέντιαζε με τη μάνα.

Αυτή βρήκε τη λύση. Την είχε έτοιμη.

– Μη σεκλετίζεσαι. Το χέρι που ζητάς το έχεις δίπλα σου.
Και τι χέρι! Γκοτζάμ γυναικάρα. Τάχα μου πας να κάνεις
δασκάλα την κόρη σου; Τα κορίτσια της σειράς μας, πάνε
εργάτισσες στο θέρος, στις ελιές. Τι την καμαρώνεις; Πάρε
την στο περιδόλι. Να μου ξεφορτωθεί.

Μια μέρα, καθώς του έδινα το φασκόμηλο, μ' έπιασε απ'
το χέρι.

– Κάθισε να τα πούμε.

Με παρατηρούσε. Επιτέλους. Θα μιλούσα με τον πατέρα
μου.

– Μου έγινες γκοτζάμ κοπέλα. Θα βάλεις κι εσύ ένα
χεράκι στο περιδόλι, στις αγελάδες. Μας φτάνουν τα γράμμα-
τα. Περιδολάρηδες είμαστε. Δε μας χρειάζονται περισσότερα.

Τράδηξα το χέρι μου. Κεραυνός έπεσε στο κεφάλι μου. Δεν
μπόρεσα να του πω τίποτα.

Άλλα ονειρεύόμουν. Ένα απέραντο ερείπιο έβλεπα μπρο-
στά μου. Έφυγα από κοντά του.

Δεν έδωσε συνέχεια. Έκανε ότι δεν κατάλαβε.

Μου είχε κολλήσει να πνίξω τη μάνα μου. Να τα μαζέψω να φύγω. Δεν πήγαινε στο μυαλό μου να σταματήσω το σχολείο.

Σχολείο και περιβόλι όμως δεν πήγαιναν μαζί.

Κινδύνευαν τα βιβλία μου. Τα φανταζόμουν να καίγονται στο φούρνο. Τα έβαλα σε ξύλινες κασόνες, αυτές που έβαζαν το φωτιστικό πετρέλαιο. Τις έκρυψα κάτω από δεμάτια σανό στην αποθήκη.

Τώρα που σημειώνω αυτό το περιστατικό δυσκολεύομαι να περιγράψω τι αισθανόμουν. Θυμάμαι μόνον όπι έβλεπα φταιχτρα τη μάνα μου και πήγαινε να σπάσει το μυαλό μου στο πώς θ' αντιμετώπιζα το πρόβλημα.

Μ' έκοψαν από το σχολείο. Σαν να με σκότωσαν.

Δε μιλούσα σε κανένα. Η μάνα μου το πήρε διαφορετικά: Πως τάχα ήταν της ηλικίας. Ίσως και κάποια υποχώρησή μου.

Γυρίζαμε κάθε βράδυ με τον πατέρα μου.

Τώρα, η αλλαξιά του, το ζεστό νερό να πλυθεί, το φασκόμηλο, τα πήρε η μάνα μου.

Είχε μαλακώσει; Πίστευε πως έγινε το δικό της; Ήταν ικανοποιημένη. Το έβλεπες από κάτι φράσεις που πετούσε, σαν τάχα να μονολογούσε: «Τι λες εκεί; τα γράμματα δε φέρνουν ψωμί στο σπίτι. Κόρη περιβολάρη είναι, περιβολάρης της πέφτει». Και προσπαθούσε να την ακούω.

Και κάθε τόσο άναβε μέσα μου φωτιά.

Έβρεχε. Δεν πήγαμε στο περιβόλι.

Είχα ξεκοπεί από τις δουλειές του σπιτιού.

Βρήκε τον καιρό να μου πει τα δικά της. Άρχισε το ίδιο τροπάριο.

Μ' ανέβηκε το αίμα στο κεφάλι.

Την άρπαξα, την ταρακούνησα. Την είχα καρφώσει σε μια γωνία.

– Σταμάτα. Δε θα γίνω αυτό που θέλεις εσύ. Εξαιτίας σου πήγα στο περιβόλι. Σου έχω πει να προσέχεις τα λόγια σου. Το περιβόλι κι οι αγελάδες δε θα με κάνουν διαφορετική. Θα γίνω αυτό που θέλω εγώ. Κατάλαβέ το. Δε θα τα βγάλεις πέρα μαζί μου.

Πήγε να φωνάξει. Της βούλωσα το στόμα.

Έβρεχε δυνατά. Δε με κρατούσε ο τόπος.

Φόρεσα κάτι απάνω μου, χτύπησα πίσω την πόρτα κι έγινα ένα με τη βροχή.

Τότε, περπατούσα στα δεκαεφτά. Φαινόμεν για είκοσι.

Βρέθη^κα στη νουνά. Εκεί ξέσπασα.

– Δεν αφήνω κανένα να μπει εμπόδιο στο δρόμο μου. Δε μ' άφησαν να παίξω, να γελάσω, να τραγουδήσω. Φοβάμαι να ερωτευτώ. Με θέλουν όπως τους αρέσει. Δε θα τους κάνω αυτή τη χάρη. Είμαι αυτό που θέλω εγώ. Σε σας τα λέω που είστε μάνα μου.

Ήταν και ο νουνός εκεί. Δεν τον κατάλαβα. Με είχε ακούσει. Τον σεβόμουν πολύ. Με πήρε κοντά του. Σαν πατέρας.

– Πρέπει να προσέξουμε την περίπτωσή σου. Έχω υποχρέωση να βοηθήσω.

Ήρθε ο πατέρας μου.

Μπήκε και ο νουνός στην κουβέντα. Μιλούσε λίγο.

– Η κόρη σου, Γιάννη, είναι κάτι διαφορετικό από σας. Μην προσπαθείτε να της κόψετε τα φτερά. Εκτός του ότι θα αποτύχετε, την τραυματίζετε άσχημα.

Βρήκα τρόπο και μετακόμισα στο περιβόλι. Έπρεπε κά-

ποιος να φροντίσει τον μπάριμπα-Δήμο. Θα είχα και κάποια ελευθερία.

Ο πατέρας μ' έβλεπε με διαφορετικό μάτι. Είχα βάλει τάξη σε πολλά. Είχα συμβουλευτεί γερμανικά βιβλία, που αναφέρονταν σε γεωργικές και κτηνοτροφικές επιχειρήσεις και για την οργάνωση της αγελαδοτροφίας. Το αποτέλεσμα ήταν φανταστικό. Όλα άλλαξαν όψη. Η δουλειά έπαυσε να είναι βάρβαρη. Είδα ότι έπρεπε να προτιμηθούν καλλιέργειες πού, σε σχέση με τα έξοδα, έδιναν μεγαλύτερο κέρδος στην αγορά. Τα εφάρμοσε ο πατέρας μου. Τα οικονομικά ανέβηκαν κατακόρυφα. Χαιρόταν την αλλαγή. Περισσότερο τον είχε ενθουσιάσει το γεγονός, που με λιγότερη εργασία είχε διπλασιαστεί το κέρδος.

Γ Ο σταύλος λειτουργούσε με πρωτόγονες εγκαταστάσεις. Όσο για το γάλα, δεν ήταν υπερβολή αν έλεγα ότι δουλεύαμε για τον έμπορα.

Έδειξα στον πατέρα μου φωτογραφίες από γερμανικά βουστάσια σε περιοδικά.

– Να φτιάξουμε ένα τέτοιο στο μεγάλο οικόπεδο κοντά στο σπίτι.

Βάλαμε μπροστά. Τα σχέδια ήσαν με λεπτομέρειες, με διαστάσεις. Παρακολούθησα τις εργασίες, τους μαστόρους.

Καμάρωνε ο πατέρας μου. Μεταφέραμε τα ζώα. Οι ανέσεις και ο τρόπος διαβίωσης λες και τα αισθάνθηκαν τα ζώα. Προπαντός την καθαριότητα. Τη δροσιά το καλοκαίρι. Τη ζεστασιά τον χειμώνα.

Καταλήξαμε ν' αναλάβω εγώ τις αγελάδες.

Η πρώτη μου κίνηση ήταν να πάρω κοντά μου την Τα-σούλα, μια ικανή εργάτρια που δούλευε στο περιβόλι.

Οργάνωσα τη δουλειά μου έτσι που, με λίγα έξοδα να έχω καλό αποτέλεσμα.

Μου έμενε ελεύθερος χρόνος.

Είπα στον πατέρα μου ότι θα πήγαινα κάθε τόσο στην νουνά μου.

Προσπάθησε να με πείσει ότι εμείς ανήκουμε σ' άλλη κοινωνία. Ο τρόπος του ήταν μαλακός. Ίσως πίστευε ότι κάπως είχα πλησιάσει στον κόσμο του, αφού έβλεπε το κέφι και τις πρωτοβουλίες μου.

– Αυτοί, κόρη μου, είναι άνθρωποι της μεγάλης αριστοκρατίας. Εμείς είμαστε άνθρωποι της αγροτιάς. Άλλο αυτοί, άλλο εμείς.

Τον είδα που θα συνέχιζε. Τον διέκοψα.

– Κάποτε, μπαμπά, πρέπει να το σταματήσετε αυτό το τροπάριο. Δεν είναι για τ' αυτιά μου. Μ' έκοψες από το σχολείο. Δεν έκανες καλά. Υπάκουσα. Τώρα έχω αποκτήσει γνώμη για τη ζωή, για τον εαυτό μου. Επιτέλους, δεν κάνω κακό, δε σκοντάφτω τη δουλειά. Επιτέλους, μη με βλέπετε κοριτσάκι. Να χαίρεσαι που μπορώ και τα βγάζω πέρα. Δεν βλάπτει αν κάνω και κάτι άλλο.

– Τι να σου πω, βρε κόρη μου, Μ' εσένα, τα χάνει κανείς.

– Έχε μου εμπιστοσύνη. Ξέρω τι μου γίνεται. Ξέρω τι θέλω. Άσε με εμένα. Άσε να βρω αυτό που θέλω. Δεν είναι κακό αυτό που κάνω. Δες τα άλλα παιδιά σου.

Με παρατηρούσε. Μου φάνηκε χαρούμενο το πρόσωπό του. Μου έφτανε, έστω κι αυτό.

– Σε καταλαβαίνω. Σε παρακαλώ να πείσεις τη μάνα να μη μου γκρινιάζει. Βοήθα, σε παρακαλώ.

Έφυγε χαμογελώντας.

Έμενα ένα, δυο βράδια στη νουνά, μερικές φορές περισσότερο. Γευόμουν την απόλαυση της γνώσης. Εκεί κατάλαβα ότι δεν ήταν εμπόδιο η δουλειά μου, ούτε ότι, το είδος της εργασίας ορίζει την κοινωνική θέση του καθενός.]

Μάθαινα με ένα εξωσχολικό σύστημα. Η προθυμία μου, να πω καλύτερα, η δίψα μου, ενθουσίαζε τους δασκάλους μου.

Είχε αναπτυχθεί ένα αίσθημα αγάπης, που σχεδόν εξαφάνιζε τις δυσκολίες με τους γονείς μου και με γέμιζε δύναμη. Το σαλόνι της νουνάς με δίδαξε τρόπους να είμαι αξιοπρεπής και να στέκω γερά στα πόδια μου.

Το ότι είχα αναλάβει τις αγελάδες, ήταν ένας σπουδαίος λόγος να αισθάνομαι ανεξαρτησία και πεποίθηση για τον εαυτό μου. Το ότι δεν ανακατευόταν καθόλου ο πατέρας μου με το σταύλο, ήταν ένας πρόσθετος λόγος να ορίζω τον χρόνο όπως τον ήθελα.

Ο διομήχανος κύριος Δημητριάδης, μου είπε να βρω τρόπους να μειώσω τα έξοδα κι αντίστοιχα ν' αξιώσω αύξηση της τιμής, γιατί, όπως μου είπε, είχαν ανέβει οι τιμές σ' όλα τα είδη. Με κατατόπισε στο πως θα μπορούσα να ενεργήσω.

— Είσαι κοντά στα πράγματα. Σκέψου. Βρες τρόπους. Το κάθε τι θέλει δικό του τρόπο αντιμετώπισης.

Κατάργησα την αγορά τροφών από εμπόρους. Αγόραζα μεγάλες ποσότητες κατευθείαν από τους παραγωγούς. Με τα λεφτά στο χέρι.

Ζήτησα από τον κύριο Στασινόπουλο. Ειδικό διαιτολόγο, και μούφιαξε αναλογία τροφών. Το αποτέλεσμα ήταν καταπληκτικό.

Αξίωσα από τον έμπορο αύξηση της τιμής του γάλακτος και πληρωμή κάθε βδομάδα, αντί για κάθε μήνα.

— Μα τόσο πολιτεύεται το γάλα, βρε κορίτσι μου.

— Αυτό δε σημαίνει ότι δεν μπορώ να ζητήσω περισσότερα όταν ανέβηκαν στα ύψη οι τροφές.

— Δεν μπορώ να δώσω όσα ζητάς.

– Τότε, μην περάσεις αύριο. Να καθαρίσουμε το λογαριασμό μας τώρα.

Δέχτηκε τους όρους μου.

Εφάρμοσα και το σύστημα να δάζω τα λεφτά στην Τράπεζα κι όχι στο σεντούκι.

Είπα στον κύριο Δημητριάδη τι είχα κάνει.

– Είσαι για το Υπουργείο των Οικονομικών. Μπράβο σου.

Περνούσε κάθε μέρα ο Θανάσης μ' ένα τρίκυκλο και πουλούσε λαχανικά.

– Πώς πάει, ρε Θανάση;

– Μόνο για ένα κομμάτι ψωμί Καλίνα. Και μη χειρότερα να λες.

– Θ' αλλάξεις επάγγελμα, θα σε κάνω γαλατά στη γύρα. Και για τιμή; πιο φτηνά απ' όλους.

Έγινε γαλατάς ο μανάβης. Είδε παρά στην τσέπη του, κι εγώ περισσότερο.

Ο κύριος Στασινόπουλος μου μίλησε για διασταυρώσεις, για καθαρόαιμο ζώα. Έκανε ενέργειες και ήθεε ένας χρονιάρικος καθαρόαιμος ταύρος από τη Γερμανία μ' ένα βιβλίο πιστοποιητικά. Τον καλοπλήρωσα. Φάνηκε αρμυρή η τιμή στον πατέρα μου.

– Πολλά τα λεφτά βρε κόρη μου.

– Θα τα βγάλει και με το παραπάνω.

Τον βάφτισα «Αλή Πασά».

Ο κύριος Στασινόπουλος μου έδωσε ένα γερμανικό βιβλίο για αγελάδες.

– Μελέτησέ το. Έχει πίνακες κατά ηλικία. Εφάρμοσέ τις.

Αντικατάστησα τα ηλικιωμένα ζώα με νέα. Κράτησα παιδιά από τον «Αλή Πασά».

– Να παρακολουθείς την πορεία τους, έτσι ώστε να σου δίνουν το μέγιστο. Όχι συναισθηματισμούς, πρόκειται για

επιχείρηση.

Έφτιαξα μητρώο όπως το είδα γραμμένο στο διβλίο. Έβαλα αριθμούς στο αυτί της καθεμιάς αγελάδας και σημείωνα τη συμπεριφορά της.

Πέρασε μια μέρα ο πατέρας μου. Δεν πίστευε στα μάτια του.

– Έλα να σε φιλήσω μανάρα μου.

Ήταν το πιο γλυκό φιλή της ζωής μου.

Είχα μαζεψει ένα κουταβάκι από το δρόμο. Το μεγάλωσα με γάλα.

Έγινε χαριτωμένο και πολύ έξυπνο. Δεν ξεκολλούσε από κοντά μου. Όταν έλειπα, έπιανε την πόρτα του σταύλου και δεν άφηνε άνθρωπο να μπει. Το ονόμασα «Πιστή».

Θα έλεγε κανείς ότι δεν έχει θέση σε τούτη την ιστορία ένας σκύλος, συνδέεται όμως με μένα, όχι μόνο γιατί το αγάπησα, αλλά και γιατί έπαιξε σπουδαίο ρόλο σε μια προσωπική μου περιπέτεια, που θα την αναφέρω πιο κάτω.

Ο Γολγοθάς μου

Είχα καταφέρει να τακτοποιήσω τη ζωή μου χωρίς προ-
στριβές από το σπίτι. Τώρα μπορούσα να έχω ελευθερία στις
κινήσεις και στις προτιμήσεις μου.

Είχα μεταφέρει όλα τα βιβλία μου στην Τασούλα. Το είχα
δεύτερο σπίτι. Διάβαζα εκεί.

Οι δικόι μου, βλέποντας ότι η πρόοδος στις αγελάδες ήταν
δικό μου έργο δεν είχαν σοβαρούς λόγους ν' ανακατεύονται
στη ζωή μου.

Βοήθησε αρκετά το γεγονός της κοινωνικής μου προβο-
λής, γιατί, όλα του σταύλου τ' αποφάσιζα εγώ: συναλλαγές,
αγορές, πουλήματα.

Υπόδειξα στον πατέρα μου και αγοράστηκε γειτονικό
χωράφι στο περιβόλι. Είχα βρει τον πωλητή. Είχα συμφωνή-
σει την τιμή. Φτάσαμε στα συμβόλαια. Πλήρωσαν οι αγελά-
δες. Ήταν ένα έργο εξολοκλήρου δικό μου. Αυτό χαροποίησε
πολύ τους γονείς μου.

Είχα πιστέψει ότι είχα τακτοποιήσει τη ζωή μου, είχε
όμως διαφορετική γνώμη. Ίσως να ζήλεψε που είχε τακτο-

ποιηθεί κάτι. Ίσως να ήθελε να δοκιμάσει ακόμα την αντοχή μου.

Η μητέρα μου παραπονιόταν για πονοκεφάλους και ξαλάδες. Στη γειτονιά είπαν ότι ήταν της ηλικίας.

Το κακό χειροτέρευε. Την κρατούσε και μια αφηρημάδα, μια αδιαφορία για το σπίτι. Φοβόταν κάποιους που ήθελαν να της σκοτώσουν τα παιδιά.

Είπα στον πατέρα μου να την πάμε στο γιατρό.

Το έμαθε η γιαγιά από το διπλανό χωριό. Μάζεψε τα κουμάντα της και θρονιάστηκε στο σπίτι. «Ήξερε από αυτά», θα έκανε κουμάντο να «ξεμαγέψει την κόρη της».

Ήταν θρησκόληπτη. Ακολουθούσε το παλαιό ημερολόγιο. Παλιών αντιλήψεων. Ισχυρή προσωπικότητα μέχρις αυταρχισμού, και πεισματάρα έξω από κάθε όριο.

Ο πατέρας μου την ακολουθούσε. Την πίστευε. Υπάκουε τυφλά σ' αυτήν από τότε που παντρεύτηκε. Την θεωρούσε μητέρα του.

Τα ανάλαβε όλα στο σπίτι. Δε δεχόταν αντιρρήσεις. Είχε προκατάληψη εναντίον μου. Με απέκρουε σ' όλα. Ήμουν το κόκκινο πανί. Ήταν πολύ κακό αντίγραφο της μάνας μου σχετικά με μένα.

Μιλούσα στον πατέρα μου. Δε με άκουγε. «Ό,τι πει η γιαγιά».

Κι άρχισε ο ανηφορικός Γολγοθάς.

Πήρε στα χέρια της το πρόβλημα της μητέρας μου. Όπως «ήξερε».

Έτρεχε στις εκκλησίες, με λειτουργίες «υπέρ υγείας». Σαρανταλείτουργα. Μοναστήρια. Πλήρωνε ο πατέρας μου. Έτρεχε μαζί της στις εκκλησίες με τις θαματουργές εικόνες. Τον είχε χάσει το περιδόλι.

Είχε αρχίσει μια οικονομική αιμορραγία. Τα μοναστήρια

έτρωγαν το διάφορο του περιβολιού. Βαδίζαμε σταθερά στην καταστροφή.

Τον ξεμονάχιασα κάποτε.

– Πάμε τη μαμά στους γιατρούς. Μην ακούς τη γιαγιά. Καταστρεφόμαστε.

Με είδε η γιαγιά που μιλούσα μαζί του. Μου επιτέθηκε.

– Εσύ, στις αγελάδες σου τα κουμάντα.

Μ' έσπρωξε. Μου ανέβηκε το αίμα στο κεφάλι.

– Όσο είναι καιρός, πάρε το ταγάρι σου και δρόμο. Άλλοι κάνουν κουμάντο σε τούτο το σπίτι. Όχι εσύ. Άκουσες;

Την ταρακούνησα.

Μπήκε στη μέση ο πατέρας μου. Από τη μια η γιαγιά τον τραβούσε από τη μύτη, από την άλλη, δεν ήθελε να τα βάλει ανοιχτά μαζί μου.

Μ' έπιασε με το καλό.

– Πρέπει να πάμε με το δρόμο του Θεού, Καλίνα. Είναι ο παντοδύναμος. Να προσεύχεσαι κι εσύ για τη μητέρα σου.

Τι να πρωτοθυμηθώ; Το μεγαλύτερο εμπόδιο που ένιωσα στη ζωή μου ήταν αυτή η γυναίκα. Αρκετές φορές μου δημιούργησε αδιέξοδα, με είχε φτάσει στα όρια της απελπισίας. Θ' αναφερθώ σε μερικά περιστατικά:

Μέσα στο κατακαλόκαιρο έκλεισε η μάνα μου τα παιδιά στο ακριανό δωμάτιο. Απάνω που πήγαινε να τα κλειδώσει, πρόλαβα και μπήκα μαζί τους.

– Όχι εσύ, δε σε σκοτώνουν.

– Κι' εγώ παιδί σου είμαι. Θα με σκοτώσουν.

Τ' αδέρφια μου είχαν γαντζωθεί πάνω μου. Έκλαιγαν. Φοβήθηκα μήπως έκανε κανένα κακό έξω. Προσπαθούσα ν' ανοίξω το παράθυρο. Δεν άνοιγε. Το κλωτσούσα να το σπάσω.

Πάνω εκεί έφτασε ο πατέρας μου.

Η μάνα μου έτρεμε από φόβο.

– Μη φοβάσαι όσο είσαι κοντά μου. Έφυγαν. Φεύγουν όταν με βλέπουν εμένα.

Τα έβαλα με τον πατέρα μου.

– Δέθηκες στο θρακί μιας γριάς που δεν ξέρει τι της γίνεται. Είναι γριά ξεκουτιάρα. Πάμε επιτέλους τη μαμά στο γιατρό. Καταστρεφόμαστε, δεν το βλέπεις;

Δε μου είπε τίποτα. Έφυγε κλαίοντας, σαν μικρό παιδί.

Έρθε μια χοντρή και ζήτησε τον πατέρα μου. Κατάλαβα ότι ήταν απ' αυτές τις μάγισσες που καταμαδούσαν τις τσέπες του. Μύριζε ξινίλα.

Είχε μια μεγάλη κρεατοελιά δίπλα στη μύτη, που έδειχνε ότι είχε δυο μύτες; και κάτι χοντρές μαύρες τρίχες στο πηγούνι της. Της πήγαινε πολύ για μάγισσα.

Με μέτρησε από πάνω ως κάτω.

– Ξέρω γιατί ήρθες. Μου μίλησε ο πατέρας μου. Προσπάθησα να την πλανέψω.

Κάπως ξεθάρρεψε. Έβλεπε γύρω εξεταστικά.

– Αφού είσαι ένα με τον πατέρα σου, έφερα το πράμα που συμφωνήσαμε. Είναι ανεχτίμητο. Μόνο για χάρη του πατέρα σου το κάνω. Το κάνω χαλάλι του. Καλός άνθρωπος. Σαν αυτό το φυλαχτό, κανένα άλλο.

– Είσαι σίγουρη;

– Τι λες μωρέ; Εγώ είμαι μια στο μάτσο. Στα μάγια, κοπέλα μου, δάξει το πόδι του ο σατανάς. Με τούτο που σας φέρνω, παίρνει μαύρο δρόμο. Κι όλα μέλι γάλα. Και στα γρήγορα.

Έγινε σιωπή. Μ' ερευνούσε.

– Σου είπα. Έφερα το φάρμακο.

– Το άκουσα. Δώσε μου το.

– Κι ο παράς; Πρώτα ο παράς.

– Μα, όπως μου είπε ο πατέρας μου, είσαι πληρωμένη.

– Άλλα αυτά. Ήτανε για τα υλικά.

Μου ζήτησε ένα ποσόν, που ήταν περισσότερο από την αξία της παραγωγής των αγελάδων, επί ένα μήνα.

Δεν άντεξα. Φαίνεται ότι με κατάλαβε. Σηκώθηκε.

Η ξινίλα μου έκαιγε τη μύτη.

– Μωρή, παίζεις μαζί μου;

– Κι εσύ, με ποιόν ήρθες να παίξεις, μωρή; Φύγε. Έχω βαρύ χέρι.

Βγήκε να φύγει.

– Ρε πού έλεσα!

– Φύγε να μη σου τσακίσω τα παιΐδια.

Της επιτέθηκα. Τα μάζεψε κι έφυγε.

– Κάτι σαν κι εσένα μπαίνουνε στη μέση. Άκουσε μωρή.

Τη μάνα σου θα την σαπίσουν τα μάγια.

Έτρεξα να την πιάσω. Χάθηκε στην πρώτη γωνία του δρόμου.

Ήμωνα στο σταύλο. Γεννούσε μια αγελάδα. Τα καταφέραμε, η Τασούλα κι εγώ. Είμαστε κουρασμένες. Πήγα να κάνω μπάνιο. Είδα δυο καλόγριες καλοθρονιασμένες και τα έλεγαν με τη γιαγιά. Βρωμούσαν δρωτίλα ανακατεμένη με λιβάνι. Έγινα μανιακή.

– Τι θέλετε που ήρθατε εδώ;

– Μας οδήγησε η πίστις προς τας εντολάς του Κυρίου ημών Ιησού Χριστού. Μόνον αι πράξεις μετανοίας διώχνουν τα δαιμόνια. Μόνον η θερμή πίστις, που στηρίζεται εις τας εντολάς του Θεού φέρνει την ίασιν των ψυχών και των σωμάτων ημών.

Θα έλεγε κι άλλα.

– Μαζέψτε τα ράσα σας και δρόμο. Πήγαινε κι εσύ γιαγιά μαζί τους. Φύγετε αμέσως να μην έχουμε χειρότερα. Στο

μοναστήρι. Όχι εδώ.

Κάτι πήγε να πει η γιαγιά. Τις έσπρωξα έξω και τις τρείς.
Έφευγαν, έκαναν τον σταυρό τους. «Ο δαίμονας, ο δαίμων της κολάσεως. Κολασμένη ψυχή».

Το σπίτι μύριζε παντού λιβάνια. Η γιαγιά κουβάλησε τον παπά να διαβάσει στο κεφάλι της κόρης της τους εξορκισμούς του αγίου Κυπριανού. Η μάνα μου πέταξε ένα σκαμνί στον παπά. Τον βρήκε στην πλάτη. Μάζεψε το καλυμμαύκι και το έβαλε στα πόδια.

Ποσπαθούσα να συγκρατήσω τη μάνα μου. Δυσκολεύτηκα. Την ακινητοποίησα.

– Σιγά, βρε κόρη μου, με πονάς.

– Ησύχασε. Έφυγαν. Με φοβούνται εμένα όσο είμαι κοντά σου.

Είδα τη γιαγιά. Μου φάνηκε σαν σατανάς.

– Φύγε τώρα αμέσως.

Άρπαξα το ταγάρι. Της το πέρασα στον ώμο. Την πέταξα έξω. Σωριάστηκε.

– Φύγε, θα σου κόψω τα πόδια.

Είχε τρομάξει. Ξεμάκρυνε λίγο. Ξαναγύρισε μ' ένα σταυρό στο χέρι.

– Ο σταυρός νικά. Είσαι ο σατανάς. Ο σταυρός, ο σταυρός νικά.

Δεν κατάλαβε πότε της άρπαξα το σταυρό και τον πέταξα και πότε βρέθηκε σωριασμένη. Φοβήθηκα μήπως αντιδρούσε. Έπρεπε να την τρομάξω περισσότερο.

– Τώρα σου ανοίγω εδώ τον τάφο. Φύγε.

Της επιτέθηκα. Δεν την άφηνα να προφτάσει να σκεφτεί.

Περιμάζεψε τα μεσοφόρια της, το σταυρό, τον φίλησε και τον έβαλε στο ταγάρι. Πήγε κάτι να πει. Της έκλεισα το στόμα. Την έσπρωξα.

– Κάνε αυτό που σου λέω. Θα πεθάνεις τώρα. Την έσπρωχνα.

Είδα ότι φοβήθηκε. Έφευγε. Στάθηκε πιο πέρα. Πάλι ο σταυρός στο χέρι.

– Καταραμένη. Αντίχριστη. Άθεη, θα σε κάψει ο σταυρός.

– Στάσου να σου πω ποιά είμαι.

Κι έτρεξα να την πιάσω. Το έβαλε στα πόδια. Είχα πιστέψει ότι δε θα γύριζε. Θα άρπαζα τη μάνα μου και θα την πήγαινα σε κλινική. Δε λογάριαζα την αντίδραση του πατέρα μου.

– Τασούλα, πρόσεξε τη μάνα και τ' αδέρφια μου, θα γυρίσω αύριο.

– Τρέξε παλικαρού μου, τρέξε. Μόνον από σένα θα δει καλό τούτο το σπίτι. Πήγα στη νουνά και κανονίσαμε για κλινική.

Ήταν απόγευμα την άλλη μέρα όταν γύρισα στο σπίτι. Μ' ένα ταξί τελείωναν όλα.

Η μητέρα δεν ήταν εκεί. Πάγωσα. Φώναξα την Τασούλα.

– Ήρθε ένα αυτοκίνητο κι έφυγαν: η μάνα, ο πατέρας σου και η γιαγιά.

– Δεν σου είπαν πού πάνε; Τι ώρα έφυγαν;

– Μωρέ, είναι σκύλα αυτή η γιαγιά σου. Για μοναστήρι μίλαγαν.

– Αυτό που σε ρωτάω Τασούλα.

– Δε μου είπαν. Έφυγαν με το ταξί του Φρίγκου εδώ και τρεις ώρες.

Έτρεξα, βρήκα το Στέλιο τον ταξιτζή.

– Μήπως έμαθες για πού πάει ο Φρίγκος;

– Μου'πε ότι είχε αγώι για το μοναστήρι της Κερατιάς.

– Πάμε κι εμείς εκεί. Σ' έχω αγκαζέ, όσο μου χρειαστεί. Μέρα και νύχτα. Πληρώνω όσο νάναι.

Είχε νυχτώσει για καλά. Η πόρτα του μοναστηριού ήταν κλειστή, χτύπησα. Άνοιξε ένα μικρό παραθυράκι, όσο φτάνει το πρόσωπο ενός ανθρώπου. Φάνηκε ένα μαυρομαντιλωμένο μοντροάκι.

Αδερφή, είμαι η κόρη μιας γυναίκας που έφεραν πριν από λίγο. Χάλασε το αυτοκίνητο και καθυστέρησα. Έχω και κάτι τάματα για την Παναγία.

Της έδειξα την τσάντα μου. Μου άνοιξαν την πόρτα τα τάματα.

Βρήκα τη μητέρα μου. Την είχαν βάλει και καθόταν σε μια πέτρα. Ο πατέρας μου και η γιαγιά δε φαίνονταν πουθενά. Πλησίασα. Με τράβηξαν προς τα πίσω. Είχα προφτάσει και είδα ότι της είχαν δέσει χέρια και πόδια με αλυσίδα. Άκουσα τη μάνα που έλεγε: «κρουώνω». Πήγα να της ρίξω τη ζακέτα μου. Με πέταξαν σ' ένα βράχο.

– Είναι η μητέρα μου.

– Είναι εις τας χείρας Κυρίου.

Πήγαν να με πιάσουν. Αντιστάθηκα. Φοβήθηκα ότι θα με πετούσαν έξω από το μοναστήρι. Έπιασα μια γωνιά. Προσπαθούσα να μη φαίνομαι.

Ομάδες από καλόγριες φώναζαν όλες μαζί θυμιατίζοντας: «Έξελθε σατανά, έξελθε σατανά». Ώρες κράτησε αυτό το μαρτύριο. Κόντευε να ξημερώσει. Είχαν μείνει τρεις με τα θυμιατά. Σκεπτόμουν τι έπρεπε να κάνω.

Τις ζύγισα με το μάτι. Σκιζόταν η καρδιά μου που ζητούσε νερό η μάνα. Έπρεπε να ταράξω την ησυχία του μοναστηριού.

Άρπαξα το θυμιατό της μιάς, την έσπρωξα. Σωριάστηκε, επιτέθηκα στη δεύτερη, που τα είχε χαμένα. Ανέμιζα το θυμιατό σαν σφεντόνα. Η τρίτη χάθηκε.

– Θα σας φάω. Φύγετε.

Τρόμαξαν και το έβαλαν στα πόδια. Έβαλαν τις φωνές.

Έτρεξα στη μάνα μου. Με φίλησε. Την αγκάλιασα. Ας ήταν για αιώνες.

Έτσι μας είδαν όταν έφτασαν εκεί. Τρόμαξαν. Κρατούσα στα χέρια μου τις αλυσίδες. Ήμουν έτοιμη για όλα.

– Μην πλησιάζει καμία, σκοτώνω. Πετούσα φωτιές.

Φανήκαν, ο πατέρας μου και η γιαγιά. Έκαναν το σταυρό τους όταν με είδαν, πήγαν κάτι να πουν.

– Φτάνει. Κάνατε το κέφι σας. Την φέρατε ίσαμε τον τάφο. Από εδώ και πέρα εγώ κάνω κουμάντο.

Την πήρα. Δεν ξεκολλούσε από πάνω μου.

– Φεύγουμε Στέλιο. Με πλησίασε ο πατέρας μου.

– Πάρε τη γιαγιά και φύγετε. Εγώ πάω τη μάνα εκεί που πρέπει.

– Στάσου μια στιγμή, βρε κόρη μου.

– Μπαμπά, σε περιμένει το περιβόλι που παράτησες. Η γιαγιά να πάει στο σπίτι της. Καλύτερα στο διάβολο. Τα έχω κανονίσει όλα. Δεν ακούω τίποτα. Βιάζομαι. Φύγετε.

Η ηρεμία του περιβάλλοντος ηρέμησε τη μάνα.

– Εδώ είναι πιο ωραία από το σπίτι μας.

Είμαι μιας φίλης. Θα μείνουμε δω μερικές μέρες. Είσαι κουρασμένη. Θα σε περιποιηθούν ώσπου να ξεκουραστείς.

Μέσα σε έξι μήνες ήταν εντελώς καλά.

Ήταν μια φοβερή περιπέτεια. Αρκετές φορές ένιωσα απελπισμένη.

Έπρεπε να γίνει ομαλά η εγκατάσταση στο σπίτι. Χρειάστηκε ν' αντιμετωπίσω τους θεατρίνους συγγενείς. Ήθελαν να λυπηθούν μαζί μας για τη συμφορά που μας βρήκε. Η άρνησή μου να δουν τη μητέρα μου κατά τις πρώτες ημέρες, θεωρήθηκε παραξενιά μου. Με κατηγορήσαν για ακοινωνήτη, για κακιά.

Αναγκάστηκα να κλειστώ στο σπίτι για περισσότερο από μήνα. Ευτυχώς βοήθησε ο πατέρας μου.

Προσπαθούσα να μην τα κάνω όλα στο σπίτι. Ήμουν τάχα κουρασμένη με τις αγελάδες. Έτσι, σιγά σιγά έγινε νοικοκυρά στο σπίτι της.

Ώσπου όλα βρήκαν το δρόμο τους.

Εύχομαι να μη μας βρει άλλο κακό. Να θεωρηθεί κακό παρελθόν τούτη η περιπέτεια. Είχε ρημάξει το περιβόλι, γιατί ο πατέρας μου έτρεχε στις μάγισσες και στα μοναστήρια για ν' αδειάζει τις τσέπες του.

Άντεξε μόνον ο σταύλος. Θα ήταν αδύνατο να τα καταφέρω αν δεν είχα την Τασούλα. Το οικονομικό βάρος το σήκωσαν οι αγελάδες. Από καιρό είχα εξασφαλίσει τα χρήματα για την κλινική.

✕ Αναλογίζομαι τα περασμένα. Τις σχέσεις μου με τη μάνα μου. Ότι δεν ένιωσα το μητρικό χάδι. Δε λέω ότι δεν την αγαπώ, γιατί δεν ήταν σκόπιμο αυτό που έκανε. Δεν ήξερε να φερθεί. Δεν την έμαθαν. Δεν κατάλαβε ότι είχα μεγαλώσει, ότι μπορούσα να έχω γνώμη.

Δε μου πέρασε ποτέ από το μυαλό ν' αδιαφορήσω στην αρρώστια της. Ίσα ίσα σ' εμένα έπεφτε όλο το βάρος, όταν γύρω μου όλοι ακολουθούσαν λαθεμένο δρόμο.

Αυτό που με θλίβει είναι ότι δεν προχώρησα στα γράμματα. Ίσως να είχα υποκύψει αν δεν ήταν ο κόσμος του σπιτιού της νουνάς. Είμαι μισή δική της και μισή των γονιών μου.

Αγαπώ και τις δυο πλευρές. Ακολουθώ το δρόμο της νουνάς. Δεν υποτάσσομαι στον κόσμο των δικών μου, χωρίς να ξεκόβομαι από αυτούς.

Ίσως η αντιμετώπιση της περιπέτειας με τη μητέρα μου, να βοήθησε ώστε να στερεώσω περισσότερο τον εαυτό μου. ✕

Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση

Ο πόλεμος του 1940 ερήμωσε τις γειτονιές από παλικάρια.
Έφυγε ο Αποστόλης. Άφησε έγγυο την Τασούλα.

– Στο καλό Αποστόλη κι η Παναγιά μαζί σου.

Πήρα στο σπίτι την Τασούλα. Τώρα, έγινα εγώ η σταυλού,
αυτή η κυρά. Μόνον που έριχνε ένα μάτι όσο έλλειπα.

– Εσύ να προσέχεις τον εαυτό σου στην ανάγκη που
βρίσκεσαι.

Έφυγε ο Παναγιώτης, έκλεισε το ψιλικατζίδικο. Έμεινε
μόνη η μάνα με την αρρώστια της φθίσης.

– Μη σε κλετιζεσαι Παναγιώτη. Θα βολέψω τη μάνα σου.

Έκλαιγε. Έπιασε να μου φιλήσει τα χέρια.

– Είμαστε άνθρωποι Παναγιώτη. Κατάλαβες;

Οι ανάγκες πλήθαιναν γύρω.

Εξοικονόμησα ένα σαράβαλο ποδήλατο. Το πήγα στο
φίλο μου, τον Θόδωρο τον ποδηλατά, να μου το κάνει και-
νούριο. Το βάφτισα «ταχυδρόμο».

Δεν άρεσε που με είδαν καθάλα σε ποδήλατο, κορίτσι
πράμα.

– Ντροπής πράματα αυτά με την κόρη σου.

Ο πατέρας πήρε το μέρος τους.

– Να σταματήσεις το ποδήλατο. Ντροπή από τον κόσμο.

– Δε βλέπω να έβλαψα κανένα.

– Μα, μπαίνεις στο στόμα του κόσμου.

– Δε φταίω εγώ αν αυτοί δε βλέπουν πιο πέρα από τη μύτη τους. Το θέλω για την εξυπηρέτησή μου. Μη φοβάσαι.

Το ποδήλατο δε θα μου χαλάσει τη διαγωγή.

– Μωρέ, δε φοβάμαι από τέτοια. Μόνο δε θέλω λόγια.

Δε βαριέσαι. Θα πούνε, θα βαρεθούν, θα το συνηθίσουν.

Έτσι καθιερώθηκε ο «ταχυδρόμος».

Γ Ο χειμώνας του 41 έπεσε βαρύς. Στα βουνά της Αλβανίας υπόφεραν από μάλλινα. Το κουβέντιασα στο σαλόνι της νουνάς. Ο κύριος Δημητριάδης, μου είπε:

– Στη διάθεσή σου οι αποθήκες μου.

Πήγα και φορτώθηκα μάλλινα νήματα για πλέξιμο. Μοίρασα με τον «ταχυδρόμο» από σπίτι σε σπίτι.

– Κόψτε από τον ύπνο σας. Τα παιδιά μας υποφέρουν. Θα περάσω να μου δώσετε τα πλεκτά και θα σας αφήσω νήματα.

Μ' έμαθε όλο το χωριό. Κι έγινε όλο μια πλεκτομηχανή. Και ταξίδευε το μάλλινο για να προλάβει τα κρουπαγήματα.

Είδαν οι Γερμανοί ότι θα ρίχναμε τους Ιταλούς στη θάλασσα, μπήκαν από τα πλάγια στη χώρα κι έσπασε το μέτωπο.

Οι νικητές της Αλβανίας, όσοι δεν έμειναν εκεί για πάντα, γύριζαν πίσω με τα πόδια, σ' άθλια κατάσταση.

Ήξερα ότι δε θα γύριζε ο Αποστόλης. Το κρατούσα κρυφά από την Τασούλα. Είχα πάρει γράμμα που έγραφε περί τιμής και υπερηφάνιας της πατρίδος, περί ηρώων και τα τοιαύτα. Δεν της το έδωσα. Με κάτι τέτοια αφιονίζει τον κόσμο ο πόλεμος. Και δε λογαριάζει τι αφήνει πίσω του ο θάνατος.

Γύρισε ο Παναγιώτης. Έφερα στο σπίτι την μητέρα του από το Σανατόριο της Πεντέλης, μια χαρά στην υγεία της.

Οι νικητές, τσακισμένοι από την πεζοπορία, ζητιάνευαν ένα κομμάτι ψωμί, ένα ρούχο μην κατανήσουν γυμνοί, κάπου να μείνουν ώσπου ν' ανοίξουν οι συγκοινωνίες με τα νησιά, μια και δεν ήταν δυνατό να φτάσουν με τα πόδια στο σπίτι τους.

Μάζεψα όσους χωρούσε η αχυραποθήκη. Άλλους τους έβαλα στο δωματάκι του μπάμπια-Δήμου, που μας είχε αφήσει χρόνους.

Το «ξενοδοχείο ύπνου» είχε αναπαιτικά κρεβάτια. Το παχύ στρώμα άχυρου της αχυραποθήκης ήταν πιο μαλακό και ζεστό από την παγωμένη γη των χιονισμένων βουνών. Ήταν όμως και ξενοδοχείο φαγητού. Μόνο που δεν είχε πλούσια κουζίνα. Μονοφαγία: γάλα, σταρένιο ψωμί και λαχανικά. Καλύτερο όμως από μια σάπια ρέγκα και λίγη κουραμάνια, που άλλοτε έφτανε στο Μέτωπο κι άλλοτε όχι.

Είχα τρεις πληγιασμένους στα πόδια σ' άσχημο χάλι.

Τους έπλενα, τους καθάριζα τις πληγές, τις περιποιήθηκα. Συμβουλευτήκα το γιατρό. Έγινε γιατρός και νοσοκόμα ώσπου έγιναν εντελώς καλά.

Είχα και την Τασούλα στις ημέρες της.

Δυσκολεύτηκα να βρω τρόπο να της πω για το κακό με τον άντρα της. Τους είχα στεφανώσει. Είχε όμως καταλάβει. Το έπνιγε μέσα της. Διατηρούσε κάποια ελπίδα. Όσπου της το είπα.

Το «ξενοδοχείο» μου, αραιώνε σιγά σιγά. Κάθε τόσο κι από ένας. Από τη νουνά μου, ερχόταν το εισιτήριο, τους έδινα κι εγώ κάτι για τα μικροέξοδα του ταξιδιού. Κάθε τόσο, δεν ξέρω γιατί, στεναχωριόμουν που έφευγαν. Είχαμε γνωριστεί, μου έλεγαν τα δικά τους, για τον πόλεμο, τις κακουχίες.

Όσο νάναι, όταν κόβεται μια ανθρώπινη σχέση, έστω αυτή μ' αυτά τα παιδιά, αφήνει κάποιον κενό.

Η Τασούλα γέννησε ένα αγοράκι. Παρουσίασε κάποια προβλήματα και χρειάστηκε να μείνει στο νοσοκομείο απάνω από μήνα.

Ήταν ένας μήνας πολύ κουραστικός για μένα. Γιατί μόνον σ' εμένα στηριζόταν.

Όταν βγήκε από το νοσοκομείο την φρόντισα ώσπου να συνέλθει καλά. Βάφτισα το μικρό, το είπαμε Απόστολο. Τ' όνομα του πατέρα του.

Όλα άλλαξαν από τη μια στιγμή στην άλλη. Άνθρωποι, πράγματα, συμπεριφορές, τρόποι ζωής. Όλα. Ακόμα και τα πιο απλά. Ζούμε μέσα στο παράδοξο. Κρουπαγημένοι ήρωες της Αλβανίας και αποκομμένοι από την Κρήτη, κάνουν θελήματα και ζητιανεύουν μισό κομμάτι ψωμί. Κράτησα όσους μπορούσα. Σε μερικούς βρήκα δουλειά.

Στα καταστήματα άδειασαν τα ράφια. Το ίδιο και οι φούρνοι. Ο μαυραγοριτισμός έχει ξαπλώσει παντού τα πλοκάμια του. Μόνο με χρυσή λίρα μπορείς να του αποσπάσεις κάποιο φαγώσιμο. Περιπατούσαν στους δρόμους οι πεινασμένοι και πουλούσαν ακριβές τουαλέτες, κοστούμια, διβλία, ζωγραφικούς πίνακες. Για ένα κομμάτι ψωμί.

Οι Γερμανοί άρπαξαν παντού τα τρόφιμα. Η πείνα εξαθλιώνει και σκοτώνει τον κόσμο. Το σπίτι μας, σαν παραγωγικό, είχε όλα τα χρειαζούμενα. Ο πατέρας μου θυμήθηκε τη νουνά.

— Αν ήμουν εκεί θα έκανα τον κήπο να τους τα δίνει όλα. Κανόνισε να μην τους λείπει τίποτα. Καλύτερα κι από μας. Μας δοθήσαν. Τώρα ήρθε η σειρά μας.

Είχα παρατηρήσει ότι έλλειπαν αρκετά από το τραπέζι

της νουνάς. Κάθε βδομάδα κουβαλούσε η Τασούλα ένα γεμάτο κοφίνι.

Απορούσα που δεν πάτησε Γερμανός στο σπίτι της. Ήταν καθηγήτρια του κλασικού ελληνισμού στο Πανεπιστήμιο του Μονάχου και ο νουνός καθηγητής της Χιμείας σε πανεπιστήμιο στο Βερολίνο.

Από συζητήσεις που γίνονταν στον κύκλο της νουνάς, φαινόταν καθαρά ότι όλοι εκεί, ήσαν δημοκρατικοί και η νουνά μου φανατική αντιχιτλερική.

Οι συζητήσεις στης νουνάς ήσαν ενδιαφέρουσες. Πολλές φορές έμενα περισσότερα βράδια.

Η δυστυχία του κόσμου, μου θύμησε τα φτωχόσπιτα που είχα γνωρίσει, τότε, με τα μάλλινα. Έκανα την παλιά δόλτα. Ο «ταχυδρόμος» γνώριζε τα σοκάκια. Ξεδιάλεξα κάπου είκοσι σπίτια, που σίγουρα δε θα τα έβγαζαν πέρα. Ας είναι καλά η Τασούλα και ο «ταχυδρόμος». Έγιναν γαλατάδες. Κάθε πρωί και μια οκά γάλα στην πόρτα του καθενός. Όσο για μένα, καταπιάστηκα με κάτι δυσκολότερο αλλά και σοβαρό. Γιατί, κοντά στην πείνα, σήκωσε κεφάλι και η αρρώστια. Πώς ν' αφήσεις έναν άνθρωπο να πεθάνει επειδή δε βρέθηκε κανείς να τον βοηθήσει; Να βρεθεί ένα κρεβάτι σε νοσοκομείο, κάποιο φάρμακο;

Κι έτρεχα.

Κουβαλούσαν αιχμαλώτους τα τρένα. Μαζεύονταν κόσμος στο σταθμό και τους πετούσαν δεματάκια με κάποιο τρόφιμο, όσο έμενε η αμαξοστοιχία, για να πάρει νερό η μηχανή.

Μια γυναίκα πλησίασε, όσο της επιτρέπανε τα πολυβόλα, και προσπαθούσε να δώσει το δεματάκι της στ' απλωμένα χέρια. Δεν έφτανε.

Έκανε νόημα σ' ένα ξανθό παλικάρι ότι θα του το πετούσε. Ξέφυγε από τα χέρια του. Έπεσε στο τελευταίο σκαλοπά-

τι του βαγονιού.

Κατέβηκε να το πιάσει ο αιχμάλωτος.

Το πολυβόλο είχε άλλη γνώμη...

Σωριάστηκε στο χώμα το παλικάρι.

Το τρένο συνέχισε το δρόμο του. Ένας λιγότερος. Σα να μην έγινε τίποτα.

Τον σκότωσαν γιατί άπλωσε το χέρι να πάρει ένα κομμάτι ψωμί.

Ένας φόνος, σαν τρέχουσα εργασία άνευ σημασίας.

Τραβούσε τα μαλλιά της η γυναίκα. Σαν να ήταν δικό της το φταίξιμο. Και είχε γιό, που δε γύρισε από την Αλβανία.

Έκοψα μια ανθισμένη μολόχα που είχε φυτρώσει δίπλα σ' έναν τοίχο και την έβαλα πάνω του. Στερνό λουλούδι παρέα με τα νιάτα του.

Βούϊζε το κεφάλι μου. Με τρέλαινε ο ξερός ήχος του πολυβόλου. Ο εξευτελισμός του ανθρώπου. Ο σκοτωμός από το τίποτα. Η καταδίκη στην έσχατη των ποινών χωρίς κανένα λόγο. Η υποταγή στη βία, το έγκλημα εν ψυχρώ. Πήρα να διαβάσω κάτι. Δεν καταλάβαινα τίποτα.

Έβλεπα μπροστά μου πολυβόλα να σκοτώνουν αθώους. Κι ήταν μόνον η αρχή. Το σκοτωμένο παλικάρι είχε κολλήσει πάνω μου. Ζητούσε εκδίκηση.

Έτσι με βρήκε το πρωϊ. Ήμουν ολόκληρη μια εκδίκηση.

Ξημέρωσε. Ήμουν γεμάτη αντίσταση.

Οι τροφές στην αποθήκη είχαν φτάσει οι μισές. Για να τις αντικαταστήσω χρειαζόμουν δεκαπλάσια χρήματα απ' όσα είχα. Η κατάσταση χειροτέρευε μέρα με την ημέρα.

Φώναξα τον πατέρα μου.

— Δεν πάμε καθόλου καλά. Ό,τι έχουμε μας φεύγει από τα χέρια.

- Το βλέπω. Τι θα κάνουμε;
- Από σήμερα θα δίνουμε είδος και θα ζητάμε είδος. Διαφορετικά μόνο χρυσή λίρα. Με αυτήν αγοράζεις ό,τι θέλεις.
- Έτσι να κάνουμε.

Φώναξε τον έμπορα που έπαιρνε το γάλα.

- Άλλαξε η κατάσταση. Από δω και πέρα, είδος με είδος. Αν όχι, το γάλα θα πληρώνεται με λίρα. Από αύριο, η πληρωμή κάθε μέρα.

Κατάλαβα ότι το περίμενε. Προφασίστηκε στεναχώρια.

- Αιμάν, μωρέ κορίτσι μου, με σκοτώνεις.

- Θα ήθελες να σκοτωθώ εγώ; κορίτσι πράμα;

- Σε ξέρω καλά εσένα. Δεν πιάνεσαι από πουθενά.

Ξεκίνησε να φύγει. Δεν του είπα τίποτα.

Πέρασε την άλλη μέρα. Τα δοχεία δεν ήσαν στη θέση τους. Είχα δασκαλέψει την Τασούλα. Φώναξε ο έμπορας. Βγήκε η Τασούλα.

- Πού είναι το γάλα;

- Η κυρά κανόνισε να το κάνουμε τυρί.

Τώρα τρώμαξε. Βγήκα. Δεν τον άφησα να πει καλημέρα.

- Υπάρχει το χρήμα; Είκοσι οκάδες μια λίρα. Και βλέπουμε για παραπέρα πώς θα πάνε οι τροφές.

Πήγα να φύγω με σταμάτησε.

- Στάσου, βρε κορίτσι μου. Τίναξε το ρούχο του.

Πλήρωσε με λίρες.

- Θα έχω να το λέω μ' εσένα. Αν σ' είχα κόρη θ' αγόραζα την οικουμένη.

- Είναι δύσκολο φορτίο οι περιουσίες, βαραίνουν άσχημα. Μην τις ζηλεύεις. Κουράζουνε την καρδιά.

Το δεύτερο ήταν να σταματήσω το παλικάρι που πουλού-

σε το γάλα μου στη γύρα. Του μίλησα το άλλο πρωινό.

– Δεν πάμε καλά. Δίνουμε είδος και παίρνουμε τραπουλόχαρτα.

– Ήθελα να στο πω πριν από μέρες, αλλά ντρεπόμουνα.

– Η ζωή δε θέλει χαϊδέματα. Είναι πόλεμος η ζωή Θανάση.

– Καλά που το είπες εσύ. Έχω κανονίσει με δυο φίλους να πέσουμε στα εμπόρια.

– Καλές δουλειές. Από κει που θα πάτε έχει τροφές για ζώα. Θέλω μεγάλες ποσότητες. Ξεφορτώνει, παίρνει τα λεφτά του. Θα έχετε κι εσείς τα δικά σας.

Ένα ακόμα από τα μέτρα ήταν η θυσία του «Αλή Πασά». Είχε τα χρονάκια του. Είχα ένα Ολλανδέζικο στο πόδι του. Έκλαψε η καρδιά μου όταν αποχαιρετούσε το σταύλο ο καθαρόαιμος πατέρας. Τον παζάρεψα πολύ σκληρά. Μου γέμισε τροφές την αποθήκη.

Συνέπεσε τότε κι ένα άλλο περιστατικό, που με δοήθησε πολύ στο πρόβλημα των τροφών για τα ζώα.

Μια μέρα ήρθε στο σπίτι ένας Γερμανός μ' έναν δικό μας σαν διερμηνέα. Βγήκα και ρώτησα τι ήθελαν.

– Θέλουμε να έχουμε μια ποσότητα γάλα για την καντίνα των αξιωματικών. Μάθαμε ότι έχετε το πιο συστηματικό βουστάσιο.

– Μ' εσάς θα συνεννοηθώ;

Ο Γερμανός προχώρησε προς το σταύλο. Η Πιστή τον εμπόδισε.

Την φώναξα. Ήρθε κοντά μου. Μπήκε και παρατηρούσε όλα γύρω. Είπε στον διερμηνέα: «Μα, ετούτος, είναι γερμανικός σταύλος».

– Πες της, από πού κατάγεται;

Με ρώτησε:

– Είμαι Ελληνίδα.

– Έχετε σπουδάσει κτηνιατρική στο εξωτερικό;

– Όχι. Αγαλώ πολύ τη δουλειά μου. Μελετώ και βελτιώνω.
Είδα ότι είχαν έλθει για να δουν.

– Διαθέτω την ποσότητα που θα χρειαστείτε. Θα επισκεφτώ τον κύριο Διοικητή.

Συναντήθηκα μαζί του. Φώναξε να έρθει διερμηνέας. Του είπα στα γερμανικά ότι δε χρειάζεται. Απόρησε.

– Είστε Γερμανίδα;

– Όχι. Ελληνίδα.

– Έχετε ζήσει στο Βερολίνο;

Του εξήγησα μέσες άκρες. Το έφερα γρήγορα στο θέμα. Του μίλησα για το πρόβλημα των τροφών. Του παράστησα τραγική την κατάσταση.

– Για μας είναι εύκολο. Πείτε μας τι θέλετε και πόσες ποσότητες. Και θα τις φέρνουμε με δικά μας μέσα.

Τύχη βουνό. Μου έφεραν τις τροφές στην αποθήκη.

Με τους παραπάνω τρόπους αντιμετώπισα τα δύσκολα κατοχικά χρόνια.

Πλησιάζαμε να τελειώσουμε το βραδινό άρμεγμα. Είπα στην Τασούλα να φύγει, να φτιάξει το παιδί. Έμεναν ακόμα τρεις αγελάδες, θα τις άρμεγα εγώ.

Ήταν δυο ώρες μετά την απαγόρευση της κυκλοφορίας.

Κάποιος μου πέρασε μια πετσέτα στο στόμα και την έδεσε γερά πίσω από το κεφάλι μου. Ένας άλλος μου έπιασε τα χέρια. Δεν μπορούσα να κάνω τίποτα.

– Ηουχία, κούκλα. Μια αγελαδίτσα θα πάρουμε. Δεν είναι δα και για θάνατο. Η φτώχεια βλέπεις. Να ζήσουμε κι εμείς.

Μου έδεσαν πίσω τα χέρια. Με πέταξαν κάτω. Ο ένας με κρατούσε. Ο άλλος έλυνε μια αγελάδα. Η Πιστή χαλούσε τον κόσμο. Έτρεχε, μέσα, έξω, τραβούσε τον έναν από το παντελόνι.

Είδα την Τασούλα. Είχε σηκώσει έναν κουβά. Χτύπησε από πίσω στο κεφάλι αυτόν που προσπαθούσε να λύσει την αγελάδα. Έπεσε κάτω φαρδύς πλατύς. Είδε ο άλλος. Τρόμαξε. Μ' άφησε. Εξαφανίστηκε. Όλα έγιναν με ταχύτητα αστραπής.

Οι φωνές της Πιστής είχαν ειδοποιήσει την Τασούλα.

Του πέταξα έναν κουβά νερό. Τον δέσαμε γερά. Χέρια, πόδια. Τον σούραμε ως την πόρτα. Τον δέσαμε εκεί.

Συνήλθε.

– Λάθος στο λογαριασμό φίλε. Αύριο θα σε δώσω στους Γερμανούς. Ξέρουν αυτοί. Καθάρισε όπως καταλαβαίνεις.

Όταν άκουσε για Γερμανούς έγινε ράκος.

– Σκοτώστε με καλύτερα. Σκοτώστε με τώρα δα.

– Εμείς δεν την ξέρουμε αυτή τη δουλειά. Τη συχαινόμαστε. Πέρασε πως θα περάσεις απόψε κι αύριο βλέπουμε. Να είσαι φρόνημο παιδί.

Του περάσαμε τρία σκοινιά στο λαμό και τα δέσαμε στην πόρτα.

Η Πιστή δεν έφευγε από τα πόδια μου.

Τίποτα δεν κατάλαβαν από το σπίτι.

Το πρωϊ ρώτησα τον πατέρα μου τι να τον κάναμε.

– Να πας στο Γερμανό, να του πεις τι έγινε και να έρθουν να τον πάρουν.

Το είδα πολύ σκληρό. Μπορεί να έχανε τη ζωή του. Μπορεί να είχε γυναίκα, παιδιά. Οι κλοπές γίνονταν από ανάγκη, από απελπισία. Κάπου θα δούλευε. Έχασε τη δουλειά του εξαιτίας της κατάστασης. Δεν άντεξε. Είδε την κλοπή σαν σωτηρία.

Έδειξα στον πατέρα μου ότι θα έκανα όπως μου είπε. Περιμένα ώσπου έφυγε για το περιβόλι.

Ο δικός μου ήταν σωστό κουρέλι. Μόλις κρατιόταν.

– Λίγο νερό, λίγο νερό. Πεθαίνω.

Είπα στην Τασούλα και τον ποτίσαμε μια κατσαρόλα γάλα. Έτσι καθώς τον είχαμε δεμένο.

Τον λύσαμε.

Καθώς δλέπω, δεν είσαι ντόπιος. Πάρε αυτά τα λίγα για ναύλα.

Περπατούσε σαν μεθυσμένος. Κάθε τόσο γύριζε κι έβλεπε.

– Πες στο φίλο σου ότι εδώ σε μας, είναι δύσκολα τα πράγματα.

Πήρα μέτρα. Άλλαξα τις ώρες αρμεγής. Έβαλα σιδεριές στ' ανοίγματα. Έφερα από το περιβόλι τον «Οσμάν», το ένα από τα δύο λυκόσκυλα. Αυτός ήταν πιο άγριος από τον «Αράπη».

Τώρα δεν πλησίαζε ούτε γάτα.

Ο φόβος από την απαγόρευση της κυκλοφορίας τη νύχτα, βοηθούσε στο να μην περίμενε κανείς παρόμοια κρούσματα.

Ο περιορισμός νωρίς στο σπίτι, μου έδινε την ευκαιρία να διαβάζω περισσότερο.

Στον ελεύθερο χρόνο μου, έκανα βόλτα στη φτωχογειτονιά για κάποιο πρόβλημα. Τα λέγαμε, χαιρόταν η καρδιά τους που είχε βρεθεί ένας άνθρωπος να τους ανοίξει την πόρτα. Χαιρόμουν κι εγώ με το που έκανα κάτι γι αυτούς.

Όλοι με γνώριζαν. Από τότε, με τα μάλλινα. Τώρα είχαν δυσκολέψει πολύ τα πράγματα. Ένας καλός λόγος, μια βοήθεια, μια παρηγοριά, ήσαν ανάγκες, που τις γέννησε η κατοχή. Δεν ήσαν δύσκολα αυτά για όποιον αγαπούσε τους ανθρώπους.

Ένα περιστατικό άνοιξε νέο δρόμο στη ζωή μου:

Ο Παναγιώτης είχε πάει στο βουνό για ξύλα μ' ένα φίλο του. Τους σταμάτησαν Ιταλοί. Τους ζήτησαν ταυτότητες. Δεν είχαν. Έφαγαν της χρονιάς τους. Του φίλου, του έσπασαν

τρία δόντια. Τους πέταξαν στο υπόγειο της Κομαντατούρας.

Το έμαθα.

Πέταξα τα σταυλίαια, καθαρίστηκα, φτιάχτηκα. Πήγα στο Γερμανό Διοικητή.

Ξέχασα να πω, ότι απαρχής μου είχε ζητήσει να με πάρει στο γραφείο για γραμματέα του και το έλεγε κάθε φορά που χρειαζόταν να τον επισκεφθώ. Έβλεπα τον ενθουσιασμό του. Μου πρότεινε να με γνωρίσει με φίλους του, να κάνουμε παρέα, με καλούσε σε συγκεντρώσεις. Σε όλα αυτά έβαζα εμπόδιο τη δουλειά μου, που δεν ήξερε από ωράρια. Έτσι κατάφερα να κρατάω κάποια απόσταση. Είχα δει ότι μ' έβλεπε και με διαφορετικό μάτι. Πιστεύω ότι το φέρεσίμο μου και το πολύ σοβαρό μου ύφος, θα του έδειξαν ότι δεν ήμουν εύκολη.

Του μίλησα για την περίπτωση του Παναγιώτη και του φίλου του. Ότι ήσαν φιλήσυχοι άνθρωποι, γνωστοί, με τη γυναίκα τους, τα παιδιά τους. Δεν ήταν δα και τόσο μεγάλο κακό που είχαν ξεχάσει να έχουν μαζί τους τις ταυτότητές τους.

Πήρε αμέσως την Κομαντατούρα στο τηλέφωνο.

– Κρατάτε δυο ανθρώπους. Να τους ελευθερώσετε. Η δεσποινίδα που σας φέρνει σημείωμά μου, θα σας πει πώς λέγονται.

Τον ευχαρίστησα. Πήγα στην Κομαντατούρα. Έδωσα το σημείωμα. Είπα τα ονόματά τους. Τους έφεραν. Ήσαν σε άσχημα χάλια.

– Αυτοί είναι; Τους γνωρίζεις; Πώς τους λένε;

– Τους γνωρίζω. Είναι γείτονες. Τούτος είναι ο Παναγιώτης. Τούτος είναι ο Μύρων. Δε γνωρίζω όμως σε τι έφταιξαν και τους κατανήσατε έτσι. Πρέπει να ντρελόσαστε.

Είχα τις πλάτες του Γερμανού.

Τους πήρα και φύγαμε.

Με τον Μύρωνα δεν είχα σχέσεις. Μου έκανε εντύπωση τ' όνομά του. Ήξερα μόνον ότι δούλευε τεχνίτης στις βιομηχανίες και ότι τον σταμάτησαν από τη δουλειά, γιατί έκλεισαν.

– Σ' ευχαριστώ, Καλίνα, είμαι υποχρεωμένος.

– Δεν είναι όπως το λες. Όλοι είμαστε υποχρεωμένοι να βοηθήσουμε όταν μπορούμε. Τώρα μάλιστα, ένας λόγος πάρα πάνω.

Με κοίταζε επίμονα. Σαν ερωτηματικά. Σαν να ήθελε να μου πει κάτι και κόμπιαζε. Είχαμε διαφορά ηλικίας. Δεν ήταν κάτι πονηρό. Δε μπορούσα να δώσω κάποια εξήγηση.

Ήμουνα περίεργη. Ήθελα να μάθω περισσότερα για τον Μύρωνα. Ρώτησα τον Παναγιώτη. Μου χαμογέλασε πονηρά.

– Θα σου πω. Όχι τώρα.

↳ Πέρασαν λίγες μέρες. Ήρθε στο σπίτι ο Παναγιώτης.

– Θέλουμε να σου μιλήσουμε με φίλους μου. Θα είναι και ο Μύρωνα. Κανόνισε εσύ το μέρος της συνάντησης και την ώρα που σε βολεύει.

Διάλεξα ένα από τα σπίτια, που τους πήγαινα γάλα. Όλα μιλούσαν για κάτι κρυφό. Κάτι είχα καταλάβει.

Είχα πάει νωρίτερα. Έφτασαν ακριβώς στην ώρα που είχαμε ορίσει.

Ήσαν τρεις: Ο Παναγιώτης, ο Μύρωνας κι ένας ακόμα, που μου συστήθηκε με τ' όνομα Νώντας.

Πήρε πρώτος αυτός το λόγο. Έδειχνε ότι ήταν ο αρχηγός.

Μίλησε γενικά για την κατάσταση, για την καταπίεση του λαού από τον κατακτητή και ότι το μόνο που μας μένει είναι ν' αντισταθούμε ενάντια στη βία και στο έγκλημα.

Ότι έχει οργανωθεί παντού η αντίσταση. Ότι δγήκαν στα βουνά οι πρώτοι αντάρτες κι ότι απαιτείται να μη μείνει κανείς έξω από τον αγώνα.

Ασχολήθηκε ύστερα μαζί μου. Τους είχε εντυπωσιάσει η κίνησή μου με τα μάλλινα, και τώρα με τη φροντίδα μου για

τους φτωχούς και τους άρρωστους. Αυτό το είπαν κοινωνική δράση, αλλά και μορφή αντίστασης.

Το ότι μάλιστα, κρατούσα στα χέρια μου μια επιχείρηση μ' επιτυχία, που δεν την κατάφεραν ούτε οι ικανότεροι άνδρες, σήμαινε ότι μπορούσα να τα βγάλω πέρα σε οποιονδήποτε τομέα.

Είχα καταλάβει πού το πήγαινε. Μου φάνηκε ότι το γυρόφερνε.

Τον διέκοψα.

– Έθιξες αρκετά ζητήματα. Το ένα σοβαρότερο απ' το άλλο. Θα σταθώ στα όσα είπες για μένα. Τα όσα έκανα, και θα κάνω, τα θεωρώ καθήκοντα. Υποχρεώσεις. Οι σωστές ανθρώπινες σχέσεις περπατάνε σε δύσκολο δρόμο, στρωμένο με υποχρεώσεις, καθήκοντα. Είναι λαθεμένος κάθε άλλος δρόμος. Σήμερα, οι υποχρεώσεις μας, πάνε πολύ πιο πέρα. Μέχρι τη θυσία.

Τους είδα απορημένους. Σταμάτησα. Έπρεπε να πει αυτός το λόγο της συνάντησης.

– Με βγάζεις από αρκετές δυσκολίες. Έχω μάθει για σένα. Αυτοδίδακτη, ξένες γλώσσες, επιχειρηματίας.

Πάλι τον διέκοψα.

– Καταλαβαίνω τη συνέχεια: ψυχραιμία, πειθαρχία, αυτοπεποίθηση. Ας έρθουμε όμως στο θέμα.

– Η ηγεσία της αντίστασης, κατάληξε στην απόφαση να σου ανατεθεί η οργάνωση του γυναικείου αντιστασιακού κινήματος εδώ στον τόπο μας. Έχω εντολή να σε παρακαλέσω να δεχτείς. Όλοι θα λυπηθούμε πολύ αν το αρνηθείς. Είσαι η μόνη κατάλληλη.

– Δεν μπορώ ν' αρνηθώ. Αισθάνομαι πολύ μεγάλο το βάρος της ευθύνης. Φοβάμαι ότι δε θα τα καταφέρω. Μήπως υπάρχει καμία άλλη ικανότερή μου κι εγώ να είμαι βοηθός της;

– Τα εξετάσαμε όλα. Δεν υπάρχει άλλη. Θα είμαστε κοντά

σου για όλα. Η αντίσταση σε παρακαλεί να βοηθήσεις.

Έτσι μπήκα στην Αντίσταση: Να οργανώσω το γυναικείο κίνημα στον τόπο μας.

Ξανά με είδαν τα δρομάκια στις φτωχογειτονιές. Όπως τότε με τα μάλλινα. Τώρα δεν κουβαλούσα νήματα και πλεκτά για στρατιώτες, ούτε έκανα επισκέψεις από ενδιαφέρον. Έτρεχα με τον «ταχυδρόμο» και θέρμαινα τις καρδιές με την ιδέα της αντίστασης.

Τούτος ο αγώνας είναι καθολικός. Δεν ξεχωρίζει αρσενικούς από θηλυκούς, γέρους από νέους, ακόμα και μικρά παιδιά. Είναι φυσικό να μη λείπουν οι γυναίκες. Έχουν πολλά να κάνουν.

Με βοήθησαν πολύ οι παλιές γνωριμίες. Μου είχαν εκτίμηση από τότε. Μ' επιστεύονταν. Ακουμπούσαν εύκολα πάνω μου.

Ξεχώρισα μια ομάδα. Τις πιάω ικανές. Τους ανάθετα καθήκοντα. Ζητούσα απολογισμό δουλειάς. Τόνιζα ότι αργοπορία μιάς στιγμής μπορούσε να φέρει καταστροφή. Ότι είχαμε βάσει το κεφάλι μας στο ταψί. Ότι το σύνθημά μας ήταν:

«Κλειστό το στόμα ως το θάνατο».

Όλα γίνονταν με ακρίβεια ωρολογιού.

Είχα ενθουσιαστεί.

Είναι αμέτρητα αυτά που κατόρθωσαν οι γυναίκες. Αν τα απαριθμήσω, δε με χωράει ένα βιβλίο. Το μόνο που πρέπει να σημειώσω είναι ότι η γυναικεία δραστηριότητα και προσφορά στο αντάρτικο, σε ρούχα, φάρμακα και τροφές, είχε ξεπεράσει τους άντρες. Και οι γυναίκες έφτασαν ίσαμε το στόμα του λύκου. Δε θέλω να μιλήσω για τον εαυτό μου. Έγιναν πολλά. Δε θα μπορούσα να τα πετύχω μόνη. Διέθετα φαντασία. Στην εφαρμογή όμως, στην πράξη, χρειάζονταν ικανά πρόσωπα. Έκανα σωστές επιλογές.

Υπήρχαν τα πρόσωπα απ' όπου διάλεγα. Μηχανεύτηκα

διαβολικούς τρόπους. Η επιτυχία δεν είναι να σκεφτείς κάτι, αλλά να το πραγματοποιήσεις μ' επιτυχία.

Έβαλα τη Μαργαρίτα καθαρίστρια στα γραφεία της Διοίκησης.

Κάθε μέρα έδινε αναφορά σε στέλεχος της αντίστασης κι έπαιρνε εντολές.

Η Ευτέρπη με μια ομάδα, έπλεναν και σιδέρωναν ρούχα αξιωματικών. Έμπαιναν στα επιταγμένα σπίτια. Ζητούσαν κάποια φάρμακα. Τα ζητούσαν τάχα πως ήταν δικό τους πρόσωπο ο άρρωστος. Σώθηκαν ζωές στο αντάρτικο μ' αυτό τον τρόπο.

Μοιάζει απίστευτο, αλλά είναι αληθινό: Αρκετές ποσότητες πολεμικού υλικού απόσπασαν οι γυναίκες από τον κατακτητή. Είχαν μάθει να κλέβουν χωρίς να τις καταλαβαίνουν.

Όσο για ιματισμό; Δεν είναι υπερβολή αν πω ότι θα έμενε εντελώς γυμνό το αντάρτικο, αν δεν ήσαν οι γυναίκες να το ντύσουν, να το ποδήσουν.

Το Σεπτέμβριο του 1943 με την συνθηκολόγηση της Ιταλίας, μας έπεσε πολλή δουλειά. Οι Ιταλοί ανοίχτηκαν στις γειτονιές και πουλούσαν οτιδήποτε. Σήμανα συναγερμό στις γυναίκες. Μίλησα στην κεντρική επιτροπή για την μοναδική ευκαιρία που δε θα κρατούσε για πολύ. Κι έπεσε το σύνθημα: «αγοράστε όπλα, πολεμοφόδια, φάρμακα, ιματισμό».

Παρουσιάστηκε πρόβλημα, πού θα τα κρύβαμε. «Στο αντάρτικο», φώναξα, «κατ' ευθείαν στο αντάρτικο».

Μετά από λίγες ημέρες τους μαζέψαν οι Γερμανοί. Είχαμε όμως πετύχει πολλά. Ο «αόρατος», ένα παλικάρι ικανότατο κι ενθουσιασμένο, κουνάλησε στο βουνό όλον αυτό τον πλούτο.

Έφτασε στα χέρια μου ένα σημείωμα από τ' αντάρτικο: «Συναγωνίστρια. Έπεσαν τα ρούχα από πάνω μας. Γι'

αρβύλες έχουμε τυλίξει τα πόδια με κουρέλια. Είμαστε κοντά σαράντα».

Αμέσως σήμανα συναγερμό, η Τασούλα με τον «ταχυδρόμο», μετάδωσε το σήμα. Το αποτέλεσμα ήταν αναπάντεχο. Μαζευτήκαν γερμανικά εσώρουχα για περισσότερους από πενήντα. Κάπου τριάντα ζευγάρια γερμανικές μπότες, αφόρτες, κι αρβύλες που αγοράσαμε.

Το υλικό αυτό έφτασε στον προορισμό του μέσα σε πέντε μέρες. Ο «αόρατος» έκανε φτερά. Όλον αυτό τον θησαυρό τον κουβάλησε με ασφάλεια αυτό το παλικαρόπουλο, «ο αόρατος». Ήταν έδρημα για την περίπτωση, περνούσε μέσα από τα πόδια των Γερμανών χωρίς να τον παίρνουν χαμπάρι. Του είχα απόλυτη εμπιστοσύνη.

Γ Χειρίστηκα μόνη μου το λεπτό ζήτημα των πληγωμένων και άρρωστων ανταρτών, κυρίως όταν χρειαζόταν νοσοκομείο. Κανείς δεν μπήκε σαν αντάρτης. Τα παραμύθια, σχετικά με τους πληγωμένους, έδιναν κι έπαιρναν. Όλες οι περιπτώσεις ήταν «ατυχήματα».

Σε τούτο το σημείο τα χρωστάω όλα στο σαλόνι της νουνάς. Από αυτούς τους δημοκράτες σώθηκε κόσμος.

Όσο κι αν τα καμουφλάριζα, δεν ήμουνα τόσο αφελής να πιστεύω ότι δεν καταλάβαιναν αυτοί οι άνθρωποι τι ακριβώς γινόταν. Από αυτή την άποψη, πρέπει να παραδεχτούμε ότι υπήρχε κι ένα άλλο είδος αντίστασης εξίσου σοβαρό.

Κάτι ακόμα που πρέπει να σημειώσω είναι, ότι οι Γερμανοί δεν μπόρεσαν να φανταστούν ότι κάτι κρυβόταν πίσω απ' αυτές τις γυναίκες.

Μου έκανε εντύπωση η συμπεριφορά του Διοικητή απέναντι μου.

Μπορούσε να πάρει όρκο ότι ήμουνα με το μέρος τους. Πολλές φορές μου έλεγε: «Δεν είσαι ελληνίδα εσύ». Με πα-

ρουσίαζε στους αξιωματικούς και τους ρωτούσε εάν έβρισκαν πάνω μου και το ελάχιστο ελληνικό.

Χειρίστηκα με προσοχή αυτή τη σχέση. Μου είχαν εμπιστοσύνη. Μιλούσαν ελεύθερα. Ήμουν όμως ένας κατάσκοπος που μετέφερε πολύτιμες πληροφορίες. Είχα διαβάσει για κατάσκοπους, για διπλούς κατάσκοπους και πίστευα ότι όλοι αυτοί, έπρεπε να είχαν περάσει από ειδικά σχολεία. Η διαφορά με μένα βρίσκεται στο ότι δεν ήμουν διαδασμένη κατάσκοπος. Πιστεύω ότι σε παρόμοιες περιπτώσεις, η επιτυχία βρίσκεται στο γεγονός να πιστεύει κανείς ότι αυτό που κάνει είναι μόνο για να αποτρέψει το κακό.

Η σχέση μου με τον Γερμανό διοικητή στάθηκε πολύτιμο εφόδιο για την αντίσταση. Ήταν ένα όπλο στο χέρι μας, που το χειριστήκαμε όλοι μαζί, με μεγάλη προσοχή. Αυτός ήταν ο λόγος που δεν αντιμετωπίσαμε δυσάρεστες καταστάσεις. Ήταν πολύ επικίνδυνο. Ο θάνατός μου ήταν καθημερινή απειλή.]

Η φήμη μου έφτασε στην ηγεσία του αντάρτικου. Έφτασαν στην κεντρική επιτροπή εντολές να αποφεύγουμε ν' αναλαμβάνω αποστολές και καθήκοντα που θα μπορούσαν να με εκθέσουν, ή να με κάνουν γνωστή πιο πέρα. Έφτασε και πρόταση να μου δοθεί το ψευδώνυμο: Αντιγόνη. Οι δικοί μου μ' έλεγαν ως τότε, αντάρτισσα. Είδαν ότι, ενώ μου πήγαινε καλύτερα όπως με είχαν βαφτίσει, ήταν προτιμότερο το ψευδώνυμο του αντάρτικου γιατί το δικό τους φανέρωνε. Αποκάλυπτε την ουσία. Και με φώναζαν Αντιγόνη οι συναγωνιστές. Όσο για μένα, μου άρεσε το πρώτο βαφτιστικό: Αντάρτισσα.

Κόντρα την αντίδραση

Σ' όλη αυτή την πορεία μου, ίσως από ενθουσιασμό, δεν είχα λογαριάσει τη γνώμη των γονιών μου. Ομολογώ, δεν το είχα σκεφτεί.

Ήταν επόμενο να μάθουν τις νέες μου δραστηριότητες. Γνώριζα βέβαια ποιά θέση θα έπαιρνε ο πατέρας μου. Το σημείωσα και πιο πάνω. Ότι εξαιτίας της οικονομικής του επιτυχίας, είχε ανέβει και κοινωνικά κι επομένως έπρεπε να είναι αντίθετος προς την αντίσταση. Αυτές οι αντιλήψεις επικρατούσαν τότε.

Η θέση που πήραν οι καταξιωμένοι κοινωνικά, ήταν φανερά εχθρική. Ήθελαν ησυχία. Ανήκαν στον συντηρητικό κόσμο. έπρεπε να μη δίνουμε αφορμές στον κατακτητή. Όσο για την ελευθερία, μας έλεγαν ότι ήταν αδύνατο να την πετύχουμε με δικές μας δυνάμεις. Θα μας ελευθέρωναν οι Σύμμαχοι.

Έτσι πίστευε κι ο πατέρας μου.

Δεν υπολόγισα απαρχής το βαθμό αντίδρασής του απέναντί μου. Ο ενθουσιασμός μου δε μου έδωσε τη δυνατότητα να σταθμίσω την κατάσταση. Το ότι με είχαν αναγνωρίσει ικανή να κρατάω στα χέρια μου μια σοβαρή επιχείρηση, μέσα σ' αυτά τα πολύ δύσκολα χρόνια ήταν ένας λόγος να υποτιμή-

σω τις αντιδράσεις των γονιών μου.

Τα πρώτα σύννεφα παρουσιάστηκαν νωρίς. Μιλούσα στο σπίτι για την αντίσταση. Παρουσίασα σαν εγκληματίες τους Γερμανούς. Άρπαγες του ψωμού από το στόμα του λαού. Ύστερα απ' όλα αυτά δεν έπρεπε να μένουμε με δεμένα χέρια. Είχαμε χρέος ν' αντισταθούμε.

Τότε παρουσιάστηκε η πρώτη αντίδραση.

— Ας πούμε ότι είναι όπως τα λες. Εσύ όμως, τι δουλειά έχεις, που ανακατεύεσαι με όλ' αυτά; Αυτά δεν είναι για γυναίκες. Μαζέψου λοιπόν. Μην παίρνει αέρα το κεφάλι σου. Κοίταξε τη δουλειά σου. Διαφορετικά, δε θα τα πάμε καλά μαζί.

Ακόμα και τότε δεν μπόρεσα να καταλάβω ότι θα έφταναν σε πολύ κακό σημείο οι σχέσεις μου με τους γονιούς μου. Από κοντά παρουσιάστηκε ακόμα ένα αγκάθι, ίσως χειρότερο. Ήταν η ιδέα της μάνας μου ότι έπρεπε να παντρευτώ.

Μπήκε στη μέση. Φόρεσε συμβουλευτικό ύφος:

— Καλά στα λέει ο πατέρας σου. Μαζέψου. Νιάτα έχεις, ομορφιά έχεις όσο δε λέγεται. Εξυπνάδα. Στρωμένη δουλειά στα χέρια σου. Έχουμε τον τρόπο μας, δόξα σοι ο Θεός. Να, μας ήρθε ένα προξενιό. Ούτε στ' όνειρό σου. Κολυμπάει στο χρήμα. Χωράφια, κοπάδια, πρόβατα, σπίτια. Είσαι και της δουλειάς. Ό,τι πρέπει.

— Μη συνεχίζεις. Κάνω κουμάντο στον εαυτό μου. Εγώ θα διαλέξω αυτόν που θα πάρω. Κανένας άλλος.

Τώρα είδα που θύμωσαν. Είδα ότι υπήρχε προμελετημένο σχέδιο. Ήσαν έξω από τα όρια όταν μου πρότειναν γάμο μέσα στη φωτιά του πολέμου. Πικράθηκα. Ήθελαν να με ξεφορτωθούν. Με πέταγαν για χάρη κάποιας περιουσίας. Η μητέρα μου δε με είχε για κάτι ανώτερο από έναν σταύλο.

Αισθανόμουν να μου ανεβαίνει το αίμα στο κεφάλι. Προσπάθησα να ηρεμήσω. Να βρω κάποιον τρόπο ν' αποφύγω το χειρότερο.

Δεν είχα μιλήσει έτσι άλλη φορά μπροστά στον πατέρα μου.

Προσπάθησα να ηρεμήσω το κλίμα.

– Περνάμε δύσκολα χρόνια. Ας μην τα δυσκολεύουμε περισσότερο.

Ο πατέρας μου το πήρε ανάποδα. Σαν να τον υποτιμούσα.

– Σε τούτο το σπίτι κάνω κουμάντο εγώ. Άκουσες;

– Εντάξει. Αλλά μπορώ κι εγώ να έχω γνώμη.

Είχε γίνει εκτός εαυτού.

– Δε σου επιτρέπω τίποτα. Θα κάνεις όπως θέλω εγώ. Αν όχι, δεν έχεις θέση εδώ.

Μ' άρπαξε από τα μαλλιά.

– Έξω. Στο διάβολο.

Με τραδούσε. Ελευθερώθηκα. Του κρατούσα τα χέρια. Μου ήρθε να τον χτυπήσω.

– Η κόρη σου ξέρει και κουλαίνει τα χέρια που σηκώνονται απάνω της. Κρίμα. Ακόμα δε γνώρισες τι κόρη έχεις.

Τον τίναξα πέρα. Έβαλα το τραπέζι μπροστά μου.

– Πάρτε το χαμπάρι. Θ' ακολουθήσω το δρόμο που θέλω εγώ. Κρίμα, είσαι και αχάριστος πατέρα. Ποτέ δε νιάστηκες για μένα. Μόνο για τις ντομάτες σου. Έγινα μάνα για όλους. Επιτέλους μπορώ να ορίσω μόνη τον εαυτό μου.

Βρόντηξα πίσω μου την πόρτα. Έτρεξα μέσα στη νύχτα. Είχαν περάσει ώρες απ' όταν απαγορευόταν η κυκλοφορία. Στάθηκα σε μια σκοτεινή γωνία. Τίποτα δεν κουνιόταν γύρω. Έτρεμα από θυμό. Δεν ξέρω πόσο στάθηκα εκεί.

Η μητέρα μου μ' εξευτέλιζε. Μ' έβλεπε σταυλού. Τώρα επιθυμούσε να με δει τσοπάνισσα. Φορτωνόταν στον πατέρα μου, για το φέροσμά μου, τις ιδέες μου. Με ήθελε υποτακτική, υπάκοη στα δικά της. Δεν υποχωρώ. Δε θα γίνω αυτό που θέλει. Η ζωή είναι δική μου. Εγώ την ορίζω. Έτσι την αισθά-

νομαι. Όποια κι αν είναι. Όλα αυτά φώναζαν μέσα μου: Ένωθα Αγανάκτηση, Αχαριστία. Ήταν για μένα εξευτελισμός, ντροπή.

Κρύωνα.

Δε θα γύριζα στο σπίτι.

Ήρθα στον εαυτό μου. Φοβόμουν τα γερμανικά περίπολα. Κουλουριαζόμουν κάτω όταν άκουγα δήματα. Περπατούσα κολλητή στους τοίχους. Έφτασα στη φτωχογειτονιά. Εκεί δεν κυκλοφορούσαν Γερμανοί.

Χτύπησα μια κλειστή πόρτα. Μισάνοιξαν με φόβο. Με είδαν. Με τράβηξαν μέσα. Μ' αγκάλιασαν.

Η Τασούλα έφερε το γάλα στους γέρους που μου άνοιξαν την πόρτα.

– Ειδοποίησε τον Βάγγη. Πες του πού βρίσκομαι.

– Όταν έφυγες, πετάχτηκε έξω ο πατέρας σου και φώναξε «γύρισε πίσω θα σε σκοτώσουν». Άκουσα τις φωνές και βγήκα. Ξημέρωσαν στην καρέκλα. Ο πατέρας σου μονολογούσε «το παράκανες Γιάννη, το παράκανες». Τούφτιαξα καφέ. Του είπα: «Δεν μου πέφτει λόγος. Η Καλίνα έχει παστρικό μυαλό. Δεν πέφτει έξω. Με το συμπάθιο δηλαδή». Δε μιλούσε. Ήπια λίγον καφέ: «Είναι έτσι όπως το λες. Είμαστε όμως στο άδικο όταν της λέμε να παντρευτεί, κορίτσι στον καιρό του;» Δεν τον άφησα: «Εδώ καίγεται ο κόσμος κυρ Γιάννη, τα παντρέματα μας μάραναν;» Δεν του άρεσε. «Καλά σ' έχει μπολιάσει κι εσένα. Τώρα τι κάνουμε;»

– Τους είδες τώρα που έφυγες;

– Μολις άνοιξε η κυκλοφορία, έτρεξε να σε βρει. Τα είπαμε ένα χεράκι και με τη μάνα σου. Αυτή, μωρέ μάτια μου, δεν μπορεί να καταλάβει τι κόρη έχει. Αυτή τα κάνει όλα.

– Λοιπόν. Όπως σου είπα. Κλείστο το στόμα. Από δω θα παίρνεις νέα μου. Όταν είναι κάτι σοβαρό, άφησε σημείωμα.

Οι συναγωνιστές μου, είχαν τη γνώμη ότι έπρεπε να επιστρέψω στο σπίτι. Χωρίς αυτό να σήμαινε υποχώρηση. Αυτό όμως δεν έλυνε το πρόβλημα. Ούτε μπορούσε να γίνει κάποιος συμβιβασμός με μισοϋποχωρήσεις από τις δύο πλευρές, γιατί και οι δύο είμαστε ανυποχώρητοι.

Ο Μύρωνας έλεγε ότι σε όλα βρίσκεται κάποια λύση, έστω κι αν δεν είναι η καλύτερη.

Ο Νώντας είχε τη γνώμη να μη γυρίσω πίσω και να σκεφτούμε τρόπους γι' αποδώ και πέρα.

Ο Βάγγης υποστήριξε ότι είχα το δικαίωμα να ορίζω τον εαυτό μου. Εκτός όμως από αυτό, στη σημερινή εποχή, υπάρχουν ζητήματα που μας υποχρεώνουν να φτάσουμε μέχρι και στη θυσία.

– Πρακτικά τώρα. Τι προτείνεις;

– Πρώτα πρώτα κανένας δεν μπορεί να σου αφαιρέσει το δικαίωμα να έχεις τις ιδέες σου. Ούτε οι γονείς σου. Και δεύτερο, η αντίσταση έχει απόλυτη ανάγκη από σένα. Όπως βλέπεις, θρυσκόμαστε μέσα σε απόλυτες δυνάμεις. Εσύ δεν κάνεις πίσω. Οι γονείς σου δεν κάνουν πίσω. Η αντίσταση δεν κάνει πίσω. Μια λύση είναι, να πας στο βουνό. Μια άλλη να πας αλλού, στο ίδιο πόστο. Και οι δύο βλάπτουν την τοπική οργάνωση. Η πρώτη περισσότερο από τη δεύτερη. Μένει μια τρίτη. Γι' αυτό μίλησα προηγούμενα για θυσία, για συμβιβασμούς. Δυστυχώς, όπως είναι σήμερα τα πράγματα, μένει να γυρίσεις στο σπίτι. Έτσι δε θα σε στερηθεί η αντίσταση. Από εκεί και πέρα θα προσπαθείς να αντιμετωπίζεις τους δικούς σου με όποιον τρόπο μπορείς, αποφεύγοντας τα μαλώματα. Είναι αυτό που σου είπα, θυσίες. Θυσίες απαιτεί ο αγώνας μας.

Δυσκολευόμουν. Πίστευα ότι θα χειροτέρευαν τα πράγματα. Στο σπίτι δεν ήξεραν πού βρίσκομαι. Ήθελα και τη γνώμη

της νουνάς. Πήγα, ανησύχησε που με είδε.

Της μίλησα για το περιστατικό. Της αποκάλυψα ότι είχα πάρει μέρος στην αντίσταση. Χαμογέλασε.

– Όλοι το είχαμε καταλάβει. Σου πάει άλλωστε. Όσο για τους δικούς σου, έπρεπε να το περιμένεις. Σου προτείνω να μείνεις μαζί μας. Αυτό όμως δεν είναι λύση για σένα.

– Πού βλέπετε τη λύση;

– Δεν υπάρχει λύση. Αυτό δε σημαίνει αδιέξοδο. Να βρείς τρόπο να είσαι στον τόπο σου. Για σήμερα, κοντά στους δικούς σου. Στο λέω αυτό, γιατί μόνον έτσι θα μπορείς να δουλεύεις στην αντίσταση. Αυτό θα το αποφασίσεις μόνον όταν βάλεις πάνω απόλα την αντίσταση. Αν όχι, έλα κοντά μου.

Έμεινα μερικές μέρες. Ηρέμησα. Είδα πιο ψύχραμα τα πράγματα. Κατέληξα στην άποψη του Βάγγη, που ήταν ίδια με την άποψη της νουνάς.

Γύρισα. Τοποθετήθηκα στο κρυφό στέκι της αντίστασης. Ήταν ένα μέρος πίσω από βαρειά μηχανήματα ενός εργοστασίου. Κάτι σαν μικρή κατοικία. Το είχαμε ονομάσει: «λαγούμι». Το χρησιμοποιούσαμε σ' έκτακτες περιστάσεις.

– Συναγωνιστές, δε μένει άλλο παρά να γυρίσω στο σπίτι μου. Τιποτα δε με τραβάει προς τά εκεί. Το απαιτεί όμως ο αγώνας. Μένει ν' αποφασίσουμε τον τρόπο.

Πλησίαζαν μεσάνυχτα.

Ακούστηκαν χτυπήματα στην πόρτα.

– Είμαι φίλος. Έρχομαι για καλό.

Άνοιξε ο πατέρας μου. Ο επισκέπτης δεν άφησε περιθώρια.

– Με στέλνει η αντίσταση. Η κόρη σας είναι καλά.

Λαχταρούσαν να μάθουν.

– Κάτσε βρε παιδί μου να σου δώσουμε ένα νερό. Πού είναι τώρα;

Ο Βάγγης τους πήγαινε εκεί που ήθελε.

– Είναι ένα αξιοθαύμαστο κορίτσι. Χαρά σε σας.

– Καλά αυτά. Πείτε της να γυρίσει στο σπίτι. Γίναμε ρεζίλιδες στην κοινωνία. Τι ζητάει ένα κορίτσι μέσα σε άντρες; Αλλά κι' εσείς βρε παιδιά. Ηουχάστε. Είναι αμαρτία να σκοτώνονται τα νιάτα.

Αυτό ζητούσε ο Βάγγης.

– Δεν έχετε δίκιο. Δεν πρέπει να ντρέπεται αυτός που αγωνίζεται για την ελευθερία του. Η κόρη σας έχει τόσο μυαλό, που της περισσεύει να δώσει και σε μας. Για το τρίτο που είπατε. Αμυνόμαστε κόντρα στη βαρβαρότητα. Στο έγκλημα. Για τον άνθρωπο. Για τα δικαιώματά του.

– Όλα καλά. Αυτοί σήμερα έχουνε τ' απάνω χέρι. Εξουσιάζουνε.

– Αυτοί έχουν την εξουσία. Εμείς, την ιδέα. Η ιδέα θα νικήσει.

Δεν έδωσαν συνέχεια στην κουβέντα. Ήθελαν να μάθουν για μένα.

– Σας αγαπάει πολύ. Είναι αρκετά ταραγμένη. Μην της πάτε κόντρα. Δε βγαίνει τίποτα. Μόνον κακό σε σας και σ' αυτήν. Το φτάσατε στα άκρα. Τι έγινε; Τίποτα. Κι αν ξαναγίνει θα είνε ακόμα χειρότερο.

– Γονείς είμαστε, βρε παιδί μου. Στεναχωριόμαστε. Μην τα παίρνετε κι εσείς στ' ανάποδα, έχουμε κι εμείς το δίκιο μας. Πες της νάρθει στο σπίτι.

– Γι' αυτό ήρθα. Να ηρεμήσει και θα την φέρουμε.

Έφυγε.

Μ' έβλεπαν ψυχρά. Μας χώριζε μεγάλη απόσταση. Δε μιλούσα με τη μάνα μου. Μόνον τ' απαραίτητα με τον πατέρα μου.

Προσπαθούσα να μη φαίνομαι. Ανάθεσα καθήκοντα σε

γυναίκες που έβλεπα ότι μπορούσαν να τα καταφέρουν. Ελάφρωνα από τρεχάματα. Έπαιρνα μέρος μόνο στις συνεδριάσεις της κεντρικής επιτροπής.

Χάρη στην Τασούλα, κατάφερα να γίνω η άφαντη και παντού παρούσα. Γνώριζα τι γινόταν παντού στον τομέα των γυναικών. Αισθάνονταν οι υπεύθυνες ένα μάτι από πάνω, που έβλεπε τα πάντα.

Τα νέα μέτρα δε μείωσαν τη δραστηριότητα του τομέα μου. Παρατηρήθηκε μάλιστα και κάποια συντομία στο χρόνο.

Οι δικοί μου σταμάτησαν λίγο να γκρινιάζουν, αφού έβλεπαν ότι βρισκόμουν στο σπίτι περισσότερο από πριν.

Μάθαινα από συγγενείς, που τα κουβέντιαζαν. Η μεγάλη στεναχώρια ήταν ότι: «κατάντησα αντάρτισσα, ότι πάω με τους αλήτες και δε θα βρεθεί άντρας να με πάρει».

Η μητέρα μου, φόρτωνε στον πατέρα μου την αγωνία της, τον κατηγορούσε μάλιστα, που σαν πατέρας, δε μ' έβαζε στη θέση μου.

Το βαρύ επεισόδιο δε δημιούργησε προβλήματα σχετικά με τις επισκέψεις μου στη νουνά. Έλεγε μάλιστα ο πατέρας μου: «Καλύτερα εκεί παρά εδώ με τους αλήτες».

Εκμεταλλεύτηκα τις απουσίες μου στη νουνά. Μια από αυτές τη χρησιμοποίησα για να πάρω μέρος σε μια μεγάλη περιφερειακή συνδιάσκεψη στο βουνό. Κράτησε δυο μέρες.

Γνώρισα τις συνθήκες ζωής του αντάρτη. Κοιμήθηκα μέσα στα σκίνα, κάτω από τον ουρανό. Θαύμασα την αντοχή αυτών των παιδιών. Κατάλαβα πόσο απαραίτητο ήταν να τους συμπαραστεκόμαστε εμείς από τις πόλεις. Πολλές φορές έμεναν νησιτικοί και διψασμένοι. Κι' άντεχαν.

Μίλησα για τη δράση των γυναικών. Για ένα νέο πρόγραμμα που είχα αρχίσει να βάζω σ' ενέργεια. Σκοπός ν' αυξηθούν

οι ποσότητες σ' όλα τα είδη. Ζήτησα να οργανωθεί ένα ασφαλές σύστημα μεταφοράς από την πόλη στο βουνό. Για το σκοπό αυτό υπόδειξα τον «αόρατο».

Έπρεπε να τονίσω την συμβολή της γυναίκας.

– Συναγωνίστριες και Συναγωνιστές. Όταν η γυναίκα βλέπει ότι έχει στερέψει το στήθος της και πεθαίνει το μωρό της, φτάνει σε έξαλλη κατάσταση. Ψάχνει και βρίσκει τον αίτιο που έκανε να χάσει το σπλάχνο της. Δεν γίνεται Σουλιώτισσα για το Ζάλογγο. Γίνεται θηρίο, ύαινα. Τέτοιες έχουμε γίνει εκεί κάτω. Όταν της γυναίκας της σκοτώνουν τον σύντροφό της, τον πατέρα των παιδιών της χωρίς λόγο, δεν πιάνει τα μοιρολόγια ούτε αυτοκτονεί. Γίνεται μαύρη ψυχή, λυσσασμένη μανία. Έτσι βλέπουμε εμείς εκεί κάτω τους κακούργους του κόσμου. Γιατί αυτοί μας τα στερήσαν όλα. Πολεμάμε όλοι μαζί. Εσείς, εμείς. Ένα σώμα, μια ψυχή. Με ενωμένες δυνάμεις θα τους συντρίψουμε. Για να ανατείλει πάλι ο ήλιος της ελευθερίας και της δικαίωσης των λαϊκών δικαιωμάτων.

Εντυπωσιάστηκαν. Όλοι μ' επαινούν.

Ο καπετάνιος με στόλισε μ' επαίνους.

– Είσαι το στήριγμά μας. Είσαι παρούσα όπου σε φωνάζουμε. Ένα μεγάλο ευχαριστώ στην Αντιγόνη από τα παλικάρια μας, που θεραπεύτηκαν σε νοσοκομεία. Θα είχαν χαθεί αν δε σε είχαμε.

Ζήτησα ξανά το λόγο.

– Πήρα το λόγο για να δηλώσω ότι όταν κάνει κάποιος κάτι που το αισθάνεται σαν υποχρέωση, δεν του χρειάζεται να τον ευχαριστήσουν. Χαίρεται μόνον από την επιτυχία του.

Στη συνδιάσκεψη πήρε μέρος ολόκληρη η κεντρική επιτροπή: Ο Νώντας, ο Μιχάλης, ο Μύρωνας, ο Μέμνος, ο Ζαφείρης, ο Φραγκούλης, ο Βάγγης κι εγώ.

Έκανε εντύπωση η εισήγηση του Βάγγη γύρω από οργανωτικά ζητήματα στους διάφορους τομείς δράσης. Είχε πανε-

πιστημακή μόρφωση. Υπεύθυνος της διαφώτισης, μιλούσε απλά, κατανοητά.

Εκεί πάνω στο βουνό, κάτω από τ' αστέρια είδα την πορεία του εαυτού μου από τα μικρά μου χρόνια. Έκανα τις εκτιμήσεις μου. Αναλογίστηκα το μέλλον εάν επιζούσα μετά τούτο τον κοσμοχαλασμό. Έβλεπα ένα διαφορετικό κόσμο να έρχεται.

Ίσως να γεννήθηκαν αυτές οι σκέψεις μέσα μου, από το γεγονός ότι, όλα έδειχναν ότι είχαν πάρει την κάτω βόλτα οι Γερμανοί, ότι πλησίαζε ο καιρός που θ' άλλαζε χρώμα η ζωή.

Ποτέ δεν έμαθαν οι γονείς μου την επίσκεψή μου στο αντάρτικο. Όλοι κατεβήκαμε από το βουνό με πιο δυνατά στερεωμένη την πίστη, ότι τελικά θ' απολαύσει ο κόσμος τη λαϊκή κυριαρχία.

Η μάνα μου κατεχόταν από την έμμονη ιδέα του γάμου μου. Σκέφτηκα μήπως αρρωστήσει ξανά και θα μας έδρισκε χειρότερη συμφορά από αυτήν που περάσαμε.

Ρώτησα και μου είπαν ότι δεν υπήρχε ούτε ελάχιστο ενδεχόμενο. Μα, δεν περνούσε στιγμή που να μην το είχε στο νου της, ήταν δε τόσο έντονη η σκέψη της που μονολογούσε γύρω από αυτό το ζήτημα.

Μια μέρα με ρώτησε κάπως αδιάφορα.

– Τι κάνει αυτό το παλικάρι που σ' έφερε στο σπίτι τότε που είχες φύγει; Φαινόταν καλό παιδί: Μυαλωμένο. Μαζεμένο.

– Πώς σου ήρθε στο μυαλό; Καλά είναι. Κατάλαβα πού το πήγαινε.

– Να, μη μου βάλεις τις φωνές μού κορίτσι μου. Για καλό θα στο πω η κακομοίρα. Άκουσέ με. Μη μου βάλεις τα σκυλιά. Έλεγα δηλαδή: Να ένα καλό παιδί, έχει μυαλό. Να τον κάναμε γαμπρό.

Από τότε, με το επεισόδιο, είχα αποφασίσει να αποφεύγω

ώστε να γίνονται φασαρίες. Φυλαγόμενα.

– Δεν μπορείς να απαλλαχτείς απ' αυτό; Μη μου κοπανάς κρύο σίδερο.

– Για καλό το λέω μοϊ μανάρα μου. Για καλό! Μόνο για καλό. Μάνα είμαι και πονάω.

– Καλό το βλέπω κι εγώ. Εκεί που τα χαλάμε είναι ότι πόλεμος και γάμος δεν ταιριάζουν. Υπομονή, λίγο ακόμα. Τους έχει πάρει ο κατήφορος. Θα πάνε κατά διαβόλου. Και τότε θα χαρούμε όλοι.

– Κουβεντιάζεις μ' αυτό το παιδί;

– Καταλαβαίνω πού το πας. Έχει πολύ μυαλό αυτό το παιδί. Δεν είναι για μας. Είναι επιστήμονας μάνα. Σταύλος και μόρφωση, δεν πάνε μαζί. Ας όψεσαι που με τράβηξες από το σχολείο. Μάζεψε λοιπόν το μυαλό σου. Παρακάλα να φύγουν οι κακούργοι και θα σου τον φέρω στο πιάτο. Και όπως τον θέλω εγώ.

– Πότε μοϊ μανάρα μου; Να το δω κι ας πεθάνω. J

Κάθε μέρα που περνούσε ξαστέρωνε ο πολεμικός ορίζοντας. Ο κατακτητής υποχωρούσε σ' όλα τα μέτωπα. Στη Ρωσία, οι Γερμανοί λάθαιναν χειρότερα από την εκστρατεία του Ναπολέοντα.

Στις πόλεις, Γερμανοί στρατιώτες έδιναν οτιδήποτε για να πάρουν κρασί. Από την άλλη μεριά, οι ομαδικές εκτελέσεις αθώων πολιτών διαδέχονταν η μια την άλλη. Ξεκληρίστηκαν χωριά. Καμμένο, Άρτα, Καλάβρυτα, Δίστομο, Καισαριανή, μπλόκα, επιδρομές σε λαϊκές συνοικίες.

Ο φόβος της προδοσίας είχε μεγαλώσει. Υποχρεωθήκαμε να λάβουμε πρόσθετα μέτρα. Οπλοφορούσα. Κυκλοφορούσα με πλαστή ταυτότητα. Οι κινήσεις των στελεχών ήταν περιορισμένες. Το λαγούμι φιλοξενούσε τους καρφωμένους στους Γερμανούς. Με υποχρέωσαν οι φίλοι να μην κοιμάμαι στο

σπίτι. Προφασίστηκα ότι έπρεπε να φροντίσω τον μπαρμπα-Χρήστο, τον γείτονα, που ήταν στα τελευταία του. Κοιμό-μουν εκεί.

Η σκοτεινή αυτή περίοδος δεν κράτησε πολύ. Αποσύρο-νταν οι Γερμανοί.

Όλα έλεγαν ότι σ' ένα μήνα θα είχαν εγκαταλείψει τη χώρα.

Οι Γερμανοί είχαν εκτελέσει πενήντα πατριώτες σε μια έρημη θέση, κοντά στο διπλανό χωριό. Πέντε από τους σκο-τωμένους ήταν απ' αυτό το χωριό.

Είχαν περάσει οι σαράντα μέρες και θα γινόταν το μνημό-συνο. Αποφασίσαμε να πάμε. Κι αν το ελέτρεπαν τα πράγ-ματα, θα λέγαμε και λίγα λόγια.

Είχα πει ότι θα πήγαινα.

Το βράδυ στο τραπέζι, μου είπε ο πατέρας μου.

– Αύριο το πρωϊ να έρθεις στο περιβόλι να βοηθήσεις.

Κατάλαβα.

– Αποκλείεται γι' αύριο. Άλλη μέρα, όποτε θέλεις.

– Γιατί; Έχεις να δυζάξεις τα μωρά σου;

Είχε θυμώσει. Δε φαντάστηκα όμως, τόσο πολύ.

– Αύριο γίνεται το μνημόσυνο των πενήντα και θα πάω εκεί.

– Δεν έχεις να πας πουθενά. Αρκετά με ρεζίλεψες. Δεν πάει άλλο.

– Μην κάνεις φασαρία, μπαμπά, χωρίς λόγο. Θα πάω.

Δεν κατάλαβα πότε πήρε ένα άδειο μπουκάλι από το τραπέζι και μου το χτύπησε στο κεφάλι.

Ζαλίστηκα. Με πήρανε τα αίματα.

Μπόρεσα κι έφυγα.

Δε δυσκολεύτηκα να περάσω αλλού τη νύχτα.

Είπα και ήρθε η Τασούλα.

– Τους έφυγε το μυαλό. Τους έχει καβαλήσει ο διάβολος. Μα, θέλουν να σε ξεκάνουν; Ντροπή μωρέ, ντροπή. Δεν υπάρχει φιλότιμο;

– Μη θυμώνεις Τασούλα. Θα φτιάξουν τα πράγματα. Κουράγιο.

– Αν δεν είχες αυτό το κουράγιο, κοπέλα μου, από καιρό θα σε είχαμε ξεχασμένη. Αμαρτία μωρέ. Αμαρτία. Λίγο φιλότιμο μωρέ. Της είπα τι χρειαζόμουν και πού θα τα πήγαινε.

– Πάρε τούτο τον αριθμό τηλεφώνου. Θα μου τηλεφωνήσεις από τον Παναγιώτη μετά από τρεις ημέρες.

Με είδαν οι συναγωνιστές. Τους το έκρυψα.

– Με χτύπησε μια αγελάδα με το κέρατο. Είχε μπερδευτεί με το σκοινί της. Δεν πρόσεξα. Συμβαίνουν αυτά σε μας με τα ξώα.

– Δεν έπρεπε να έρθεις.

– Έπρεπε. Όταν οι άλλοι σκοτώνονται.

Ο Βάγγης κατάλαβε.

– Σε χτύπησαν.

– Δεν πόνει άλλο. Φεύγω. Η Ελένη να μπει στο πόδι μου. Θα φροντίσω να επικοινωνήσουμε.

Μου έπιασε τα χέρια. Μου τα κρατούσε.

Κάτι έγινε μέσα μου. «Είναι από τον εκνευρισμό μου», εξήγησα.

– Γειά σου Βάγγη.

Έκανα ένα δήμα. Με κράτησε.

– Για μένα είσαι η καλύτερη. Γειά σου.

Έκανα μεγάλη κουβέντα με τη νουνά. Περισσότερο από εξομολόγηση. Πάλι αναδίπλωσα το παρελθόν μου: Για τη μητρική στοργή, για το σχολείο, ότι δε με πρόσεξαν, ότι ήθελαν να με ξεφορτωθούν όπως όπως. Επιτέλους έπρεπε να

τελειώσω μαζί τους.

– Τα ξέρω όλα. Αυτό που πρέπει να καταλάβεις είναι ότι σου κάνει κακό να διατηρείς μέσα σου αυτό το παρελθόν. Είσαι μια προικισμένη κοπέλα. Σ' έχω γεννήσει. Κοίτα μπροστά σου όπως έχεις κάνει μέχρι τώρα. Αυτό που έχει σημασία είναι, ότι όλα αυτά τ' αρνητικά δε σ' έκαναν να χάσεις τον εαυτό σου.

Την αγκάλιασα και τη φίλησα.

– Εσείς είστε η μάνα μου.

Έκλαψε. Με φιλούσε. Κυριάρχησε γρήγορα.

– Σ' έχω κόρη μου. Είμαι υπερήφανη. Άκουσέ με. Υπάρχει ένας συναισθηματισμός με τους γονείς. Εξέτασες ποτέ σου αυτή την πλευρά; ότι ο καθένας αγαπάει τους δικούς του κι ας φαίνεται ότι δεν τους αγαπάει;

Το τελευταίο καλάθι είχε φτάσει την προηγούμενη. Έγινε ένα πλούσιο τραπέζι.

– Όλα είναι από την Καλίνα. Ακόμα και η μαγειρική. Θα την έχουμε μαζί μας γι' αρκετές μέρες.

Όλοι ενθουσιάστηκαν.

Ήταν κάτι θαυμάσιο αυτό το βράδυ. Σαν γιορτή. Ένοιωθα σαν να μην είχε συμβεί τίποτα. Φάγαμε στη βεράντα. Το φεγγάρι ήταν μαγευτικό. Η νουνά έπαιξε πιάνο. Σπάνια την είχα ακούσει να παίζει.

– Έλα κοντά μου. Τούτο το βράδυ είναι για σένα.

Έπαιξε την ενάτη του Μπετόβεν. Την αφιέρωσε σε μένα.

Την άλλη μέρα τα είχαμε ατελείωτα. Δεν αισθανόμουν βάρος. Δε θα γύριζα στο σπίτι. Θα βρισκόταν κάποια δουλειά να κάνω. Ένιωθα σαν στο σπίτι μου στη νουνά.

Η κουβέντα έφτασε στο Βάγγη. Της είπα πώς αποχαιρετηθήκαμε. Πώς έγινε, τι μου είπε.

– Μα, εσύ είσαι ερωτευμένη.

– Πώς είναι δυνατό; Αυτός είναι επιστήμονας. Εγώ τίποτα. Μα, είμαστε φίλοι, δεν είναι δυνατό. Πώς σας ήρθε η ιδέα;

– Δεν υπάρχουν λογικές στον έρωτα. Δε ρωτάει όταν χτυπάει η πόρτα. Δεν τον ενδιαφέρει τι είναι ο ένας, τι είναι ο άλλος. Τα είχα χαμένα.

Με πήρε στο τηλέφωνο η Τασούλα

– Τι νέα έχουμε;

– Ησυχία. Μουγκάδα. Μόνον ο πατέρας σου μου είπε να προσέχω περισσότερο τις αγελάδες.

– Σε δυό τρεις μέρες θα γεννήσει η ασπρόμαυρη. Το νούμερο δεκαπέντε. Είναι πρωτογεννή, πολύ καλή. Δεν μπορείς μόνη σου. Πες να είναι ένας άντρας κοντά σου. Στο καλάθι που θα φέρεις μεθαύριο, βάλε μερικά ρουχικά και δυό τρία φουστάνια. Θα μου φέρεις την Πιστή. Να δώσεις τον αριθμό τηλεφώνου στον Βάγγη. Δεν ξέρεις τίποτα για μένα.

Μετά από λίγες μέρες έφτασε η Τασούλα με το καλάθι. έφερε και την Πιστή. Τι χαρές έκανε! Πόσο παράξενη είναι η ζωή! Να θέλω κοντά μου ένα σκύλο!

Έφεραν σταυλίτη. Αυτό σήμαινε ότι με είχαν διαγράψει από το σταύλο. Ο πατέρας μου είπε στην Τασούλα: «Ξέρεις τα κουμάντα. Να δείξεις στον εργάτη τι πρέπει να κάνει. Εσύ μόνο το κουμάντο».

– Συναντήθηκες με τον Βάγγη;

– Όχι. Τον ζήτησα. Δε φάνηκε. Ο Παναγιώτης μου είπε να μην τον ζητήσω πριν περάσει ένας μήνας. Όταν θα γύριζε θα τον έστελνε να με συναντήσει.

Η νουνά είπε στην Τασούλα να πεί στους δικούς μου ότι είμαι κοντά της. Την φόρτωσε δώρα για τον μικρό μας Απόστολο.

Λες και είχαν περάσει χρόνια που έλειπα από το σπίτι. Ζούσα σε νέο περιβάλλον. Ακόμα και η αντίσταση μετρίαζε

μέσα μου τον τότε ενθουσιασμό. Μου έμενε σαν μια ωραία ανάμνηση, σαν η ωραιότερη της ζωής μου, σαν κάτι για το οποίο ένιωθα ικανοποιημένη και περήφανη.

Μια σκιά είχε πέσει στα μέχρι τότε. Μια θαμπάδα. Κι άκουγα από κει μέσα μια ελεύθερη φωνή που μου έλεγε: «Φεύγουμε προς τα πίσω. Είμαστε ανάμνηση. Τράβα νέο δρόμο. Πάρε ό,τι καλό από μας για εφόδιο. Συνέχισε. Έχεις μεγάλο δρόμο ακόμα».

Έρχονταν στιγμές που ονειρευόμουν ότι περπατούσα με τον Βάγγη σε άγνωστους τόπους γεμάτους γαλήνη και ηρεμία. Και προσπαθούσα να διατηρώ, όσο γινόταν περισσότερο το ωραίο εκείνο όραμα. Αναρωτήθηκα πολλές φορές: «Μήπως είμαι ερωτευμένη μαζί του;» Μου άρεσε αυτή η σκέψη, χωρίς να προχωρώ πιο πέρα. Διάβαζα σχεδόν όλη την ημέρα. Η νουνά έκανε ό,τι μπορούσε να με ευχαριστεί. Περίμενα να έρθει το δράδυ. Να μαζευτούν οι άλλοι. Πόσο χαιρόμουν να τους ακούω! Το είχα ανάγκη περισσότερο από άλλοτε. Πόσο ωραία πέρασαν αυτές οι μέρες! Με ηρέμησαν.

Είχε ελευθερωθεί η χώρα. Οι άνθρωποι περπατούσαν μέσα στα ερείπια που άφησε ο πόλεμος.

Τηλεφώνησε ο Βάγγης. Ταράχτηκα. Η νουνά χαμογέλασε.

– Είπατε πού θα συναντηθείτε;

– Όχι. Μου μίλησε για την απουσία του και ότι τώρα μπορεί να κυκλοφορεί ελεύθερα. Θα με πάρει και αύριο στο τηλέφωνο.

– Μου φαίνεται ντροπαλός. Ζήτησέ του εσύ να συναντηθείτε.

Τηλεφώνησε την επόμενη.

– Θα ήθελες να συναντηθούμε κάπου να τα πούμε καλύτερα;

Είπαμε κάπου στην πρωτεύουσα.

Η νουνά με επιθεώρησε από πάνω ως κάτω. Ζήτησε να βαφτώ λίγο.

– Όχι, νουνά, ο Βάγγης με γνωρίζει άβαφτη.

– Σε θαυμάζω. Είσαι πολύ ωραία. Δε γνωρίζω τον νέο, βρήκε όμως τον άνθρωπο που θα τον κάνει ευτυχιόμενο.

– Μιλάτε με βεβαιότητα;

– Περισσότερο απ' ό,τι με βλέπεις και σε βλέπω. Δε θέλω να πιστέψω ότι μου φύτεψε η νουνά στο μυαλό την ερωτική ιδέα με τον Βάγγη. Κάτι είχε δημιουργηθεί μέσα μου, ακαθόριστο, που αν μου έλεγε κανείς ότι ήταν συγκεκριμένο δε θα το δεχόμουν. Οπωσδήποτε, η νουνά μου, επέδρασε ως ένα βαθμό. Δεν αποκλείω τίποτα. Ίσως η νουνά, ίσως κάτι άλλο που είχε γεννηθεί μέσα μου από καιρό. Ο θαυμασμός για την πανεπιστημιακή μόρφωση. Για τη συμπεριφορά του απέναντί μου. Ποιός ξέρει; Το μόνο που καταλάβαινα ήταν ότι πήγαινα σ' αυτή τη συνάντηση, διαφορετική από κάθε άλλη φορά.

Τα είχαμε ατελείωτα με τον Βάγγη. Από τη μια στιγμή στην άλλη είχε γίνει παρελθόν η αντίσταση.

Τρέχαμε μέσα στους κινδύνους. Πολλές φορές φτάσαμε στο στόμα του λύκου. Δεν αισθανόμαστε φόβο. Περιπατούσαμε μέσα στη νύχτα. Ήταν σύμμαχός μας. Και ξαφνικά, όλα χάθηκαν. Η παρανομία, ο κίνδυνος, τα τρεξίματα. Είχαμε έναν ιερό σκοπό, τώρα, κάτι νέο ερχόταν.

– Πες μου όμως Βάγγη. Τι κάνουμε από δω και πέρα; Γιατί δεν μπορώ να δεχτώ ότι έσβησαν όλα.

– Οπωσδήποτε όχι. Η αντίσταση του λαού κατά του κατακτητή, δημιούργησε μια νέα αντίληψη στο λαό για τη ζωή και τα δικαιώματά του. Αυτό το πολύτιμο στοιχείο είναι το τίμημα του λαϊκού αγώνα. Τώρα ο λαός ξέρει τα δικαιώματά του και ξέρει να παλεύει για την κατάκτησή τους.

– Ωραία όλα αυτά. Εμείς, σαν οργανωμένο σύνολο, θα

εξακολουθήσουμε να υπάρχουμε; Αν ναι ποιά θα είναι η αποστολή μας;

– Με δυσκολεύεις με τα σύνθετα ερωτήματά σου, θα σου απαντούσα, ναι και όχι. Ίσως να σχηματιστεί κάποιο πολιτικό κόμμα. Όσο για τις προσωπικές μας σχέσεις, που δημιουργήθηκαν εξαιτίας της αντίστασης, μακάρι να εξακολουθούσαν. Τότε μας ένωσε ο κοινός κίνδυνος. Τώρα έφυγε. Η περίπτωση σου μάλιστα παρουσιάζει μια παραλλαγή φιλικών σχέσεων. Είναι κάτι σπάνιο.

– Τι εννοείς;

– Η γυναίκα είναι συναίσθημα, όσο κι αν σου φαίνεται παράδοξο.

– Δε σε καταλαβαίνω.

– Να στο πω πιο απλά: Η σχέση άντρα και γυναίκας θερμαίνεται με δικό της τρόπο. Μ' αυτόν που φέρνει τον άνθρωπο στην τελειότητα του προορισμού του.

– Θέλεις να πεις ότι δεν υπήρξα φίλη με κανέναν από σας; Ότι δηλαδή, όλοι εσείς, με βλέπατε διαφορετικά;

– Θα σου έλεγα όχι όπως το βλέπεις. Μην είσαι απόλυτη.

Σταμάτησε. Με κοιτούσε επίμονα στα μάτια. Μ' έπιασε απ' τα χέρια με κρατούσε. Κατάλαβα ότι έτρεμε.

– Επιτέλους. Ήρθε η ώρα να μιλήσουμε ανοιχτά ο ένας στον άλλο. Σ' αγαπώ Καλίνα.

Δεν πρόφτασα ν' αρθρώσω λέξη. Μ' αγκάλιασε και με φίλησε. Δε κατάλαβα ότι τον είχα αγκαλιάσει και τον φιλούσα. Ούτε μπορώ να υπολογίσω πόσο χρόνο κράτησε αυτό. Άλλαξαν όλα σε μια στιγμή. άκουγα τραγούδια χαράς. Όλα έλαμπαν γύρω.

– Πάμε να το γιορτάσουμε αγάπη μου.

Ζούσα μέσα σ' όνειρο.

Αυτό το βράδυ φωταγωγήθηκε η πρωτεύουσα.

Έρωτας και διωγμός

Κυλούσαν οι μέρες σαν αβασίλευτη άνοιξη. Δεν μπορώ να τις περιγράψω. Δεν μπορώ να πω πόσο ήμουν ευτυχομένη. Είχα γίνει άλλος άνθρωπος. Ήθελα να τραγουδήσω. Να χορέψω. Είχε εξαφανιστεί από μέσα μου το παρελθόν. Κυριαρχούσε ο Βάγγης. Όλη μου η σκέψη ήταν αυτός. Όλος μου ο κόσμος. Η ζωή μου ολόκληρη. Τώρα δεν ήταν ο σοβαρός, ο μετροημένος. Έβλεπα ένα χαρούμενο παιδί, γελαστό, ενθουσιασμένο, τρελό μαζί μου.

— Είσαι το παν για μένα.

Με κρατούσε στην αγκαλιά του. Έχανα τα λόγια μου Ένιωθα μεθυσμένη. Κάποτε μ' έπαιρναν τα δάκρυα. Δεν ήξερα γιατί.

— Καταλαβαίνω. Καταλαβαίνω. Θέλησαν να σου κόψουν τα φτερά. Τώρα πέτα. Έλα να πετάξουμε μαζί. Εγώ για σένα. Εσύ για μένα. Αντάμα. Σφιχτά τα χέρια μας ο ένας του άλλου. Σ' έχω ανάγκη. Ολοκληρώνομαι κοντά σου. Είσαι η ακαταμάχητη θέληση.

– Τι θα γινόμευν αν δεν ήσουν εσύ; Εξαφάνισες την ερημιά μου Βάγγη.

– Ας πούμε ότι για τους δυο μίλησε ο θεός της αγάπης.

Η νουνά ενθουσιάστηκε.

– Πίστευα πάντοτε στην επιλογή σου. Όσο για σένα Βάγγη, μη μου την αποστερήσεις. Το σπίτι μου είναι και δικό σας.

Το δρόμυ προστέθηκε κι ο Βάγγης.

Ο κύριος Δημητριάδης, είτε γελώντας:

– Να μπει σε ψηφοφορία η επιλογή της Καλίνας. Ομοφωνία, ομοφωνία. Φώναξαν όλοι.

– Να δηλώσει ο νέος μας ότι δε θα χάσουμε την Καλίνα.

Ο Βάγγης, λες και τους γνώριζε από καιρό.

– Όχι μόνο δε θα γίνω αιτία να την χάσετε, αλλά θα παρακαλέσω θερμά να γίνω κι' εγώ δεκτός στον εκλεκτό σας κύκλο. Κι ακούστηκε απ' όλους: «Εγκρίνεται μετά χαράς». Η κυρία Ποταμιάνου στεναχωρέθηκε που δε θα μπορούσε να μου αναθέσει τη διεύθυνση ενός σταθμού της με ορφανά παιδιά του πολέμου. Μ' αγκάλιασε ο κύριος Καφαταζόγλυο.

– Είσαι η αγάπη όλων μας. Ο θαυμασμός. Το καμάρι μας. Η δροσιά μας. Θα νιώσουμε οδυνηρό το κενό της απουσίας σου.

– Δεν πρόκειται να γίνει αυτό: Είχατε μια. Τώρα έγινε ζευγάρι. Δεν μπορώ να στερηθώ τη χαρά να βρίσκομαι κοντά σας. Με διδάξατε. Με στηρίξατε. Μου ανοίξατε δρόμους. Είμαι δημιούργημά σας.

Ο Βάγγης έδωσε την εντύπωση ενός αισιόδοξου νέου με απολυτρωτικό πνεύμα και συνείδηση ελευθερίας, που κατέχευται από την αρχή των δικαιωμάτων του ανθρωπού.

Άρεσε σ' όλους η άποψή του για την ανάγκη της ένωσης όλων των δυνάμεων της χώρας για να επουλωθούν, όσο γινόταν πιο γρήγορα οι πληγές που άφησε ο πόλεμος.

Κι απάνω που πήγε να χαρεί η χώρα τη λευτεριά της, ξεσηκώθηκε ένα κύμα διωγμού εναντίον αυτών που είχαν αντισταθεί κατά του κατακτητή. Τροφοδοτήθηκε μίσος. Ένα πάθος εκδίκησης. Μια δέσμη σκληρότητας, απ' αυτούς που είχαν μείνει απαθείς στα δεινά του λαού, μαζί κι αυτοί που εκμεταλλεύτηκαν την ανώμαλη κατάσταση για να πλουτίσουν, αλλά και οι σκοτεινοί που συνεργάστηκαν κρυφά και φανερά με τον κατακτητή.

Ο Βάγγης κι εγώ βρεθήκαμε μέσα σ' εκείνους που κυνηγήθηκαν, φυλακίστηκαν κι υπόφεραν πολλά, όπως προσπαθώ να τα ιστορήσω αμέσως πιο κάτω.

Η μια πλευρά ονομάστηκε: «Εθνικόφρονες πολίται», την άλλη την ονόμασαν: «Κομμουνιστάι ληστοςυμμορίται». Εμάς τους δύο μας κατάταξαν στη δεύτερη κατηγορία.

Παντού συλλήψεις, φυλακίσεις, κακοποιήσεις, αρπαγές, βασανισμοί, εκτοπισμοί και δολοφονίες. Ένα κύμα φοβισμένων άφηναν το σπίτι τους. Τους έπιαναν όπου κι αν κρύβονταν. Για όλους αυτούς ήταν μια η κατηγορία. «Εχθροί της πατρίδος». «Επικίνδυνοι δια την Δημοσίαν Ασφάλειαν της χώρας».

Έξωσαν ένα πρωινό το σπίτι του Βάγγη. Τον έπιασαν, τον κακοποίησαν. Του πέρασαν χειροπέδες. Τον έβαλαν στη μέση, κάπου δέκα οπλισμένοι. Τον κλωτσούσαν, τον χτυπούσαν και τον τραβούσαν στο Τμήμα. Σταματούσε ο κόσμος. Απορούσε. Αγανακτούσε κρυφά: «Δε ντρεπόμαστε. Πού καταντήσαμε μωρέ;» Μερικοί έκαναν το σταυρό τους «Ήμαρτον Κύριε».

Το έμαθε όλο το χωριό. Μερικοί κρύφτηκαν. Τους μαρτύρησαν οι σπιούνοι. Τους έπιασαν. Μερικοί έφυγαν. Τους έπιασαν πιο πάνω. Δεν έμεινε κανείς. Η Τασούλα μου το τηλεφώνησε:

– Έπιασαν τον Βάγγη κι άλλους πολλούς. Τους φόρτωσαν σ' ένα φορτηγό. Δεν ξέρω για πού. Πρόφτασα και είδα τον Φραγκούλη, τον Νώντα και τον Μύρωνα. Ήρθαν χωροφύλακες και σε ζήτησαν. Με βασάνισαν να τους πω πού σε κρύβω. Έψαξαν παντού. Μ' έσωσε ο πατέρας σου, είναι βλέπεις από τη μεριά τους. Κατά πώς πάμε θ' αλυσοδέσουν, ακόμα και τις γάτες. Ο κόσμος τρελάθηκε.

Είχα μάθει ότι συγκέντρωναν κρατούμενους σ' ένα καπνεργοστάσιο. Έφτασα εκεί.

Ο κόσμος απέξω ήταν περισσότερος παρά οι κρατούμενοι. Όλοι ζητούσαν να μάθουν για τον άνθρωπό τους. Όλοι μ' ένα μπογαλάκι στο χέρι, γιατί τους είχαν αρπάξει από το κρεβάτι τους περισσότερους.

Οι χωροφύλακες έσπρωχναν τον κόσμο που είχε μαζευτεί στη μεγάλη πόρτα. Ήταν αδύνατο να πλησιάσει κανείς.

Μια ομάδα χωροφύλακες άνοιγαν δρόμο να περάσει ένας αξιωματικός. Πρόφτασα και ρώτησα αν μπορούσα να μάθω για τον άνθρωπό μου. Ίσως η εμφάνισή μου να τον έκανε να μου απαντήσει.

– Εδώ και πέντε ημέρες σταμάτησαν να φέρνουν κρατούμενους. Εδώ δε χωράει ούτε τρίχα. Τους μεταφέρουν στο Γουδί.

Περπάτησα από εκεί ίσαμε τους στρατώνες του Γουδιού, σε μια ερημιά. Διψούσα. Δεν μ' άκουγαν τα πόδια μου. Κι εδώ, ήταν περισσότερο το πλήθος. Είδα ότι ήταν μάταιο. Σκεπτόμουν κάποιον άλλο τρόπο. Ετοιμαζόμουν να φύγω. Με φώναξε κάποιος με τ' όνομά μου. Ήταν χωροφύλακας. Χίλια δύο κακά πέρασαν απ' το μυαλό μου. Δεν ήξερα τι έπρεπε να κάνω.

– Καταλαβαίνω δεσποινίς γιατί είστε εδώ. Θέλω να σας βοηθήσω.

– Μα, ποιός είστε; Δε σας γνωρίζω.

– Το καταλαβαίνω. Δεν έχει σημασία ποιός είμαι, όπως δεν είχε σημασία για σας ποιός ήμουν κάποτε που με βοηθήσατε.

– Χαίρομαι αν σου έκανα καλό. Έχουν πιάσει τον αρραβωνιαστικό μου. Ψάχνω να βρω πού τον έχουν. Μόνον αυτό θέλω.

– Θα τον βρω όπου κι αν είναι. Εσείς μου πλύνετε τις πληγές στα πόδια όταν με μαζέψατε απ' το δρόμο στο σπίτι σας. Γύριξα από την Αλβανία. Θα πέθαινα αν δεν είσατε σεις. Με κουβαλήσατε, μαζί με μια άλλη κυρία. Μου δώσατε ρούχα, με ταΐσατε επί ένα μήνα, με θεραπεύσατε. Μου δώσατε στο χέρι ένα εισιτήριο για το νησί μου. Ακόμα και χρήματα. Ό,τι θέλετε από μένα δεσποινίς, θα γίνω θυσία... Με σώσατε.

Ήθελε να συνεχίσει.

– Χρέος μου ήταν να κάνω ό,τι έκανα για έναν άνθρωπο που είχε ανάγκες. Ίσως κάποτε γνωριστούμε καλύτερα. Τώρα μόνον αυτό θέλω από σας. Μόνο να μάθω πού βρισκεσται.

– Σε μια δυο μέρες θα ξέρετε. Δώστε μου τ' όνομά του κι ένα τηλέφωνο.

– Δεν έχω τηλέφωνο.

– Τότε πάρτε τούτο τον αριθμό. Είμαι εκεί κάθε βράδυ μετά τις οκτώ. Επιτρέψτε μου όμως και κάτι άλλο: Μην κυκλοφορείτε. Είναι επικίνδυνο.

Του τηλεφώνησα την άλλη μέρα.

– Τον βρήκα. έχω ένα σημείωμα για σας. Γράψτε, παρακαλώ, τη διεύθυνσή μου, θα βρήτε την μητέρα μου. Αφήστε ό,τι έχετε να του το δώσω. Μην ξεχνάτε αυτό που σας είπα. Οι μέρες είναι πονηρές. Υπάρχει κακός κόσμος. Μην κυκλοφορείτε. Δεν θέλω να πάθετε κακό.

Ο καλός χωροφύλακας (Βλαδίμηρος από την Τήνο, καθολικός) έγινε ο πρόθυμος για όλα. Έστειλε στον καλό μου τ'

απαραίτητα, ακόμα και μια μάλλινη κουβέρτα. Κοιμούνταν κατάχαμα στο παγωμένο τοιμέντο, μέσα στην καρδιά του χειμώνα.

Απ' το σαλόνι της νουνάς προσφέρθηκε ο κύριος Γ. Μελάς να δγάλει τον Βάγγη από την φυλακή, αρκεί να είχε τον αριθμό της δικογραφίας.

Έτρεξα στην εισαγγελία μέσα σ' ένα πανζουρλισμό. Κάποιος φίλος, υπάλληλος στα δικαστήρια, μ' έκλεισε κρυφά στο γραφείο των δικογραφιών να ψάξω μόνη μου με τη σειρά, αυτούς τους όγκους. Ήταν ατέλειωτοι. Ώρες περνούσα εκεί μέσα.

Με κάρφωσε κάποιος που με γνώριζε. Πρόσφερε υπηρεσία το κτήνος. Περιπατούσα στο δρόμο. Δυο χωροφύλακες μ' άρπαξαν από πίσω, μ' έσπρωξαν. Έπεσα κάτω. Με τραβούσαν βίαια.

– Θα ξεράσεις αίμα παλιοπουτάνα, κομμούνα.

Με κουβάλησαν στο πλησιέστερο αστυνομικό τμήμα.

– Κελεπούρι. Μεγάλο κελεπούρι φέρνουμε. Μεγάλη κουμμούνα. Αντάρτισσα.

Με γύρισαν στον τοίχο με ψηλά τα χέρια. Μ' έφαξαν όλο το σώμα. Άδειασαν την τσάντα μου. Με παρέλαβε ένας αξιωματικός. Με κοίταζε με μίσος. Κρατούσε την ταυτότητά μου. Μ' έβλεπε.

– Πώς λέγεσαι;

– Η ταυτότητά μου είναι πλαστή. Τα πραγματικά μου στοιχεία δεν είναι αυτά που γράφει.

– Κι εδώ πας να μας γελάσεις; Πρόσεξε καλά. Δε θα θγείς ζωντανή από δω.

– Η ταυτότητα είναι πλαστή. Μ' αυτήν κυκλοφορούσα στην κατοχή.

– Πόσους έχεις σκοτώσει;

– Κανέναν. Γράψε όμως όποιο νούμερο θέλεις. Ότι ομολόγησα τόσους φόνους.

Βλαστήμησε το Χριστό και την Παναγία. Μου έδωσε μια δυνατή μπουνιά στο στομάχι. Διπλωθηκα. Έπεσα κάτω. Φώναξε και ήρθαν τρεις. Με πέταξαν σ' ένα στενό δωμάτιο. Ήσαν δυο άντρες πεσμένοι. Ο ένας ήταν ματωμένος. Με πήραν το πρωϊ.

Ήταν ένας ξανθούλης με πολιτικά. Με στρογγυλά συρμάτινα γυαλιά. Αποκρουστικός, συχαμένος, καμιά πενηνταριά χρονών. Μ' έτρωγε με το μάτι. Μ' έβλεπε με περιέργεια από πάνω ως κάτω. Ήταν μεταξύ πόθου και μίσους.

– Σε προειδοποιώ, όσα ψέματα μου πεις θα σου βγούν σε κακό. Όνομα, επώνυμο.

Του είπα.

– Εδώ η ταυτότητά σου μας λέει άλλα. Πολύ άσχημα άρχισες.

– Σας είπα. Είναι πλαστή.

– Τώρα τι να πιστέψουμε; Είσαι αυτή που μας δηλώνεις, ή αυτή που γράφει η ταυτότητα;

– Σας είπα. Η ταυτότητα είναι πλαστή.

– Πόσους έχεις σκοτώσει;

– Είπα. Δεν έχω σχέση με φόνους. Εκτός αν, σώνει και καλά, θέλετε να γράψετε κάποιον αριθμό. Τότε γράψτε όποιο νούμερο σας αρέσει.

– Εγώ θέλω να σε βοηθήσω. Βοήθα με κι εσύ, ομολόγησε.

– Δεν ζητάω να με βοηθήσετε. Δεν έχω κάνει τίποτα κακό.

– Είσαι ξεροκέφαλη. Πας φιρί φιρί να φας το κεφάλι σου. Θα σε αφήσω να σκεφτείς καλύτερα.

Έφυγε. Με πέταξαν πάλι στο στενό δωμάτιο. Ήμουν μόνη. Στενοχωριόμουν που ανησυχούσε η νουνά.

Πήγαινε να σκοτεινιάσει. Ένας χωροφύλακας μου έφερε νερό.

– Είμαι εξαδέλφη ενός συναδέλφου σου. Τον λένε Βλαδίμηρο.

– Είναι φίλος μου. Καλό παιδί.

– Κάνε του μόνο ένα τηλέφωνο και πες του πού βρίσκομαι.

– Για χάρη του, θα γίνει. Εσένα όμως σε βλέπω πολύ άσκημα, την έχεις βαμμένη από χέρι.

Ήρθε μετά από μια ώρα.

– Τα είπαμε με τον συνάδελφο. Στεναχωρέθηκε. Δεν μπορεί να κάνει τίποτα.

– Είσαι καλό παιδί: πες του να τηλεφωνήσει σε τούτο το τηλέφωνο και να πει ότι είμαι καλά. Και θα στο χρωστάω. Του είπα το τηλέφωνο της νουνάς.

– Φύλαξε το νούμερο, θα με χρειαστείς κάποτε.

Με κουδάλισαν στο χωριό πάνω σ' ένα φορτηγό του στρατού φορτωμένο στρατιωτικό υλικό. Με παράλαβαν τρεις.

Μ' έφτασαν μπροστά σ' ένα υπόγειο. Σήκωσαν την καταπακτή κι ο ένας απ' αυτούς μου έδωσε μια δυνατή κλωτσιά, που κουβαριάστηκα σε μια ξύλινη σκάλα και βρέθηκα κάτω. Από πάνω γελούσαν. Άκουσα τον έναν που είπε: «Άντε, θα καλοπεράσεις. Θα σε περάσουν νουμεράδα, ίσως και χορτάσεις άντρα». Είχα χτυπήσει στο στήθος και στο κεφάλι. Έτριψα τα μάτια μου να συνηθίσω στο σκοτάδι. Όλοι ήταν γνωστοί. Οι περισσότεροι χτυπημένοι. Δεν υπήρχε άλλη γυναίκα. Ήσαν περισσότεροι από πενήντα.

Ήταν ένα υπόγειο, παλιά αποθήκη κρασιών. Η σπιρτάδα από ούρα μου έκαψε τη μύτη. Η δυσοσμία ήταν αφόρητη. Δεν υπήρχε χώρος να σταθείς.

Όλοι με γνώρισαν: Ο Πέτρος, με αυτόν έστελνα φάρμακα στο αντάρτικο. Περνούσε μέσα από τους Γερμανούς. Τον έλεγαν «αόρατο». Ο Μιχάλης κουβαλούσε ματιαμό. Ο Αλέκος ήταν ο

«ταχυδρόμος». Ο σύνδεσμος με τα στελέχη. Δεν του έλλειψε ποτέ το αστείο από το στόμα. Το ένα του μάτι ήταν προισμένο και μελαψό. Πέρασαν όλοι από εκεί. Πολλοί είχαν μεταφερθεί.

Τέτοια συγκέντρωση δεν την είχαμε καταφέρει ποτέ Αντιγόνη. Σπάνια απαρτία.

Η υγρασία μεγάλωνε τον πόνο μου στο στήθος. Δεν μπορούσα ν' αναπνεύσω. Έκοψα λουρίδες τη φόδρα του παλτού μου κι έδενα ανοιχτές πληγές. Δεν έφτασαν οι επίδεσμοι. Δεν υπήρχε νερό. Μερικοί έδειχναν να έχουν χάσει τον εαυτό τους, ν' απελπίζονται. Μπορούσε να μεταδοθεί και σ' άλλους. Προσπάθησα να τους δυναμώσω.

– Χρειάζεται να γίνουμε μια ψυχή. Ζητάνε να μας διαλύσουν. Τα βγάλαμε πέρα με τους Γερμανούς. Και τώρα θα νικήσουμε. Κουράγιο.

Ο Αλέκος ο «ταχυδρόμος» με το προισμένο μάτι ενθουσιάστηκε.

– Να μας ζήσεις Αντιγόνη. Ψηλά το κεφάλι. Μια γυναίκα κάνει κουράγιο σε τόσους άντρες. Κουράγιο ρε.

Από ό,τι έδειξαν τα πράγματα, ο πατέρας μου είχε δάλει λυτούς και δεμένους να μιλήσουν, στον διοικητή. Αυτό το κατάλαβα από τη συμπεριφορά του. Επί ημέρες με καλούσε και μου αράδιαζε εξάψαλμο συμβουλών.

Μετά από τέσσερις ημέρες με πήραν από το υπόγειο, με έβαλαν στην άκρη ενός αδιέξοδου διαδρόμου στο Τμήμα. Προσπάθησε να με πείσει ότι ήταν κακό αυτό που είχα κάνει και ότι θα με άφηνε να πάω στους δικούς μου, εάν δήλωνα μετάνοια.

– Μετανοεί κανείς για κάτι κακό που έκανε. Δε βλέπω να έκανα κακό σε κανένα. Πολέμησα εναντίον των κατακτητών. Κάτι που έπρεπε να κάνετε κι εσείς.

Την άλλη μέρα πάλι τα ίδια. Ήταν αυστηρός.

– Θ’ απαντάς σε ό,τι σε ρωτάω. Θα τα γράφω και θα υπογράψεις. Πώς λέγεσαι;

Του είπα.

– Κι αυτά με την ταυτότητα;

– Ήταν πλαστή στα στοιχεία και σωστή στην φωτογραφία. Κυκλοφορούσα μ’ αυτήν γιατί, σαν στέλεχος, κρίθηκε ότι έπρεπε να μη με βάλουν στο χέρι οι Γερμανοί. Γιατί οι προδότες με είχαν καρφώσει.

– Επάγγελμα; Οικιακά;

– Σταυλίτισσα απ’ τα μικρά μου χρόνια ίσαμε σήμερα. Θύμωσε. Χτύπησε γροθιά στο τραπέζι.

– Μην παίζεις μαζί μου. Θρασύτατη.

– Δεν παίζω μαζί σας. Είμαι σταυλίτισσα. Έτσι θα γράψετε. Γιατί αυτό είναι η μοναδική αλήθεια. Αυτήν θα υπογράψω.

– Σταυλίτισσα και μορφωμένη, δεν ταιριάζει. Είσαι φανατισμένη. Θα σε αφήσω να σκεφτείς.

Πάλι στην άκρη του διαδρόμου. Την άλλη μέρα, πάλι γι’ ανάκριση.

– Κατάλαβε, τελospάντων. Θέλω να σε σώσω. Μου μίλησαν για σένα. Κόρη νοικοκύρη, εντίμου ανθρώπου. Μα δε βλέπεις μπροστά σου; Δε μου λες, μιλάς γερμανικά;

– Μάλιστα. Όπως η μητρική μου γλώσσα.

– Και δε σκέπτεσαι τον πατέρα σου που πλήρωσε να σε μάθει; Τι γραμματικές γνώσεις έχεις;

– Αν και αυτό δε σχετίζεται με τα όσα με κατηγορείτε, σας απαντώ: Έβγαλα το Δημοτικό Σχολείο. Πήγα κι ένα χρόνο στο Γυμνάσιο. Τότε με πήρε ο πατέρας μου και με έβαλε στις αγελάδες.

– Μα έχω πληροφορίες ότι είσαι μορφωμένη. Αρκετά μορφωμένη.

– Είναι σωστές οι πληροφορίες. Μορφώθηκα μόνη μου. Το ζήτημα αυτό είναι προσωπικό.

- Ήσουν κατάσκοπος;
- Όσο μπορούσα να κάνω κακό στους Γερμανούς.
- Και καλό στους κομμουνιστές.
- Δεν ονομάζω έτσι αυτούς που πολέμησαν και θυσίαστηκαν για ν' απολαύσουμε ελευθερία. Εγώ τους ονομάζω αγωνιστές της ελευθερίας.
- Φώναξε το σκοπό.
- Πάρτε την.

Άλλαξαν πορεία. Προσπαθούσαν ν' ασκήσουν ψυχολογική βία. Έστειλαν την Τασούλα με τον μικρό Αποστόλη, που ήξεραν ότι τον λάτρευα. Έκλαιγε. Αγκάλιασα και φίλησα το μικρό. Η Τασούλα μ' έβλεπε, έτοιμη ν' αναλυθεί σε δάκρυα.

- Ποιός σου είπε να έρθεις εδώ; Κρατήσου.

Έκλαιγε η Τασούλα. Μ' αγκάλιασε και με φιλούσε. Μου είπε στ' αντί.

- Μ' έστειλαν, μ' ανάγκασαν να φέρω και τον Αποστόλη.

Έστειλαν την μικρή μου αδερφή, που της είχα αδυναμία.

- Έλα στο σπίτι. Δεν μπορώ να κοιμηθώ. Φοβάμαι μόνη μου.

- Να πηγαίνεις στο σχολείο. Να διαβάζεις, να είσαι καλό κοριτσάκι και θα έρθω.

Όσοι φτάσαμε στα μεγάλα μέσα.

Ήρθε η μάνα μου να με «συγκινήσει». Την απόκρουσα.

- Εγώ είμαι μόνα και πονάω. Κι ας μη με δέχεσαι. Άλλαξε γνώμη μού μανάρα μου, μας ρεζίλεψες. Βάλε μυαλό.

- Φύγε αμέσως. Φύγε. Και πες στον μπαμπά να μην πατήσει εδώ. Ντροπιάζετε τον εαυτό σας.

Κάτι πήγε να πει.

- Φύγε σου είπα. Δεν έπρεπε να έρθεις.

Θύμωσε. Μου πέταξε ένα μπογαλάκι.

- Τότε ψάφα στη φυλακή. Θα πω ότι έχω ένα παιδί λιγότερο.

Το καλό που έκανε η επίσκεψη, ήταν το μπογαλάκι με ρουχικά. Τα έκοψα λουρίδες για επιδέσμους σ' ανοιχτές πληγές.

Με πήραν γι' ανάκριση.

– Σου δίνω μια τελευταία ευκαιρία. Αφού ξέρατε ότι ήταν μάταιο αυτό που κάνατε, γιατί αναστατώσατε τον τόπο;

– Ο αγώνας για την ελευθερία, ποτέ δεν είναι μάταιος, έστω κι αν ηττηθεί κανείς. Μην ξεχνάτε ότι η Επανάσταση του 1821 κρίθηκε τότε σαν τεράστια κουταμάρα.

– Αηδίες. Μα, που να πάρει ο διάβολος, ανακατεύτηκες σε μια βρωμερή ιστορία με κουτές πεποιθήσεις.

– Μα, τι λέτε; Δεν μπορείτε να δείτε σωστά.

– Είσαι τρελή. Τυφλή. Εντελώς τυφλή.

– Έχω λογική. Βλέπω σωστά. Αγαπώ όλους τους ανθρώπους. Περισσότερο, αυτούς που υποφέρουν.

– Μα εσύ τώρα υποφέρεις εξαιτίας τους.

– Είμαι ήρεμη. Τα έχω πολύ καλά με τον εαυτό μου. Δεν υποφέρω εξαιτίας τους.

– Είσαι για δέσιμο. Τελείωσα μαζί σου. Έχεις να πεις τίποτ' άλλο;

– Όχι.

Φώναξε έναν χωροφύλακα.

– Στην γραμματεία. Μεταγωγή αυθημερόν.

Φόρτωσαν κάμποσους από το υπόγειο σε στρατιωτικό φορτηγό κι εμένα μαζί. Αυτούς σε στρατόπεδο, εμένα στη φυλακή.

Μια μεγάλη αίθουσα παλιού κινηματογράφου ήταν φυλακή για γυναίκες. Κάπου τετρακόσιες. Με πέταξαν εκεί. Ήταν καλύτερα απ' το υπόγειο. Υπήρχε κάποια τάξη, οργάνωση. Με πλησίασαν, είπα ποιά ήμουνα. Είχαν ακούσει για μένα. Μου ζήτησαν να γίνω μέλος της επιτροπής θαλάμου. Τις

παρακάλεσα να μην ανακατευτώ, γιατί ένιωθα φοβερά κουρασμένη. Αυτό το χτύπημα στο στήθος δεν έλεγε να περάσει.

– Δε θα μας αρνηθείς τις συμβουλές σου.

– Οπωσδήποτε όχι.

Μπόρεσα και συγκέντρωσα το μυαλό μου. Με φρόντιζαν. Μου έδωσαν ένα κομμάτι χαρτόνι για να μην ξαπλώνω στο μωσαϊκό. Είχα πυρετό. Φώναξαν κι ήρθε γιατρός. Μ' εξέτασε. «Στο αναρρωτήριο». Δεν υπήρχε χώρος. Μου έδωσε λίγες ασπιρίνες, έφεραν και μια μάλλινη κουβέρτα.

Ήρθαν κυρίες του Ερυθρού Σταυρού με δέματα. Με ρώτησαν οι κρατούμενες αν θα έπρεπε να τα πάρουμε. «Ούτε ένα. Δεχόμαστε μόνο μάλλινες κουβέρτες». Σε δυο μέρες είχαμε όλες από μια μάλλινη κουβέρτα τουλάχιστον.

Ένα κτήνος επιτέθηκε άσεμνα σε μια κοπέλα. Με ρώτησαν τι να κάνουμε. «Βάρδεις πίσω από την πόρτα. Όποιος τολμήσει να μπει, επίθεση όλες να τον τσακίσουμε». Μπήκα μπροστά. Ξεθάρρεψαν και ήλθαν αρκετές.

Κι εδώ παρουσιάστηκαν κρούσματα αδυναμίας. Τ' αντιμετώπισαμε. Κάθε βράδυ είχαμε ομιλία. Μίλησα κι εγώ.

– «Έχουμε το δικαίωμα να πιστεύουμε στις ιδέες μας. Θέλουν να μας ταπεινώσουν. Αντίσταση το σύνθημά μας. Δεν εγκαταλείπουμε τον αγώνα. Αγωνιζόμαστε ενάντια στη βία. Θα νικήσουμε και τώρα».

Έτσι περνούσε ο καιρός. Όσοι πέρασαν τρεις μήνες.

Οι αντιμαχόμενες παρατάξεις κατάφεραν κι ήρθαν σε συμφωνία (Βάρκιζα), «ίνα οδεύσει η χώρα εν ειρήνη». Άνοιξαν οι φυλακές, τα κρατητήρια και τα στρατόπεδα συγκέντρωσης πολιτικών κρατουμένων.

Είπα στη νουνά ότι θα ήταν καλό να εργαστώ στην κυρία Ποταμιάνου. Να μην ξαναπάω στους δικούς μου.

– Άφησε να έλθει ο Βάγγης και βλέπουμε. Οι σχέσεις σου

μαζί του οδηγούν κοντά του. Αυτό λέει ότι πρέπει να επιστρέψεις στο σπίτι, όσο δύσκολο κι αν είναι αυτό. Μόνον έτσι θ' αποκατασταθούν οι σχέσεις σου με τον Βάγγη. Άφησε να δούμε και τη γνώμη του.

Ήρθε μετά από μερικές ημέρες. Το κουβεντιάσαμε. Η δουλειά του δεν ταίριαζε μ' αυτό που είχα σκεφτεί.

– Να ηρεμήσετε. Μετά από μερικές ημέρες θα πάω να μιλήσω με τον πατέρα σου. Τι λένε οι δικοί σου Βάγγη;

– Τους έχω μιλήσει πριν από την περιπέτειά μας. Δεν έχουν αντίρρηση.

Η νουνά πήγε και συνάντησε τους γονείς μου.

– Επιτέλους, πρέπει να λυθεί το πρόβλημα. Κάνατε αρκετά λάθη. Θέλετε να βρεθεί λύση; Η κόρη σας συνδέεται μ' έναν υπέροχο νέο. Τον γνωρίζετε. Είναι αυτός που της ταιριάζει. Θα είναι μεγάλο λάθος, αν και τώρα δε φερθήτε σωστά. Την έχω πείσει να γυρίσει κοντά σας. Σκοπός είναι ο γάμος. Συμφωνούν οι γονείς του νέου. Εάν το εγκρίνετε, πάει καλά. Εάν όχι, θα λυπηθώ πολύ. Την ξέρετε την κόρη σας. Θα τραβήξει το δρόμο της και χωρίς εσάς.

Η μητέρα μου φαινόταν θυμωμένη. Ο πατέρας μου ήταν μαλακός.

– Να δοθεί ένα τέλος, κουμπάρα. Είναι κόρη μας, αίμα μας. Ας έρθει στο σπίτι.

Γύρισα στο σπίτι με τη νουνά.

Φίλησα τον πατέρα και την μάνα μου, όπως το είχε αξιώσει η νουνά από πριν.

Έκλαιγαν.

Κάτι πήγε να πει η μάνα μου. Ο πατέρας της έκλεισε το στόμα. Πολύ κρύο περιβάλλον. Κανένας δε μιλούσε. Πλάνταζα. Φοβήθηκα ότι μπορούσε να ξεσκεπάσει κακό. Αυτή τη φορά ανεπανόρθωτο. Από το τίποτα. Από μια λέξη μόνο.

Μετακόμισα για καλό και για κακό στο σπίτι της Τασούλας. Ήταν σωτήρια λύση.

Ο Βάγγης ζέστανε αρκετά το κλίμα. Η μητέρα μου τον λάτρευε. Ο Βάγγης ερχόταν κάθε μέρα. Τον είχαμε ανάγκη. Η μητέρα μου έβλεπε το δρόμο «πότε θα έρθει το παιδί μας». Ήταν χαρούμενη. Αστειευόταν. Τον ήθελε δικό της. Αυτή τον είχε σκεφτεί. Της άρεσε να το λέει.

Μαθεύτηκε στο χωριό ο αρραβώνας μου. Ξεσηκώθηκαν να με κατηγορούν: «Πού ακούστηκε; Μια σταυλού, που η φτέρνα της έχει ένα νταμάρι κοπριά, να πάρει επιστήμονα;»

Μερικές, που είχαν κόρες της παντρείας και τους καλάρεσε ο Βάγγης, το είδαν διαφορετικά: «Και τι θα γίνουν τα κορίτσια μας που έβγαλαν ολόκληρα Γυμνάσια;»

Το πήγαν και στα πολιτικά. Ήταν πολύ της μόδας: «Μια πρόστυχη αντάρτισσα, που γύριζε με τους αλήτες, πήρε το καλύτερο παιδί» (Ο Βάγγης δεν ήταν από τους «αλήτες»).

Αλλά, δεν έμεινε απέξω και το ηθικό μέρος: «Αυτή, η εξόλης και προόλης, που δεν άφησε παλούκι απήδηχτο, μας παρουσιάζεται παρθένα».

Όμως, δεν έμεινε έξω κι ο Βάγγης: Κατηγορούσαν την επιλογή του: «Τι σόϊ επιστήμονας είναι αυτός που πήρε μια παρακατιανή, μια αγράμματη, μια αντάρτισσα;». Κάποιοι το είδαν διαφορετικά: «Για να την πάρει αυτήν, πάει να πει ότι δεν του ταιριάζει να τον λέμε γραμματιζούμενο. Όμοιος στον όμοιο». Άλλοι δεν τον παραδέχονταν για επιστήμονα: «Τζάμπα πλήρωσε ο πατέρας του. Και τι έκανε; Πιλοτα».

Η ζήλεια είχε βρει τρόπους να ξεσπάσει. Στηριζόταν στις ιδέες μας. Μας τοποθετούσαν στους κακούς, στους τιλοτένιους.

Αντιμετωπίσαμε γενική περιφρόνηση. Φίλοι μας από παλιά, άλλαζαν δρόμο, για να μη μας χαιρετίσουν. Ήταν από

φόβο μην τους δουν οι άλλοι και τους κατηγορήσουν.

Και μου έλεγε ο Βάγγης, χαμογελώντας:

– Θυμήσου. Τους βλέπεις; Θα έρθει μια μέρα, που θα παρακαλέσουν την παρέα μας. Είναι αυτοί που τους φυσάει ο αέρας και τους παρασύρει όπου θέλει.

– Και τότε; Πώς θα τους φερθούμε;

– Με συγκατάβαση. Μη ζητάς να είναι όλοι δυνατοί.

Θα σημειώσω δυο περιπτώσεις:

Μια φίλη μου, γριά, αντιστάθηκε φανερά σ' αυτές που με κατηγορούσαν:

Έρθε στο σπίτι η γιαγιά Σίμω μ' ένα μπουκέτο λουλούδια. Με φίλησε. Μου έδωσε ένα χρυσοκέντημα.

– Να ζήσεις μανάρα μου. Να ευτυχήσεις με το πλικάρι σου. Πάρε τούτο, το έχω από τη γιαγιά μου. Να στολίσεις το σπίτι σου. Κλείσε τ' αυτιά σου. Ζηλεύουνε. Σκάνε σαν το κουκί. Έκανες κι έκανες καλά. Θα στα δώσει ο Θεός με το καντάρι. Τώρα σου γυρίζουνε τις πλάτες. Αύριο θα σου πέσουν ξανά στα πόδια. Φοβούνται. Αντάρισσα σ' ανεβάζουν, αντάρτισσα σε κατεβάζουν. Τους έκλεισα το στόμα. «Ας είχα μωρέ πόδια, και θα πήγαινα αντάρτισσα κοντά της. Τι μούτρα έχουνε, μωρέ, αυτές που κατεβάζανε το βρακί και τώρα μας κοκορεύονται;» Μη σεκλετίζεσαι μανάρα μου.

– Γιαγιά Σίμω, στο φέρνει το γάλα η Τασούλα;

– Κάθε μέρα ο γαλατάς στην πόρτα μου. Με το γάλα έζησε ο γέρος μου. Αλλιώς θα τα είχε τινάξει από καιρό.

– Γιαγιά Σίμω πώς πάει;

– Χειρότερα, μανάρα μου. Βασανίζεται που δεν μπορεί να πάρει ανάσα.

– Θα στείλω το γιατρό. Όταν έρθει η Τασούλα να της δώσει τη συνταγή για τα φάρμακα. Θα περάσω να τον δω.

Να σημειώσω και κάτι αρκετά περίεργο:

Ο κυρ Αναστάσης είχε καταπιαστεί μ' εμπόρια στην κατοχή. Δεν πειράζει αν πω ότι ήταν κακός μαυραγορίτης και φανατικός κατά της αντίστασης.

Μια μέρα με σταμάτησε στο δρόμο.

– Τι ρεζιλίκια είναι αυτά μωρή; Καβαλάς ένα ποδήλατο και ξεσηκώνεις τους ανθρώπους. Ντροπή σου μωρή.

– Ντροπή σ' εσένα που έγινες φιλί κλειδί με τους Γερμανούς και ξεξουμίζεις τον κοσμάκη.

– Έννοια σου μωρή πουτάνα. Στο φυλάω. Από μένα θα το βρεις.

Ο αδελφός του ο Σπύρος ήταν το αντίθετο. Αντιστασιακός. Φίλος. Τα κρουοπαγήματα της Αλβανίας είχαν χειροτερέψει τον κυρ Αναστάση. Έπρεπε να κάνει εγχείρηση. Δύσκολη περίπτωση. Του σύστησαν έναν ειδικό, πήγε. Δεν μπορούσε ο γιατρός, παρά μόνο μετά ένα μήνα. Το κακό όμως δεν περιμενε. Κινδύνευαν τα πόδια. Πήγε αλλού. Του είπαν να πάει στο γιατρό που είχε πάει. Μόνον αυτός ήταν ειδικός.

Ο Σπύρος έβαλε τον Βάγγη να μου μιλήσει. Ήξερε ότι εγώ είχα γνωριμίες. Ήρθε στο σπίτι, μου είπε τι είχε γίνει. Τον ρώτησα και μου είπε τ' όνομα του γιατρού. Τον γνώριζα από το σαλόνι της νουνάς. Είχαμε μιλήσει για τη Σουηδία που είχε σπουδάσει, μου είχε χαρίσει και μια σειρά γερμανικά βιβλία. Εγώ του είχα χαρίσει ένα αρχαίο μικρό αγγείο, που το είχα βρει πεταμένο. Το θεωρούσε σαν το πιο πολύτιμο.

Μίλησα στο γιατρό, θυμήθηκε την περίπτωση.

– Δεν μου μένει καθόλου χρόνος. Βλέπω ότι είναι επείγουσα η περίπτωση, ότι κινδυνεύει. Απαιτεί μια ολόκληρη μέρα. Δυστυχώς δεν έχω χρόνο πριν από ένα μήνα.

Το άκουσε η νουνά.

– Όταν είναι επιθυμία της κόρης μου βρίσκειται τρόπος.

Μετά δυο μέρες ο κυρ Αναστάσης βρέθηκε στο χειρουργείο.

Η εγχείρηση κράτησε έξι ώρες με τρεις βοηθούς. Σώθηκαν τα πόδια του κυρ Αναστάση.

Έμαθε βέβαια για μένα. Δε ζήτησα να μάθω αν εξακολούθουσε να με θεωρεί πουτάνα.

Είπα να ξαναπάω στις αγελάδες ώσπου να φτάναμε στο γάμο. Ο πατέρας μου δεν ήθελε.

– Είναι ο καιρός σου να διασκεδάσεις με τον αρραβωνιάρη σου. Φτάνει. Μακάρι όλα τα κορίτσια όπως εσύ.

– Και το ένα και το άλλο. Μόνον το κουμάντο. Έχουμε και την Τασούλα.

– Μα το παλικάρι σου, δε σε θέλει στο σταύλο.

Μπήκε στη μέση ο Βάγγγης.

– Καλά σου λέει η Καλίνα, πατέρα. Έχετε έξοδα, τις ετοιμασίες του γάμου. Η εποχή δε μας βοηθάει για διασκεδάσεις. Ούτε θέλουμε να πολυφαινόμαστε. Προκαλούμε όσο μας βλέπουν.

Τον είδα που χάρηκε.

Ανάλαβα το σταύλο με κέρφι. Έκανα γενικό ξεδιάλεγμα. Έφερα καθαρόαιμα ζώα. Κατάργησα το σύστημα με χρέος και δόσεις. Ήρθα σε προστριβές μ' αρκετούς. Έκαναν παράπονα στον πατέρα μου. «Αυτή είναι το αφεντικό. Ξέρει αυτή. Έτσι προκόβουν οι δουλειές». Γέμισα την αποθήκη με τροφές. Τα λεφτά στο χέρι και η αγορά στο αλώνι. Μ' αυτό τον τρόπο οι τιμές ήσαν κοντά στο μισό. Τώρα είχα το Βάγγη. Ταξιδεύαμε στις τόπους της παραγωγής. Γνώριζα τις ποιότητες, την υγρασία. Παζάρενα σκληρά. Πάλι σχηματίστηκε ένα σοβαρό κεφάλαιο. Όταν έδειξα στον πατέρα μου το διβλιάριο της τράπεζας μετά από κάμποσο καιρό, απόρησε.

– Πόσο έπεσα έξω. Το είχαμε ρίξει στους τσακωμούς. Σήμερα θα είχαμε μεγάλη περιουσία.

Ο Βάγγης δεν άφησε να προχωρήσει η κουβέντα.

— Όλα έγιναν καλά. Υγεία κι αγάπη.

— Πού ήσουνα, ρε παιδί μου, τόσον καιρό. Μου άνοιξες το σπίτι. Βρήκα την κόρη μου. Αυτά που μάζεψε η Καλίνα και όσα ίσαμε το γάμο, είναι δικά σας. Κι άλλα τόσα ακόμα. Και την ευχή μου. Να τα γλεντήσετε μωρέ, να τα γλεντήσετε.

Δεν μπόρεσε να κρατηθεί. Δάκρυσε. Είχα συγκινηθεί.

Η επίσκεψη της γιαγιάς Σίμως μου θύμησε αυτούς που τους έστελνα γάλα. Τους επισκέφτηκα όλους, μαζί με τον Βάγγη. Δε με περίμεναν. Τα προβλήματα είχαν γίνει δυσκολότερα. Μερικοί είχαν φύγει για πάντα. Σ' ένα δυο σπίτια μας είδαν φοβισμένοι. Είχαν παιδιά που δούλευαν στο Δημόσιο και μπορούσε να τα βρει κακό.

Βρήκαμε κι άλλους που δε βοηθούσε ένα γάλα, αλλά άλλου είδους αντιμετώπισεις. Έμοιαζαν με την περίπτωση του κυρ Αναστάση. Δύσκολες περιπτώσεις. Τα καταφέραμε. Χαιρόμαστε.

Περνούσαμε τις περισσότερες μέρες στη νουνά. Δεν υπήρχε τόπος να σταθούμε στο χωριό. Εγώ ήμουν η πρόστυχη που ξεμυάλισα ένα παλικάρι. Άλλοι έλεγαν για τον Βάγγη ότι κατέστρεψε τον εαυτό του με τους φονιάδες που ανακατεύτηκε. Δεν έβρισκες άκρη. Η απουσία μας ήταν κάποιο μέσο να μη μας βλέπουν και ν' ασχολούνται μαζί μας.

Έτσι πέρασε ο καιρός ώσπου ήσαν όλα έτοιμα για το γάμο.

Γάμος και διωγμός

Ο γάμος έγινε σε στενό κύκλο. Μόνο στενοί συγγενείς και το σαλόνι της νουνάς, που ήταν η κουμπάρα. Τα πολλά αυτοκίνητα κράτησαν άφωνους τους πολλούς, που έβλεπαν από απόσταση.

Δεν ντύθηκα νύφη μ' εντυπωσιακά άσπρα πέπλα. Ένα απλό φουστάνι, και γι' άλλες χρήσεις.

Αν ήταν κανείς μέσα στο πλήθος, θ' άκουγε: «Πάλι το έκανε το δικό της η αντάρτισσα, πού ακούστηκε, νύφη δίχως άσπρο νυφικό;» Άρεσε σε μερικούς να με λένε σταυλού: «Μια σταυλού. Δες κατάσταση. Δες κι είναι βασίλισσα. Πού φτάσαμε μωρέ;». Δεν άφησαν ούτε τον «ταχυδρόμο» τον ήρωα: «Από πού βγήκε, μωρέ, τούτη η ξεδιάντροπη που κουβαλούσε ένα ποδήλατο κι έπαιρνε μπάλα τις γειτονιές σαν τρελή;»

Το φαρμάκι της ζήλιας, το τυφλό μίσος, περπατούσαν από στόμα σε στόμα. Είχα γίνει στόχος, περισσότερο εγώ από τον Βάγγη.

Μάθαμε αργότερα για τον γέρο Τάκιο. Αυτός είδε διαφορετικά αυτό το γάμο: «Για να έρθει εδώ όλη ετούτη η αριστοκρατία, πάει να πει ότι και το ζευγάρι είναι αριστοκράτες. Ακούστε με και να το θυμόσαστε: Έχουν μεγάλο δόντι, νύφη και γαμπρός. Πολύ μεγάλο. Κι αυτά που λέτε για σταυλούδες

κι αντάρτισσες, εγώ τ' ακούω βερεσέ. Κρατάτε λοιπόν τη γλώσσα σας. Βλέπω ότι θα έρθει μια μέρα, που όλοι εσείς, θα τους κάνετε τεμενάδες. Ναι, τεμενάδες. Να μου το θυμόσαστε».

Ήταν αρκετά δύσκολο το ξεκίνημα του Βάγγη στη δουλειά του. Ενοχλούσε τους νοικοκυραίους το ότι είχε ξεστρατίσει ένας επιστήμονας, που τον περίμεναν για τις δουλειές τους, κι ήταν τότε ο μόνος στην περιοχή. Στην δυσκολία πρόσθετα κι εγώ η «αντάρτισσα» «Μωρέ, αυτός κάπως μιλιέται, αυτή που διάλεξε, μωρέ, δεν πιάνεται από πουθενά».

Νιώθαμε κυνηγημένα πουλιά. Ούτε στη φωλιά μας δεν είχαμε ασφάλεια. Τα πράγματα στένευαν μέρα με τη μέρα. Το μάτι μας, είχε μάθει να βλέπει από μακριά τον κίνδυνο.

Ακούστηκε στο παζάρι ένας μεγαλονοικοκύρης που φώναζε: «Λερώνουν το χωρίο. Να τους δω τώρα να τους περάσουν μπροστά μου, δεμένους στα σίδερα». Ο κίνδυνος μας χτυπούσε την πόρτα.

— Φύγε, Καλίνα. Για σήμερα, μόνον στη νουνά σου είμαστε ασφαλείς. Δεν κάνει να φύγουμε μαζί. Σε μια δυο μέρες θα είμαι κοντά σου. Έφυγα αμέσως.

Έφυγε. Αυτό το βράδυ κοιμήθηκε αλλού ο Βάγγης.

Την επόμενη βρήκε ένα χαρτάκι τυλιγμένο μασούρι στην κλειδαρότρυπα του σπιτιού: «Κινδυνεύεις. Μπες, νωρίς το βράδυ, από τούτη την πόρτα, άφησε ένα φως αναμμένο. Φύγε από την πίσω πόρτα. Πάρε το όπλο σου. Συνάντηση, πίσω στο γεφυράκι του τρένου. Πέτρος ο «αόρατος». Βεβαιώθηκε για το γράψιμο, έκανε όπως του έγραφε. Κρύφτηκαν μέσα σε μια πυκνή αλυγαριά.

Από εκεί έδλεπαν όλο το σπίτι. Το φεγγάρι ήταν μισό. Ακούστηκαν φωνές. Χτυπούσαν την πόρτα της εισόδου. «Άνοι-

ξε ρε κουμμούνι». Παραβίασαν την πόρτα. Άναψαν όλα τα φώτα. Έσπασαν την πίσω πόρτα και βγήκαν στο ταρατσάκι. Γνώρισαν τρεις. «Αν δάλουν φωτιά θα επιτεθούμε». Έφυγαν κάποτε. Είχαν πάρει ό,τι τους άρεσε. «Τώρα ξέρουμε».

Τον περίμενα με αγωνία. Ήταν αναστατωμένος.

– Τι έγινε;

Μου τα διηγήθηκε όλα.

– Το σπίτι είναι ανασφάλιστο;

– Μίλησα με τον πατέρα μου. Θα φροντίσει.

Η κυρία Λίζα έγινε έξω φρενών.

– Είπες ότι γνωρίσατε τρεις. Γράψε μου τα ονόματά τους.

Ένα αυτοκίνητο κρατικής Υπηρεσίας στάθμευσε μπροστά στο Τμήμα Χωροφυλακής. Έτρεξαν χωροφύλακες κι έφεραν τους τρεις. Το αυτοκίνητο άφησε κάποιον και πήρε μαζί του τον διοικητή.

Οι πιασμένοι, παλιόπαιδα του δρόμου, μαρτύρησαν όλους τους άλλους. Τους μάζεψαν όλους. Ο νέος διοικητής δε σήκωνε από λόγια. Ακούστηκαν κι ονόματα νοικοκυραίων. Το κακό μεγάλωνε. Φάνηκε αμέσως ότι, όλη αυτή την ιστορία, την είχαν μελετήσει κι αποφασίσει οι μεγάλοι. Κι έβαλαν τα παιδιά μπροστά. Μερικοί από τους πιασμένους είπαν ότι τους έδωσαν χρήματα.

Ο πεθερός μου μας τηλεφώνησε ότι μας ζητούσαν στην Χωροφυλακή. Μας είπε, με λεπτομέρειες, τι είχε συμβεί. Είχαν τρέξει στον πατέρα μου να μεσολαθήσει ώστε να μην έχουμε απαιτήσεις.

Όλοι, στο σλαόνι της νουνάς, είχαν την ίδια γνώμη: Δεν έπρεπε να ζητήσουμε ικανοποίηση. Θεώρησαν, ότι το περιστατικό μας βοηθούσε να μαλακώσει το μίσος εναντίον μας. Το γεγονός ότι θα κατοικούσαμε εκεί, ήταν ο κύριος λόγος.

Με πήρε παράμερα ο κύριος Καυτατζόγλου.

– Ξέρεις πόσο σ' αγαπάω και πόσο επιθυμώ την ευτυχία σου. Σε ξέρω πολύ καλά. Δε δειλιάζει το μάτι σου. Και τώρα μπορείς να κάνεις το ίδιο. Οι καιροί είναι δύσκολοι. Για σήμερα τουλάχιστον, όχι φωτιά στη φωτιά. Οι Εγγλέζοι υποχωρούν, με σκοπό να επιτεθούν όταν δουν ότι θα επιτύχουν. Θα φροντίσω κι εγώ με τις Υπηρεσίες να μην πάρει έκταση το ζήτημα. Για σήμερα έτσι συμφέρει.

– Να το πούμε και στο Βάγγη.

– Ξέρω τι κάνω. Ο Βάγγης είναι συγκαταβατικός. Εσύ είσαι το πρόβλημα.

Δηλώσαμε στον διοικητή ότι δεν επιθυμούμε την τιμωρία των δραστών, ούτε εναντίον εκείνων που τους έβαλαν να το κάνουν. Μόνο να μας επιστραφούν αυτά που πήραν. Προπαντός τα βιβλία του Βάγγη.

Με δυσκολία πετύχαμε να μην τιμωρηθεί κανένας.

Οι πρωτεργάτες έβαλαν την ουρά στα σκέλια.

Ο γερο-Τάκιος, ξεσπάθωσε: «Καλά το έλεγα εγώ. Δεν μ' ακούσατε. Το δόντι, το μεγάλο δόντι. Άσε που σας έβαλαν τα γυαλιά. Βάλτε μυαλό μωρέ. Είναι τα καλύτερα παιδιά. Δεν έχουν, τάχα μου, το δικαίωμα να βλέπουν τον κόσμο με τα δικά τους μάτια; Από το ψωμί σας τρώνε; Κοντόμυαλοι, ε κοντόμυαλοι. Πέστε μου, μωρέ, ένα κακό που σας έκαναν».

Μερικοί από τους νοικοκυραίους ακούστηκαν που είπαν: «Πώς γίνεται, μωρέ, τόσο καλά παιδιά και να είναι κομμουνιστές;». Κάποιος είπε στον πατέρα μου: «Ρε Γιάννη, μήπως εμείς είμαστε στο άδικο;».

Το περιστατικό έφερε κοντά μας τον φτωχό κοσμάκη. Αρκετοί είχαν ξεθαρρέψει.

Προτιμούσαμε να μένουμε περισσότερο στο σπίτι. Κουδά-

λησα από το σπίτι της Τασούλας όλα τα βιβλία μου. Πήρα μια άκρη στην πλούσια βιβλιοθήκη του Βάγγη. Ακούγαμε μουσική. Διάβαζα περισσότερο. Βγαίναμε έξω πάντα μαζί. Κρατημένοι χέρι χέρι. Το ντύσιμό μας ήταν φροντισμένο. Μας κόλλησαν ένα παρατσούκλι: «Το αγαπημένο κομπό ζευγάρι». Το δέχτηκαν κι αυτοί που με ονόμαζαν σταυλού. Τους χαιρετούσαμε όλους με χαμόγελο και καλοσύνη. Αρκετοί απορούσαν. Μερικοί έχαναν τα λόγια τους.

Πήραμε στο σπίτι την Τασούλα. Πόσο το χαρήκαμε! Ο μικρός Αποστόλης ήταν ο πρώτος μαθητής. Δε θεωρώ ότι είναι επανάληψη αν πω ότι η καλή αυτή φίλη, μου στάθηκε πολύτιμος βοηθός. Και τώρα αισθανόμουν την ανάγκη της, και τώρα μπορούσε να με βοηθήσει. Όχι μόνο στο σπίτι. Μου μεγάλωσε τα παιδιά. Καλύτερα από μάνα. Η παρουσία της φάνηκε καλύτερα όταν αργότερα άνοιξε το σπίτι μου, όταν ερχόταν συχνά το σαλόνι της νουνάς μου σε μας, περισσότερο όμως, όταν ξανάπιασα τους δρόμους σε μια προσπάθεια για τους ανθρώπους, που δεν είχε τέλος.

Καταλάγιαζε σιγά σιγά η ζήλια, ο φθόνος. Η κακία έπεφτε, μαζί και η μανία των ιδεών. Άλλαξε η συμπεριφορά των ανθρώπων. Μέχρι τότε αντιμετωπίσαμε με καρτερία, ηθική, δύναμη και ευγενική συμπεριφορά όλην αυτήν την καταιγίδα. Κρατηθήκαμε όρθιοι στην περιφρόνηση. Δεν κάναμε τα ίδια που μας έκαναν. Ήταν εις βάρος μας. Θα τους δίναμε νέα όπλα. Γνωρίζαμε ότι ήταν μια μεταβατική περίοδος, που ακολουθεί μετά από πολέμους. Κάθε μέρα ηρεμούσαν οι άνθρωποι. Απαντούσαν στο χαιρετισμό μας. Σαν να ξεχνούσαν τι είχε συμβεί.

Όλη αυτή η συμπεριφορά απαίτησε κουράγιο. Υπομονή. Ο Βάγγης ήξερε ότι ήμουν επαναστατική, ότι θα μπορούσα ν'

αντιδράσω αρνητικά, ότι, ο δυναμισμός μου θα έδινε επιχειρήματα, προπαντός στις κυρίες της αριστοκρατίας. Έστρεψε την προσοχή του προς αυτό το κακό ενδεχόμενο. Οφείλω να πω ότι αυτός δημιούργησε μέσα μου μια αξιοπρεπή στάση. Έγινα μια κυρία που της πήγαινε πολύ να είναι του καλού κόσμου, αξιοπρεπής κι ευγενική.

Χρωστάω πολλά στον άντρα μου. Κοντά του ήμουν ένα διαρκές χαμόγελο. «Είσαι η χαρά σε σχήμα ανθρώπου», μου έλεγε. Μ' αγκάλιαζε και με φιλούσε. Με τάιζε πνευματική τροφή. Μεθούσα μέσα στον παράδεισο της γνώσης. Με βοήθησε κι έγινα η αντάρτισσα των ιδεών, η επαναστάτισσα κόντρα στο κατεστημένο. Η ανυποχώρητη μπροστά στο κοινωνικό χρέος.

Ο Βάγγης με τοποθέτησε απάνω στις σωστές βάσεις.

Τον φρόντιζα. Διατηρούσα πάντα, φρέσκα λουλούδια στο γραφείο του. Σ' όλα βασίλευε τάξη στο σπίτι. Πρόσεχα πολύ το ντύσιμό του. Ποτέ δεν πήγα κοντά του χωρίς να έχω φρεσκαριστεί. Έβρισκε ό,τι επιθυμούσε. Ικανοποιούσα όλες τις επιθυμίες του πριν ακόμα εκδηλωθούν. Έζησα μαζί του σαν μέσα σε παράδεισο.

Τώρα, όταν κάναμε τους περιπάτους μας, δεν αισθανόμαστε να μας παρακολουθούν βαλτοί της χωροφυλακής. Μας παραδέχτηκαν σαν αριστερούς που είχαν το δικαίωμα να έχουν τις ιδέες τους. Είμαστε πρόσχαροι σ' όλους. Ανοιχτόκαρδοι. Καταδεκτικοί. Απλοί και πρόθυμοι να ενδιαφερθούμε για τα προβλήματά τους. Παντού είχαμε έναν καλό λόγο, που έφερνε κοντά, που ζέσταινε τις καρδιές των φίλων και απόπλιζε αυτές των πεισματάρηδων.

Αποκατάσταση

Το σαλόνι της νουνάς απόκτησε μια παραφυάδα. Όλοι ήταν ξετρελαμένοι μαζί μας. Με είπαν «αντάξια διάδοχο οικοδέσποινα». Οι επισκέψεις ήταν συχνές. Αυτό φαινόταν στο χωριό από τ' αυτοκίνητα που στάθμευαν μπροστά στο σπίτι μας. Ήταν το μόνο σπίτι που δεχόταν κόσμο. Ήταν γνωστό τι ήταν οι επισκέπτες.

Τώρα έσπευδαν να μας χαιρετίσουν πρώτοι, αυτοί που πριν από μερικά χρόνια μας περιφρονούσαν και μας γύριζαν την πλάτη. Εμείς, δε «θυμόμαστε» τίποτα από τα περασμένα. Έφτασε να επιθυμούν στενότερες σχέσεις, τους ενθαρρύνουμε. «Θα χαρούμε πολύ να σας δούμε στο σπίτι μας. Θα έχουμε και φίλους μας από την πρωτεύουσα».

Το θεωρούσαν τιμή τους που πέρασαν από το σπίτι μας. Η σταυλού, η αντάρτισσα ξεχάστηκε εντελώς, τώρα πήρε μια άλλη τη θέση της. Έγινε κυρία Καλίνα. Η θαυμάσια κυρία.

Ένας ηλικιωμένος περπατούσε μέσα στη βροχή. Δυσκόλευαν τα δήματά του. Έτρεξε ο άντρας μου, τον πήρε κάτω από την ομπρέλα του και τον δοηθούσε να περπατήσει.

— Έπρεπε να περιμένετε λίγο να περάσει η βροχή.

Τον είδε ο γέρος. Τον γνώριζε καλά. Δεν απόρησε.

— Καλά που συναντηθήκαμε. Σκόπευα να έρθω στο γραφείο σου. Οι κληρονόμοι μου θα σκοτωθούν μεταξύ τους. Μόνο σε σένα έχω εμπιστοσύνη. Θέλω να μου φτιάξεις τη διαθήκη μου. Μόνον εσύ θα ξέρεις. Κανένας άλλος.

Ήταν ο αγανακτισμένος, που πριν από μερικά χρόνια, φώναζε στο παζάρι να μας περάσουν στα σίδερα γιατί λερώναμε το χωριό.

Κι έγινε μυστικοσύμβουλος του ο Βάγγης.

Ο κυρ Αναστάσης θυμόταν τότε που βοήθησα να κάνει την εγχείρηση στα πόδια του. Συνάντησε τον Βάγγη.

— Το έχω βάρος που κάποτε μίλησα άσχημα στη γυναίκα σου. Παρόλα αυτά, με βοήθησε, και τώρα μπορώ και περπατάω. Θέλω να σας κάνω ένα ακριβό δώρο να δγάλω την υποχρέωση.

— Δε χρειάζεται κυρ Αναστάση. Η γυναίκα μου το έχει ξεχάσει.

— Δεν ξεχνιέται, βρε παιδί μου, της είπα βαρειές κουβέντες.

— Το έχει ξεχάσει. Να είσαι σίγουρος.

Πέρασαν μερικές ημέρες. Πάλι τα ίδια ο κυρ Αναστάσης.

— Της έκανα κουβέντα. Δε θυμάται τίποτα. Αλλά, κι αν έγινε όπως λες, είχε υποχρέωση να το κάνει.

— Τι υποχρέωση; Εγώ την έβρισκα χωρίς να μου δώσει αφορμή.

— Υποχρέωση, κυρ Αναστάση, γιατί ήσουν σε ανάγκη. Σήμερα θα σερνόσουν με καρτσάκι. Η ανάγκη είναι πιο ψηλά από τη θρυσιά.

Μονολογούσε φεύγοντας ο κυρ Αναστάσης. «Ήμαρτον Κύριε, τέτοιο μυαλό κουβαλάνε οι κομμουνιστές; Μα τότε, μαωρέ, δεν είναι κακοί άνθρωποι, όπως τους λέμε».

Είχε αποκατασταθεί ομαλότητα. Ο καθένας εκφραζόταν χωρίς φόβο. Αισθανόμουν ελεύθερη. Τώρα δεν κυκλοφορούσα με τον «ταχυδρόμο». Είχα αυτοκίνητο στη διάθεσή μου. Είχα αποκτήσει αναγνώριση και σεβασμό. Έτρεχα να βοηθήσω τους αδύναμους χωρίς να αισθάνομαι εμπόδια, φόβους και κινδύνους. Είχα αντιγράψει το κατοχικό σύστημα δράσης με πρακτικούς τρόπους, που έφταναν ίσια στην καρδιά του προβλήματος. Τώρα είχα βοηθούς: τον άντρα μου, την Τασούλα, την κοινωνική αναγνώριση και τ' αυτοκίνητό μου.

Κάποιοι, που με γνώριζαν από παλιά, χαίρονταν που μ' έβλεπαν να προσφέρω. Χαμογελούσαν. «Δείτε την. Καμαρώστε την. Η αντάρτισσα κατά του κατακτητή έγινε αντάρτισσα κατά της δυστυχίας των ανθρώπων».

Είχα μάθει να βλέπω το πρόβλημα στην ουσία του. Πρακτικά και ψύχραιμα. Και προχωρούσα.

Οι δημόσιες υπηρεσίες και ιδιωτικές επιχειρήσεις είχαν βρει το μελέα τους μαζί μου. Ήξερα ποιά πόρτα θα χτυπούσα. Τι θα ζητούσα. Πώς θα το ζητούσα και γιατί. Αρκετές φορές το απαιτούσα.

Οι διατυπώσεις, οι εγκρίσεις Συμβουλιών και οι γραφειοκρατικές διατυπώσεις, στέκονταν συνεχώς εμπόδια, αρκετές φορές δε, σαν δικαιολογία άρνησης όταν «δεν υπήρχαν πιστώσεις». Σ' όλα αυτά απαντούσα ότι η ανάγκη ήταν πιο επιτακτική από τις διατυπώσεις και διαζόταν η θεραπεία του προβλήματος, γιατί μεγάλωνε το κακό.

Μέ είχαν μάθει. Ήξεραν ότι δεν υποχωρούσα. Ζητούσα άμεση λύση. Η αναβολή και οι επιφυλάξεις ήσαν προφάσεις για μένα. «Βρήτε τον τρόπο κύριοι. Τίποτα δεν είναι αδύνατο όταν το απαιτεί η ανάγκη, ούτε οι οικονομικές δυσκολίες. Προέχει η θεραπεία του κακού, θα σας επισκεφτώ μετά από

λίγες ημέρες να μου πείτε ότι τακτοποιήσατε το ζήτημα».

Είχα αξιώσει από τις βιομηχανίες της περιοχής να χωρίζουν κάποιο ελάχιστο από τα κέρδη τους για κοινωνικές παροχές. Τόνιζα ότι αυτό δεν ήταν ούτε φιλανθρωπία, ούτε ελεημοσύνη, αλλά κοινωνική υποχρέωση. Όταν μάλιστα, σε τούτο τον τόπο, έχουν εγκαταστήσει την οικονομική τους δραστηριότητα και κερδίζουν, τότε είναι πολύ μεγαλύτερη η υποχρέωσή τους. Μια ακόμα υποχρέωσή τους ήταν να προτιμούν ντόπιους στις δουλειές τους.

Κι έφτασα να γίνω κινούμενο γραφείο κοινωνικής προσασίας και γραφείο εβρέσεως εργασίας.

Όταν πέρασαν μερικά χρόνια παρατήρησα ότι δεν αντιμετώπιζα δυσκολίες. Η μεταπολεμική μου δραστηριότητα πέτυχε εντυπωσιακά πράγματα.

Οπωσδήποτε, επέδρασε κι ο άντρας μου με την κοινωνική του παρουσία κι αναγνώριση. Όπως κι αν έχει το πράγμα βιάδιζα από επιτυχία σ' επιτυχία. Πρόφταινα. Τώρα είχα τ' αυτοκίνητό μου, όχι τον «ταχυδρομό».

Όλα αυτά τα χρόνια ήταν ένας ατέλειωτος δρόμος, εναντίον των αναγκών που αντιμετώπιζαν οι αδύναμοι. Δεν πρόφταινα να χαρώ μια επιτυχία και φορτωνόμουν δυο προβλήματα. Και προχωρούσα φορτωμένη από υποχρεώσεις και χρέη.

Γεύτηκα τη γλύκα της θεραπείας. Την αναζητούσα. Έψαχνα, έβρισκα θεραπεύοντας, ικανοποιώντας ανάγκες, αποκαθιστώντας δύσκολες καταστάσεις, για να απολαύσω κι εγώ μια γλυκιά σταγονίτσα. Ήταν όμως τόσο ζωογόνα που γέμιζε ευτυχία την ψυχή μου.

Άρπαξα κοπέλες από τη διαφθορά εξαιτίας της πείνας. Πήγαιναν ολοταχώς στο χαμό. Τις στερέωσα μιά μιά. Ήταν πολύ δύσκολο και περισσότερο επικίνδυνο γιατί, μερικές από

αυτές, τις απόσπασα από τα χέρια των Γερμανών, που περνούσαν ευχάριστα μαζί τους. Σήμερα τις χαίρομαι νοικοκυρές στο σπίτι τους.

Έχω στο γραφείο μου δυο φωτογραφίες. Ενός νέου και μιάς νέας. Δε γνωρίζονται μεταξύ τους. Τις βλέπω και χαίρομαι.

Κάποτε έπεσε μεγάλο κακό κάπου. Έτρεξα στους πρόσφυγες που έτρεχαν να βρουν καταφύγιο. Ένας πατέρας κουβαλούσε ένα μπόγο στην πλάτη. Η μάνα κρατούσε τα παιδιά της. Ένα την είχε πιάσει από το φουστάνι. Κι έτρεχαν να βρουν προστασία.

– Φίλε, θέλω να σε βοηθήσω.

– Τι μπορείς να κάνεις, κυρά μου, σε τούτη την κατάντια;

– Δώσε μου ένα παιδί σου να το φροντίσω σαν μάνα.

Απόθεσε το μπόγο του.

– Το μπορείς, κυρά μου;

– Όχι μόνον το μπορώ, αλλά και το θέλω πολύ.

Του είπα ποιά ήμουν, τι ήμουν, πού εμένα.

– Θα το πάω στο σχολείο. Θα το έχω σαν παιδί μου. Όταν τακτοποιηθείς κάπου, έλα να μας γνωρίσεις από κοντά. Κι αν θέλεις να το πάρεις είναι δικό σου.

Πήρα το παιδί. Τελείωσε το ανώτερο σχολείο. Μπήκε στο Πανεπιστήμιο. Συνέχισε στο εξωτερικό μεταπτυχιακές σπουδές. Σήμερα τον χαιρόμαστε ερευνητή σε Κέντρο Ερευνών.

Είχα πάει κάπου στο εξωτερικό. Γνώρισα μια κοπελίτσα μεταναστών, της μίλησα για την Ελλάδα. Κάτι είχε ακούσει από τον πατέρα της. Του ζήτησα να περάσει τις διακοπές της κοντά μου. Το δέχτηκε. Κι εδώ ο ίδιος δρόμος: Σχολείο, ανώτερο Σχολείο, Πανεπιστήμιο. Σήμερα είναι καθηγήτρια ελληνικής φιλολογίας σε Πανεπιστήμιο.

Έχω στο γραφείο μου δυο φωτογραφίες. Ενός νέου και μιάς νέας. Δε γνωρίζονται μεταξύ τους. Τις βλέπω και χαίρομαι. Έδωσα δυο σημαντικά πτυχία σ' ανθρώπους που δεν το περίμεναν. Ικανοποίησα τον εαυτό μου. Μου είχαν στερήσει μια τέτοια απόλαυση. Εκδικήθηκα.

Είμαι μια σεβαστή κυρία με γκριζα μαλλιά. Κυκλοφορώ με αυτοκίνητο. Ώριμη, σεβαστή, ίσως επιβλητική. Νέα τότε, κυκλοφορούσα με ποδήλατο. Αλήθεια, πόσο αγωνίστηκε μαζί μου ο πιστός μου «ταχυδρόμος». Τότε δεν ήξερα τι θα πει εμπόδιο. Σήμερα είμαι η πείρα του παρελθόντος. Τώρα, είμαι υποχρεωμένη να υπακούω σε ιατρικές συμβουλές. Δεν είχα ποτέ φανταστεί ότι θα γινόμουν υποτελής. Μα, το τέλος του βιολογικού κύκλου, σημειώνεται όταν παύει η ζωή. Το μέχρι τότε διάστημα μου ανήκει. Δεν παραδέχομαι την προετοιμασία της αποδημίας.

Όσο πάει, κερδίζει έδαφος η αρρώστια μου. Το βλέπω. Την πολεμάω, με πολεμάει. Γνωρίζω ότι είναι από τις ανιάτες. Τις κακοφαίνεται που δεν τρομοκρατούμαι, πεισμώνει που δεν καταθέτω τα όπλα. Βρισκόμαστε σε μια διαρκή μάχη. Τα όπλα που υπάρχουν δεν μπορούν, στη σημερινή τουλάχιστον εποχή, να την νικήσουν. Πολεμάω. Από γωνία σε γωνία. Από δρόμο σε δρόμο. Παιδεύεται πολύ ώσπου να με χειροτερέψει. Γνωρίζω βέβαια ότι θα νικήσει στο τέλος, αφού έτσι επικρατεί σήμερα. Εγώ όμως δεν το βάζω κάτω όσο γίνεται και μπορώ. Και η ήττα ύστερα από αγώνα είναι νίκη. Έχουμε φτάσει σ' ένα σημείο αναστολής των εχθροπραξιών. Ο εχθρός θα χτυπήσει ξανά. Και τότε θ' αντισταθώ.

Αναγκάστηκα να μην μπορώ να κυκλοφορώ. Αυτό που με στεναχωρεί περισσότερο είναι ότι στερήθηκα το αυτοκινητά-

κι μου. Έπαιρνα συντροφιά την αρρώστια μου και πηγαίναμε μαζί όπου χρειαζόταν. Τώρα, από σκέτη κακία, μου το στέγησε κι αυτό. Τώρα είμαι αναγκασμένη να μην κυκλοφορώ.

Από καιρό, κρατούσα σημειώσεις από τα παράξενα της ζωής μου. Δεν ήξερα γιατί.

Τούτη η αναγκαστική απραξία μου τα θύμισε. Θα τα βάλω σε κάποια σειρά.

Πάντοτε μου άρεσε να διαβάζω βιβλία, που να περιέχουν ανθρώπινη ζεστασιά. Τώρα κουράζομαι.

Σήμερα, εξαιτίας αναγκαστικής προσγείωσης είμαι υποχρεωμένη σ' απραξία.

Θυμάμαι τα δυσάρεστα. Είναι πιο πολλά. Αν δεν ήταν η νουνά, ο Βάγγης, θα με είχαν συντρίψει.

Δέχομαι επισκέψεις. Επιθυμώ να κάνω επισκέψεις. Δεν μπορώ. Δυσκολεύομαι. Διατηρώ το δικαίωμα να χαίρομαι παρά το ότι με κουράζει η αρρώστια μου. Την γνωρίζω. Δε με φοβίζει το ότι είναι ανίατη. Άλλωστε, και χωρίς αυτήν, πάντα έρχεται το τέλος.

Έδωσα το αυτοκίνητο στον Απόστολο. Με πάει όπου ζητήσω. Γιατί δεν μπορώ να μην υπακούσω στην ανάγκη όταν μου χτυπάει την πόρτα.

– Κουράζεσαι νουνά. Δεν κάνει.

– Δεν είναι όπως το λες, παιδί μου. Αυτό που κάνω έχει μέσα του κάτι που ανασταίνει. Η μοίρα μου το έγγραψε να πολεμάω το κακό. Τώρα πολεμάω δυο εχθρούς. Κι όσο αντέξω.

Η Τασούλα είναι σιδερένια. Εγώ σκουριάζω. Ο Απόστολος είναι το καύχημά μου. Μου ήρθε με το πτυχίο του. Τον φίλησα. Φίλησα και το χαρτί του, εκδικήθηκα για τρίτη φορά. Κι άλλες δυο ακόμα από τα παιδιά μου.

Τώρα μου πάει να με πουν αντάρτισσα. Αλλά αντάρτισσα

των ιδεών. Αυτό μου πηγαίνει καλύτερα. Το χαίρομαι. Μη στε-
ναχωριέσαι Αντιγόνη. Έκανες το καθήκον σου σαν άνθρωπος.

Χθες ήρθε μια κοπέλα. Δεν την γνώριζα. Ρώτησα το ελώ-
νυμο της μητέρας της. Μου είπε.

– Τον παλπού σου τον λένε Παναγιώτη;

– Ναι. Έχει πεθάνει από καιρό.

– Τώρα κατάλαβα. Σε τι μπορώ να σου φανώ χρήσιμη;

– Ήρθα να σας φιλήσω το χέρι. Να σας γνωρίσω.

Την πήραν τα δάκρυα. Την αγκάλιασα.

– Δε μου αρέσουν καθόλου τα δάκρυα όταν κυλάνε σε
νεανικά μάγουλα, που είναι μόνο για ερωτικά φιλήματα.

– Με συγχωρείτε. Δεν μπορώ να κρατηθώ.

Μου διηγήθηκε για τον παλπού της, που πέθανε με το
όνομα Αντιγόνη στο στόμα του. Ρώτησε την μάνα της και
της είπε ποιά ήταν η Αντιγόνη και πόσο είχε βοηθήσει τον
παλπού. Πριν από λίγες ημέρες βγήκε από την φυλακή ο
πατέρας της. Μου είπε ότι αν δεν του έστελνα στη φυλακή
φάρμακα για την αρρώστια του θα είχε πεθάνει από καιρό.

– Εσείς σώσατε τον πατέρα μου. Εγώ, στην φυλακή τον
γνώρισα.

– Τώρα είναι κοντά σου. Να χάρεσαι. Πες του, σε παρα-
καλώ να έλθει να τον δω. Θα μιλήσω με τον άντρα μου να
βρεθεί μια καλή δουλειά για τον πατέρα σου, τώρα που
αποφυλακίστηκε.

– Κυρία Αντιγόνη...

Την διέκοψα.

– Δεν με λένε πλέον Αντιγόνη, κορίτσι μου. Η Αντιγόνη
ήταν μια κοπέλα, όμορφη όπως εσύ, δυνατή, παλικάρου.
Άλλη αυτή, άλλη εγώ, της είπα λίγα γενικά ακόμα. Κουραζό-
μουν.

– Ο πατέρας σου θα σου πει περισσότερα. Με ξέρει.

— Ήρθα να σας φιλήσω τα χέρια να σας πω ένα ευχαριστώ γιατί εσείς σώσατε τον πατέρα μου.

Καί πάλι δάκρυα στα νεανικά μάγουλα.

Την αγκάλιασα, φίλησα τα δάκρυά της. Την κρατούσα σαν να ήταν μικρούλα.

Στάσου σε τούτη την αγκαλιά. Είναι ακόμα ζεστή. Σε ευχαριστώ κόρη μου. Χαίρομαι που μου χάρισες τούτη την χαρά. Ένα μόνο θέλω να σου πω: Η ζωή είναι πόλεμος. Να γίνεις πολεμιστής. Σκληρός πολεμιστής στην κακότητα και στις κοινωνικές αδικίες.

Μ' έβλεπε περίεργα.

— Μη ζητάς εξηγήσεις. Με είδες, με γνώρισες, μου φίλησες το χέρι. Έκανες ό,τι έπρεπε. Σου εύχομαι να γίνεις Αντιγόνη της σημερινής εποχής. Σήμερα είναι ευκολότερο από τότε. Μ' έφερες πολλά χρόνια πίσω, σ' ευχαριστώ.

— Θέλω να ξανάρθω. Μπορώ;

— Όποτε θέλεις. Τώρα πλέον δεν απουσιάζω από το σπίτι. Με μια συμφωνία όμως. Θα μου έρχεσαι χαρούμενη. Γελαστή. Πάει πολύ στην ομορφιά σου. Έχω ανάγκη από την δροσάδα της νιότης. Την αισιοδοξία της.

Αισθάνομαι παράξενα. Ένα ανακάτεμα γίνεται μέσα μου. Ντρέπομαι να μιλήσω στον Βάγγη. Δε θέλω να τον στεναχωρώ. Του παρουσιάζομαι χαρούμενη ενώ δεν είμαι. Γιατί με βασανίζουν κουτές σκέψεις, χωρίς σημασία; Μου μιλάνε, τους μιλάω. Έρχεται η Αντιγόνη και με βλέπει. Πόσο την χαίρομαι. Σαν να την ζηλεύω. Μα, τι έχω πάθει;

Ήθελα να ξέρω ως ποιο βαθμό επηρεάζει την ψυχή μου η αρρώστια μου. Δεν μπορώ να διαβάσω. Κουράζομαι. Ο Βάγγης μένει κοντά μου. Πονώ, θέλω να είναι κοντά μου! Στάσου κοντά μου Βάγγη. Δώσε μου δύναμη.

Ζω το παράξενο. Σαν να θρίσκομαι στο πουθενά. Ίσως γιατί χάνω δυνάμεις. Στεναχωριέμαι. Θέλω να φωνάξω να μ' ακούσει όλος ο κόσμος: «Μην κλείνετε τα μάτια στην αγριότητα. Αγκαλιάστε την ελεύθερη σκέψη».

Το μυαλό μου θέλει να ταξιδεύει στο παρελθόν. Να μένει εκεί. Στη ζωή μου αντιμετώπισα πολύ ισχυρούς αντιπάλους: την εξουσία των γονιών μου, τον θρησκευτικό φανατισμό της γιαγιάς μου, τα εγκλήματα των κατακτητών, την ανέχεια και δυστυχία των φτωχών, την αμάθεια και την άγονη κοινωνική αντίληψη. Τους νίκησα όλους. Ήρθε κάποτε που σήκωσαν κεφάλι. Μου το ανταπόδωσαν, με φυλακίσεις, βασανιστήρια, μίσος, φθόνο και βρώμικες κατηγορίες. Τα έβαλαν μαζί μου γιατί δεν είχαν τη δύναμη να κάνουν αυτό που έκανα εγώ. Γιατί δεν συμβιβάστηκα.

Κουράζομαι. Έχω κι άλλα να πω. Δεν μπορώ...

Ο Βάγγης θα μείνει μόνος... μόνος... Τι να κάνω;

Άλλοι έρχονται άλλοι φεύγουν. Ήρθε η σειρά μου.

Αντίο Βάγγη. Πλυκέ μου... αντίο... Κουράγιο Βάγγη... Κουράγιο...

Δεν μπορώ να γράψω...

Δεν μπορώ...

Είμαι θάκος...

Τι γίνεται γύρω μου; Ζαλίζομαι, ζαλι...

Σημείωση του συγγραφέα

Στα προσωπικά της είδη δρέθηκαν: μια λαστιχένια κουκλίτσα κι ένα τετράδιο με σημειώσεις, που αναφέρονταν σε ζητήματα της προσωπικής της ζωής. Δεν ακολουθήθηκε σειρά των σημειωμάτων γιατί δεν κρατούσε χρονολογική σειρά. Η μόνη παρέμβαση που έκανα ήταν να χωρίσω το κείμενο σε νοηματικές ομάδες.

Πρόκειται για μια ανθρώπινη περιπέτεια. Εδώ, τα σημαντικά και τ' ασήμαντα περιπλέκονται αρμονικά και ζωγραφίζουν τον άνθρωπο. Αυτό το άθροισμα δείχνει καλύτερα την προσωπικότητα της Καλίνας. Μας είπε όσα είχε να πει σαν μέσα από την καρδιά της. Αξίες που διατηρούνται μέσα στα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Χρέος μας είναι να τις προβάλλουμε γιατί περιέχουν αγνότητα που μαγεύει.

Η Καλίνα ήταν κάτι ξεχωριστό μέσα στο λαό. Ένα στιβαρό χέρι που ξεπετάχτηκε από την λαϊκή μετριότητα και πορεύτηκε πολεμώντας κόντρα στις δυνάμεις του σκοταδιού, της αμάθειας και της μιζέριας. Μας το λέει η ίδια... «είμαι αντάρτισσα των ιδεών».

Υπάρχουν πολλές τέτοιες άγνωστες πτυχές στον κόσμο. Αν τις μάθεις, γνωρίζεις την ουσία του συνόλου.

Αν μπορείς να τις παρουσιάσεις, είναι εγωϊστικό να τις πάρεις μαζί σου.

Επιλεγόμενα

Μετά από χρόνια ξεχάστηκε ο μεγάλος πόλεμος. Ένας νέος κόσμος γεννήθηκε. Εντελώς διαφορετικός. Οι νέοι δεν ήξεραν την σημασία αυτών που είχαν συμβεί.

Κάποιος ασπρομάλλης γέρος, άγνωστος στους πολλούς, ενός άλλου κόσμου, επισκεπτόταν κάθε μέρα το νεκροταφείο. Κάθε μέρα κρατούσε στο χέρι του ένα κόκκινο λουλούδι και το ακουμπούσε μ' ευλάβεια στον ίδιο τάφο. Φρόντιζε το καντήλι, γύρω στον τάφο, μιλούσε, μιλούσε τόσο, που τον άκουγαν γύρω οι μαρμαρένιοι σταυροί. Κι έφευγε για να γυρίσει την επόμενη. Ήταν πάντα στην ώρα του σαν ωρολόϊ ακριβείας. Δεν ήταν λυπημένος. Ρώτησαν για τον παράξενο γέρο οι νεότεροι. Κάποιοι τον γνώριζαν. Γνώριζαν και την ιστορία του, από τον παλπού τους: Ήταν ο τάφος της γυναίκας του, εκεί που πήγαινε κάθε μέρα.

Ήταν τότε, στην κατοχή, μια αντάρτισσα. Την θυμούνταν οι παλπούδες. Μερικοί είχαν πολεμήσει μαζί της. Έτρεχε μπροστά. Ακούραστη, Ανυποχώρητη, Αδείλιαστη. Όταν ηρέμησε ο τόπος, πάλι μπροστά η αντάρτισσα. Πολεμούσε τη δυστυχία. Κι η δυστυχία την φοβήθηκε κι έκανε πίσω. Το είχαν σε καύχημα αυτοί που την είχαν γνωρίσει. Το είχαν σε υπερηφάνεια αυτοί που είχαν πολεμήσει μαζί της. Και το έλεγαν. Και περπατούσε από στόμα σε στόμα η αντάρτισσα.

Όσοπου έγινε παραμύθι. Για να μείνει αθάνατο.

Ήταν εύκολο ν' ακούσεις τι έλεγε ο γέρος πάνω στον τάφο. Γιατί δεν τον απασχολούσε αν τον άκουγαν. Σαν να είχε μπροστά του κάποιον ζωντανό και του μιλούσε.

Αν είχες περιέργεια ήταν εύκολο ν' ακούσεις: «Χωρίσαμε καλή μου. Ζήσαμε μαζί γεμάτα πενήντα χρόνια. Μ' άφησες μόνο. Στερήθηκα το λουλούδι της ευτυχίας. Μου στάθηκες συμπαραστάτης. Σκορπούσες τη χαρά μέσα στο σπίτι. Τώρα ερήμωσε. Έφυγες καλή μου. Μένω παρέα με την φωτεινή σου ακτινοβολία. Για θυμήσου. Τρέχαμε χέρι χέρι. Σε κρατούσα αγκαλιά. Ακτινοβολούσες. Έτρεχες να προφτάσεις το χρέος, χαιρόσουν που το κατακτούσες. Στο καλό ψυχή μου. Δεν ξεμακραίνεις. Είσαι μέσα μου σαν λαμπρός κόσμος. Δεν αισθάνομαι ότι μου λείπεις. Είσαι κοντά μου. Μου χαμογελάς, σου χαμογελώ. Σε χαϊδεύω. Σε φιλώ. Δεν αισθάνομαι θλίψη. Δεν είσαι απύσχα. Κάθε φορά που έρχομαι εδώ μεταμορφώνομαι σε φως. Από φως. Αναρωτιέμαι τι είμαι εγώ κοντα ο' έναν τάφο; Μα, είναι απλό: Είμαι το περιεχόμενό του. Περιέχω αυτό που περιέχει τούτος ο τάφος. Ευλογημένο τούτο το μνήμα. Σ' ευχαριστώ καλή μου. Πόνεσες, δοκιμάστηκες. Σε μίσησαν. Πάλεψες και νίκησες. Αγάπησες και χάρηκες. Αγαπήθηκες καλή μου. Κρατώ την ομορφιά σου, την φρεσκάδα σου, την φρονημάδα, την προσφορά σου στον άνθρωπο. Το θάρρος σου στη ζωή. Την παλικαριά σου στο θάνατο. Είσαι το εφόδιο που με συνοδεύει. Ως την ύστατη στιγμή. Αντίο, καλή μου. Θα ξανάρθω αύριο. Το έχω ανάγκη».

Κάποτε έπαψε να περνάει ο γέρος.

Είπαν ότι πέθανε.

Πόση ευτυχία! Να βρίσκεται μαζί με την αγαπημένη του χωρίς τέλος! Σ' έναν κόσμο χωρίς κακίες, αιώνιο...

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

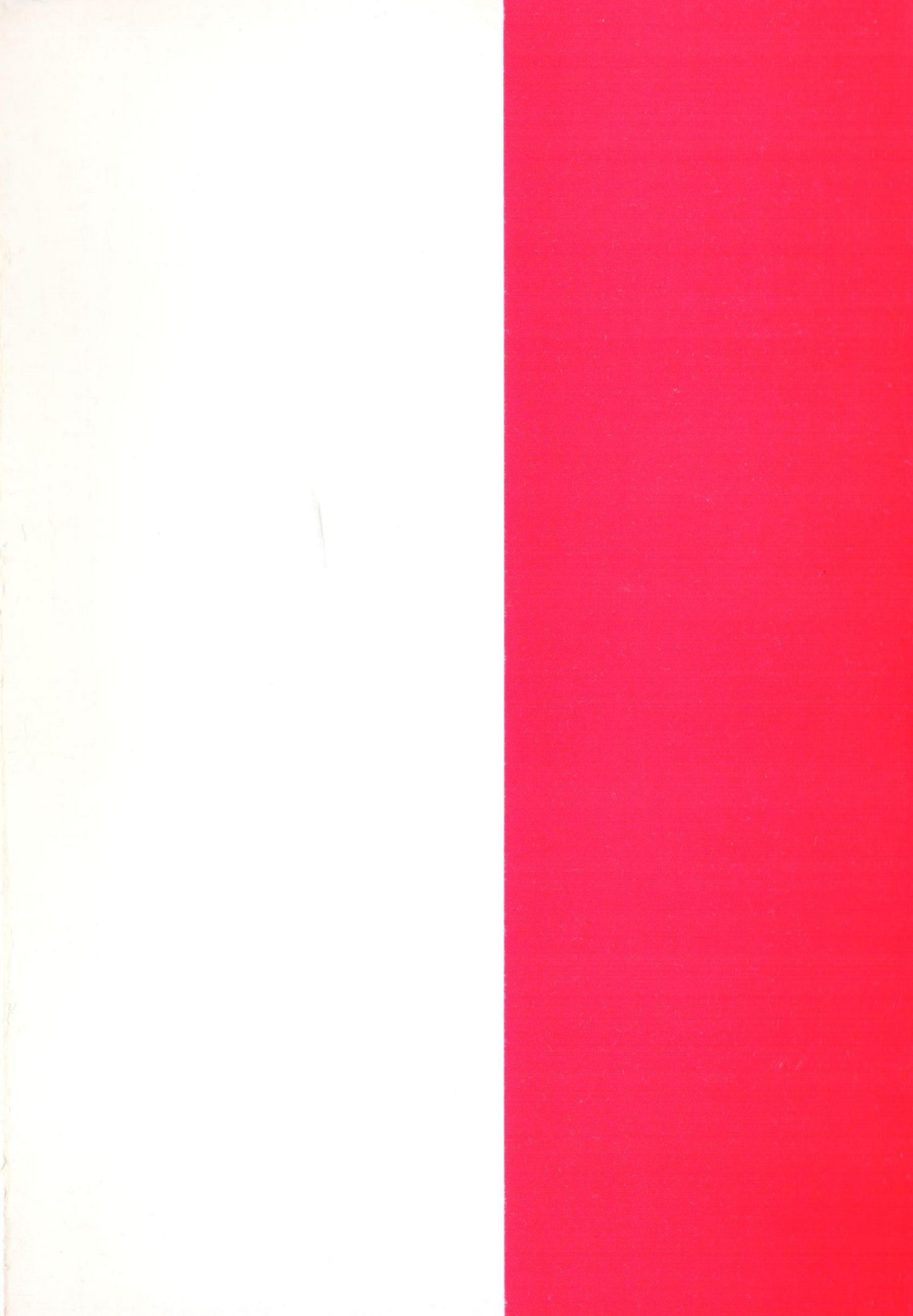
Πρόλογος.....	5
Έτσι γνώρισα την ζωή.....	7
Ο Γολγοθάς μου.....	27
Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση.....	37
Κόντρα στην αντίδραση.....	55
Έρωτας και διωγμός.....	73
Γάμος και διωγμός.....	92
Αποκατάσταση.....	98
Σημείωση του συγγραφέα.....	108
Επιλεγόμενα.....	109

"ΜΑΥΡΙΔΗΣ"

Εκδόσεις

Μεγ. Αλεξάνδρου & Πατράκου 19
Αθήνα - Τ.Κ. 104 36
Τηλ. 5242182 - FAX 5234713

Πρόκειται για μια ανθρώπινη περιπέτεια, όπου περιπλέκονται αρμονικά τα σημαντικά με τα ασήμαντα. Ο τρόπος αυτός της ύφανσης μας δίνει την προσωπικότητα της ηρωϊδας. Μιλάει απλά, κατανοητά, αλλά μέσα από την καρδιά της. Περιπλέκεται στον ανεμοστρόβιλο των αντιθέτων ρευμάτων του ταραχοποιού αιώνα μας, συγκρούεται με τις συντηρητικές δυνάμεις της αμάθειας, της μιζέριας και του σκοταδιού. Βγαίνει νικήτρια η «Αντιγόνη», παρά τους διωγμούς, τους βασανισμούς και τις φυλακίσεις από τις δυνάμεις του σκότους. Αντιμετώπισε, όπως μας λέει η ίδια: «...ισχυρούς αντιπάλους: την εξουσία των γονιών μου, τον θρησκευτικό φανατισμό, τα εγκλήματα των καταχτητών, την ανέχεια, την δυστυχία των φτωχών, την αμάθεια...». Ανυπόχωρητη μπροστά στο χρέος, αδείλιαστη μπροστά στον κίνδυνο. Όσοι ήλθε ο αδάμαστος. Αντιστέκεται στον καρκίνο. «Δε με φοβίζεις. Άλλωστε, έρχεται το τέλος και χωρίς εσένα». Η Καλίνα ξελετάχτηξε από την λαϊκή μετριότητα, σαν αντάρτισσα των ιδεών. Υπάρχουν πολλές τέτοιες άγνωστες αρετές μέσα στα λαϊκά στρώματα. Πρέπει ν' αποκαλύπτονται, γιατί παρουσιάζουν την ουσία του κοινωνικού συνόλου. Αν τις γνωρίζουμε έχουμε υποχρέωση να τις παρουσιάσουμε. Εγκληματούμε αν δεν το κάνουμε. Είναι ακατανόητο, άπρεπο κι εγωϊστικό να τις πάρουμε μαζί μας.

ISBN: 960-347-061-9